

Institute for Strategic Studies and Prognoses

RAZLIĆITOSTI - POTENCIJAL RAZVOJA
IZVJEŠTAJ O
HUMANOM
RAZVOJU
u Crnoj Gori

Institute for Strategic Studies and Prognoses

Institut za strateške studije i projekcije

Crnogorskih serdara, Lamela C br. 1-2, 81000 Podgorica, Crna Gora

Tel/Fax: (00 381 81) 634 338, 634 329

e-mail: issp@cg.yu

web site: www.isspm.org

Različitosti - potencijal razvoja

Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori

Podgorica, septembar 2005.

Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori 2005

Savjet projekta

Prof. dr Veselin Vukotić (predsjednik); prof. dr Šerbo Rastoder; prof. dr Milorad Ivović; prof. dr Slobodan Vukićević; prof. dr Vesna Kilibarda, dr Nail Draga; dr Petar Ivanović

Koordinator projekta

Dr Maja Baćović

Ko-autori

Prof. dr Šerbo Rastoder; prof. dr Milorad Ivović; prof. dr Slobodan Vukićević; dr Maksut Hadžibrahimović; dr Maja Baćović; dr Petar Ivanović; mr Jadranka Kaluđerović, mr Dragana Radević; dr Nail Draga; Andrej Nikolaidis; mr Nina Labović; mr Milica Vukotić; mr Tijana Stanković; Ana Krsmanović; Veselj Beganj; mr Marina Milić; Jelena Peruničić; mr Jelena Janjušević; Milica Daković

Statistički tim za izradu pokazatelja humanog razvoja

Dr Maja Baćović; mr Jadranka Kaluđerović, mr Nina Labović; mr Milica Vukotić; mr Tijana Stanković; Ana Krsmanović; mr Dragana Radević; mr Marina Milić; Jelena Peruničić; mr Jelena Janjušević; mr Jelena Pavićević; Gordana Radojević; Ana Bušković; Milica Daković; Marko Čalasan; Ivana Vojinović

Glavni savjetnik

Peter Gudgeon, međuregionalni savjetnik, Odsjek za ekonomski i društvena pitanja Ujedinjenih Nacija (UNDESA)

UNDP konsultanti

Andrey Ivanov, savjetnik za humani razvoj pri Regionalnom centru UNDP-ja u Bratislavi
Paola Pagliani, strateški analitičar, UNDP Kancelarija u Beogradu,
Miodrag Dragičić, programski analitičar, UNDP Kancelarija u Podgorici

Konsultacije sa nevladinim sektorom

Fondacija Institut za otvoreno društvo; Institut za medije; NVO „Evropski dom“;
Romski centar za strategiju, razvoj i demokratiju; NVO „ASK“; NVO „Margo grupa“; Hrvatska građanska inicijativa; NVO „Almanah“; NVO „Art“; NVO „Početak“; UNHCR; NVO „Demetra“, Nansen dijalog centar; American Refugee Committee; NVO „Anima“; NVO „Napredak“; Centar za razvoj nevladinog sektora (CRNVO); Mreža za afirmaciju nevladinog sektora (MANS); Montenegro Biznis Alijansa (MBA)

Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori 2005

BDP – Bruto domaći proizvod

BND – Bruto nacionalni dohodak

CARA – Centar za aplikativna istraživanja i analize

CEED – Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj

CAS – Strategija pomoći zemlji

CBCG – Centralna banka Crne Gore

EBRD – Evropska banka za obnovu i razvoj

HDI – Indeks humanog razvoja

GDI – Indeks rodne jednakosti

GEM – Mjera rodnog osnaživanja

GER – Koeficijent bruto upisa

ISSP – Institut za strateške studije i projekcije

Monstat – Zavod za statistiku Crne Gore

MIPA – Agencija za promociju stranih investicija

MRC – Milenijumski razvojni ciljevi

OSCE – Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju

PPP – Paritet kupovne moći

STO – Svjetska trgovinska organizacija

UNDP – Program za razvoj Ujedinjenih Nacija

UNICEF – Djecji fond Ujedinjenih Nacija

Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori 2005

Upravljanje razlicitostima i poštovanje kulturnih identiteta je izazov sa kojim se suočavaju gotovo sve zemlje svijeta.

Danas, Republika Crna Gora predstavlja mješavinu različitih etničkih grupa (Crnogoraca, Srba, Muslimana, Albanaca, Hrvata, Roma, Bošnjaka), religijskih opredjeljenja (pravoslavno, islam, katoličanstvo) i drugih vrsta razlicitosti (urbana i ruralna populacija, različiti kulturni obrasci ponašanja prisutni su u različitim regionima itd.). Uspjela je da izbjegne etničke konflikte i ekstremnu polarizaciju među religijama, kulturama i drugim identitetima pojedinaca i grupa. Ovo je imovina koja u Crnoj Gori stvara mogućnost za izgradnju koherentnog crnogorskog identiteta koji ide iznad proste pripadnosti određenoj grupi.

Crna Gora se nesumnjivo transformiše u demokratiju pluralističkog tipa i svakim danom postaje sve otvorenije društvo. Dok treba napomenuti da mnoge stvari mogu biti urađene u ovoj oblasti, takođe se mora naglasiti da su veliki napor i uloženi u demokratizaciju Republike. Crna Gora je danas demokratsko društvo u razvoju, koje je preduzelo važne korake u zaštiti prava manjina.

Bez obzira na multietnički sastav, Crna Gora je ostala mirna i bezbjedna zona tokom ratnih dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije. Jedan od razloga je i činjenica da je etnička tolerancija u Crnoj Gori, i u tom periodu i danas, na veoma visokom nivou. Socijalna kohezija koja je razvijana generacijama nadjačala je snage nacionalizma i etničke neharmonije, koji su prevagnuli u ostalim djelovima regiona. Ovo je jedna od najpozitivnijih odrednica crnogorskog društva – njegova jaka etnička harmonija i spremnost ljudi da žive i rade zajedno.

Ovaj izvještaj je pokušaj operacionalizacije ideje razlicitosti kao razvojnog resursa. Njegova ključna poruka je jednostavna: **budući koherentni crnogorski identitet** je moguć i to ne na račun, već zahvaljujući postojećim razlicitostima (diverzitetu). Očuvanje i osnaživanje postojeće prirode crnogorskog društva, zasnovane na diverzitetu, je neophodan preuslov održivog humanog razvoja.

Predsjednik Crne Gore
Filip Vujanović

Različitosti - potencijal razvoja

Sadržaj

Uvod	8
Poglavlje 1: Humaní razvoj kao izazov u Crnoj Gori	10
<i>Profil humanog razvoja u Crnoj Gori</i>	10
<i>HDI komponente</i>	11
<i>Ekonomski dimenzija</i>	12
<i>Obrazovanje</i>	15
<i>Demografski trendovi i zdravlje stanovništva</i>	15
<i>Povećanje stresa u društvu</i>	17
<i>Zaštita životne sredine</i>	18
<i>Multikulturalizam i humani razvoj</i>	20
Poglavlje 2: Različitosti i uticaj na tranziciju	23
<i>Etnička struktura</i>	23
<i>Vrijednosne orientacije i etnička distanca (maj 2004)</i>	24
<i>Socio-ekonomski diverzitet</i>	29
<i>Različite dimenzije siromaštva</i>	30
<i>Različita mjerjenja siromaštva</i>	30
<i>Teritorijalne razlike koje se reflektuju kroz vrijednosti HDI</i>	32
<i>Dobitnici i gubitnici procesa tranzicije</i>	33
<i>Korupcija i kriminal</i>	35
<i>Rodna (ne)ravnopravnost</i>	37
<i>Žene na radnom mjestu</i>	38
<i>Rodna diskriminacija</i>	39
<i>Rodna ravnoteža u Vladi</i>	41
Poglavlje 3: Izazovi javne politike	42
<i>Nastajanje crnogorskog identiteta</i>	42
<i>Istorijski korjeni multikulturalizma u Crnoj Gori</i>	43
<i>Širi regionalni izazovi – integracija u EU</i>	48
<i>Trenutni izazovi: Status osjetljivih grupa</i>	49
<i>Društvena izopštenost i hronično siromaštvo</i>	49
<i>Odbacivanje "drugačijeg" – fenomen etničke distance</i>	49
<i>Status Roma</i>	49
<i>Izbjeglice i interna raseljena lica u Crnoj Gori</i>	52
<i>Ranjivost RAE, izbjeglica i interna raseljenih lica</i>	53
<i>Održiva rješenja za probleme ranjivih grupa</i>	54
Poglavlje 4: Moguća rješenja u multikulturalnom okruženju	58
<i>Institucionalni okvir za upravljanje različitošću i multikulturalizam u Crnoj Gori</i>	58
<i>Strategije bazirane na konsenzusu</i>	59
<i>Ustavna rješenja</i>	60
<i>Zaštita prava manjina</i>	60
<i>Participacija i politička zastupljenost</i>	62
<i>Politička participacija žena</i>	63
<i>Uloga medija</i>	64
<i>Koncept "nacionalnosti" i upravljanje različitostima</i>	64
Poglavlje 5: Strateški pravci djelovanja	65
<i>Ciljevi koje treba ostvariti</i>	66
Statistički dodatak	70
Metodološki vodič	76
Statistički termini	81

Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori 2005

Boks 1: UNICEF-ovi ciljevi u Crnoj Gori koji se odnose na zdravlje omladine od 2002. do 2004.

Boks 2: Deklaracija o ekološkoj državi Crnoj Gori

Boks 3: Kultura odlaganja otpada u Crnoj Gori

Boks 4: Konsenzus civilnog sektora oko rijeke Tare

Boks 5: Kulturne dimenzije humanog razvoja

Boks 6: Pet ključnih zabluda o diverzitetu, multikulturalizmu i razvojnim mogućnostima

Boks 7: Održivi eko turizam kao alternativa za eliminisanje regionalnih disproporcija

Boks 8: Percepcija najvažnijih socijalnih problema u Crnoj Gori

Boks 9: SOS telefon za žrtve korupcije

Boks 10: Feministički pokret u Crnoj Gori

Boks 11: Žene na čelu domaćinstva

Boks 12: Inicijalni izvještaj o primjeni Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)

Boks 13: Romske žene

Boks 14: Romi i zaposlenost

Boks 15: Naselje od kartona

Boks 16: Siromaštvo koje niko ne želi da vidi: "Divlja romska naselja u Crnoj Gori"

Boks 17: Romi u Crnoj Gori

Boks 18: Lokalna integracija izbjeglica i interno raseljenih lica

Boks 19: Evropske institucije i prava manjina

Boks 20: Ustav RCG

Boks 21: Izvještaj OEBS-a o parlamentarnim izborima održanim 2002. godine

Boks 22: Participacija nacionalnih i etničkih grupa u lokalnoj samoupravi - šta kažu podaci?

Boks 23: Kancelarija za ravnopravnost polova

Uvod

Upravljanje različitostima i poštovanje kulturnih identiteta, nije izazov sa kojim se suočava svega nekoliko "multietničkih država". Sasvim suprotno, skoro da nema na svijetu države za koju se može reći da je potpuno homogena. U preko 200 država na svijetu živi preko 5.000 različitih etničkih grupa. Dvije trećine svih država na svijetu imaju makar jednu značajnu manjinu – etničku ili vjersku grupu koja čini najmanje 10% ukupne populacije. Različiti jezici, religije, kulture i etničnosti koegzistiraju na relativno malom prostoru pojedinačnih država. U uslovima globalizacije koja se dešava, njihovo prisustvo i značaj će samo postati veći. I dok predrasude ulivaju strah od mogućih konflikata, širom svijeta sve više sazrijeva razmišljanje da su upravo dobro vođene različitosti izvor pozitivnih društvenih promjena i boljstva. Izgradnja nacionalnog jedinstva kojem teži svaka država, moguća je samo na temeljima ovih različitosti. Kako uspjeti u tome?

Postoji više pristupa različitostima. Balkansko iskustvo pokazuje da "neprimjećivanje" različitosti i nedostatak povjerenja u "druge" postaje izvor tragedija i nacionalnih katastrofa. Generacije će pamtitи posljedice nedostatka razumijevanja predaka; lažni ponos i strah udaljiće ljudе jedne od drugih i time usporiti zajednički razvoj.

Crna Gora je zemlja u kojoj su različite nacije uvijek živjele zajedno, u miru i saradnji. Albanci, Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati, Muslimani, Srbi i mnoge druge etničke grupe, uvijek su živjele zajedno, iako su u pojedinim istorijskim periodima (Balkanski ratovi, dva svjetska rata i nedavni građanski ratovi), tenzije i animoziteti rasli, kulminirali i rezultirali međuetničkim konfliktima većeg ili manjeg obima. Međutim, skoro svaka vlast u Crnoj Gori poklanjala je pažnju multikulturalizmu, što je posebno bilo važno tokom komunističke vladavine. Društveno uređenje je jasno bilo zasnovano na ideji "bratstva i jedinstva naroda".

Crna Gora se nesumnjivo transformiše u demokratiju pluralističkog tipa i svakim danom postaje sve otvorenije društvo. Iako treba napomenuti da

mnoge stvari mogu biti urađene u ovoj oblasti, takođe se mora naglasiti da su veliki napor uključeni u demokratizaciju Republike. Crna Gora je danas demokratsko društvo u razvoju, koje je preduzelo važne korake u zaštiti prava manjina. Na primjer, Albanci imaju lokalan samoupravu u Ulcinju, a u parlamentu postoje rezervisana mjesta za pripadnike manjina i njihova zastupljenost se garantuje Ustavom. Sve manjine imaju političke predstavnike i aktivno utiču na politički život u Crnoj Gori. Napredak je, takođe, ostvaren u oblasti obrazovanja, kroz poboljšanje obrazovanja na jezicima manjina.

Posljednja decenija dvadesetog vijeka bila je izuzetno turbulentna i traumatična za stanovništvo Crne Gore, kao i za sve građane u jugoistočnoj Evropi ili u regionu Balkana. Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), ratovi na prostoru bivše Jugoslavije, međunarodne sankcije; bombardovanje; ekonomsko propadanje i hiperinflacija; ulazak u tranziciju; političke promjene i borbe za vlast; buđenje nacionalizma ... samo su neke od nesreća i teškoća koje su uticale na stanovništvo Crne Gore. Sve generacije su uočile promjene u zemlji - od one sa dobrim ekonomskim standardom i ljudskim slobodama (makar u poređenju sa drugim socijalističkim i komunističkim zemljama) do zemlje gdje su fundamentalni principi ljudskih prava i principa civilizovanog društva dovedeni u pitanje i pokazali se kao neuspješni na mnogim poljima.

Preko noći, mir se pretvorio u rat koji je uključio susjede i ljudе koji su rođeni i živjeli zajedno u istoj zemlji dugo godina. Iznenada, prijateljstvo je nestalo, porodice su se razdvojile i vizija mira, progresu i humanosti je nestala. Mnoge porodice su se odrekle osnovnog, poštenog i civilizovanog načina života i uključile se u aktivnosti koje ranije nisu odobravale...u nacionalističke ideologije, krijumčarenje ili sivu ekonomiju. Mnoga domaćinstva, koja su se oslanjala na zaposlenje, morala su započeti sopstveni biznis da bi preživjela. Mnogi su emigrirali u druge zemlje. Onima koji su ostali, posebno mladima – traume od događaja

slike rata na Balkanu urezale su se u pamćenje kao neke mentalne rane. Ekonomski pokazatelji i cifre sami po sebi ne mogu otkriti uticaj na ljudsku dušu... oni ne mogu mjeriti bol ili radost; oni ne mogu predstaviti čovjekovu slobodu.

Crna Gora je izbjegla najgora razaranja, uzrokovanu raspadom bivše Jugoslavije. Ipak, ostaje nešto što je u isto vrijeme i olakšanje i dilema - činjenica da je Crna Gora, uprkos svim problemima zbog raspada bivše Jugoslavije i uprkos njenom etničkom sastavu, ostala zona relativnog mira i bezbjednosti. Jedan od razloga je i činjenica da je etnička tolerancija u Crnoj Gori, i u tom periodu i danas, na veoma visokom nivou. Socijalna kohezija koja je razvijana generacijama nadjačala je snage nacionalizma i etničke neharmonije, koji su prevagnuli u ostalim dijelovima regionala. Ovo je jedna od napozitivnijih i najupečatljivijih karakteristika crnogorskog društva – njegova rasprostranjena i ukorijenjena etnička harmonija koju svi građani žele da očuvaju i rade na njenom snaženju. Crna Gora – u važnom trenutku u svojoj istoriji – želi da se izgradi na ovim pozitivnim osnovama u ime budućih generacija. Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori daje neke sugestije za podršku ovom plemenitom cilju.

Događaji, parametri i procesi – uključujući ljudske sukobe - koji su se dešavali tokom raspada bivše Jugoslavije treba da se posmatraju iz istorijsko-antropološke perspektive Balkana. Ovo podrazumijeva nastanak društva i kulturnu tradiciju formiranu u doba Otomanskog carstva, kasnije komunizam a zatim i skoriji period koji su vodili stanju "demokratskog deficita" i smanjenja nivoa humanog razvoja, odnosno transformacije ljudi u pojedince!

Definicije multikulturalizma u velikoj mjeri zavise od konteksta. Takođe, koncept multikulturalizma se konstantno mijenja budući da sve više ljudi predstavlja svoje stavove publici koja se stalno širi. Multikulturalizam je "politika ili proces kojim se različiti identiteti kulturnih grupa u takvom društvu održavaju ili podstiču". Neki eksperti tvrde da je jedan od glavnih nedostataka multikulturalizma to što se kolektivnim pravima poklanja više pažnje nego individualnim pravima. Multikulturalizam vrednuje različita gledišta koja ljudi razvijaju i

njeguju kroz raznovrsna iskustva odnosno pozadinu koja proizilazi iz rasnih, etničkih, seksualnih orientacija i/ili klasnih razlika u našem društvu. Multikulturalizam teži da održi ideje ravnopravnosti, jednakosti i slobode i uključuje poštovanje pojedinca i grupe kao princip koji je fundamentalan za uspjeh i razvoj zemlje.

Ovaj izvještaj je pokušaj da se operacionalizuju ove mogućnosti. Njegova ključna poruka je jednostavna: **budući koherentni crnogorski identitet** je moguć, i to ne na račun, već zahvaljujući postojećim različitostima (diverzitetu). Očuvanje i osnaživanje postojeće prirode crnogorskog društva zasnovanog na diverzitetu, neophodan je preduslov održivog humanog razvoja.

Međutim, korišćenje različitosti u cilju humanog razvoja nije ni automatski ni reverzibilan proces. Sa jedne strane, mnogi aspekti identiteta pojedinaca mogu biti komplementarni, ali istovremeno i međusobno isključivi i konfliktni, u zavisnosti od trenutne društveno-političke situacije. Situacija zavisi od političkih odluka budući da je finalni rezultat – da li će diverzitet doprinijeti humanom razvoju ili ne – pitanje izbora relevantnog političkog pristupa. S druge strane, nemaju sve razlike podsticajen efekat na humani razvoj. Dohodovna nejednakost, na primjer, u koliko ne odgovara razvojnim mogućnostima, može imati destruktivni potencijal i inhibirati socijalnu koheziju i razvoj. To su pitanja koje tretira ovaj izvještaj. Počevši od profila ključnih različitosti u crnogorskom društву, analizira se njihov mogući uticaj na humani razvoj – kako i pod kojim okolnostima oni na njega utiču podsticajno, odnosno destimulativno. Na osnovu ove analize projektovano je nekoliko mogućih scenarija i predložen set mjera i preporuka.

Ovaj izvještaj nema za cilj da obezbijedi "nacrt" politike za upravljanje različitostima. Njegove namjere su prije svega da podstakne diskusiju i razmišljanje o ključnom pitanju koje predstavlja (i predstavljaće u narednim godinama) glavni izazov u Crnoj Gori: šta su korijeni našeg identiteta, koji su njegovi sastavni elementi i koja je optimalna politika koja može da pomogne da potencijalni rizici koji prijete socijalnoj koheziji postanu izvor njenog snaženja i prosperiteta.

Poglavlje 1: Humani razvoj kao izazov u Crnoj Gori

Skorašnja iskustva u razvoju nekih zemalja još jednom su potvrdila potrebu da se posebna pažnja posveti vezi koja postoji između ekonomskog humanog razvoja. Mnoge zemlje sa brzom dinamikom razvoja suočavaju se sa činjenicom da visoke stope rasta društvenog proizvoda ne uspijevaju da smanje i/ili eliminišu socio-ekonomske probleme sa kojima se suočava značajan dio stanovništva. Visoki prihodi nisu zaštita od problema kao što su droga, alkoholizam, AIDS, beskućništvo, nasilje, terorizam i poremećaj odnosa u porodici. Sa druge strane, niskoprihodne zemlje su pokazale da je moguće dostići visok nivo humanog razvoja ukoliko se vješto iskoriste raspoloživa oruđa kako bi se izgradili i dodatno proširili ljudski kapaciteti.

U tom smislu, humani razvoj predstavlja proces širenja mogućnosti ličnog izbora u vođenju sopstvenog života (ko želim da budem i šta želim da radim). Taj izbor treba da pruži mogućnost da se živi dug i zdrav život, da se stiče željeni nivo obrazovanja, uz odgovarajući nivo životnog standarda.

Humani razvoj ima dvije osnovne karakteristike: prva je jačanje ljudskih kapaciteta (kroz poboljšano zdravlje, znanje i vještine), a druga se odnosi na upotrebu tih kapaciteta – za zabavu, u proizvodne svrhe, aktivnosti u kulturnom, društvenom i političkom životu. Humani razvoj je više od zdravlja, obrazovanja, pristojnog standarda života i političkih sloboda. Svakodnevno iskustvo potvrđuje da su povećanje proizvodnje i bogatstva samo sredstva, a da krajnji cilj razvoja treba da bude boljxitak za ljude. U vremenu sveopšte globalizacije, kulturne različitosti i kulturne slobode predstavljaju dodatne dimenzije ljudskog blagostanja.

Profil humanog razvoja u Crnoj Gori

U ovom dijelu analiziramo humani razvoj u Crnoj Gori, te značaj osnovnih determinanti i komponenti humanog razvoja. Ovo uključuje ekonomsku, demografsku, socijalnu i ostale dimenzije humanog razvoja kao što su zdravstvo, obrazovanje, zaštita životne sredine itd.

Nacionalni i globalni izvještaji o humanom razvoju, tokom poslednjih godina, obezbjeđuju bogati izvor informacija o svim dimenzijama humanog razvoja na lokalnom i međunarodnom nivou. Među

najkorisnijim statističkim analizama na godišnjem nivou su kalkulacije indeksa humanog razvoja (HDI), indeksa siromaštva (HPI), indeksa razvoja po polovima (GDI) i indeksa snaženja polova (GEM). Ovi različiti pokazatelji se koriste za poređenje karakteristika pojedinačnih zemalja u vremenu i među zemljama – i pomogli su da se usmjeri pažnja na najbitnije društvene i ekonomske probleme sa kojima se suočavaju sve zemlje – uz fokus na siromaštvo i rodnu neravnopravnost – i šta ovo znači za ekonomsku i socijalnu politiku.

Osnovni pokazatelj nivoa humanog razvoja koji se analizira u ovom poglavlju jeste indeks humanog razvoja, koji je izračunat na nivou Crne Gore i za pojedine opštine. Ovo je prvi put da se objavljuju za Crnu Goru HDI (i serije za ranije godine) i drugi indikatori.¹ (Metodologija izračunavanja HDI data je u Aneksu ovog izvještaja.)

Prema kalkulacijama, HDI u 2004. godini u Crnoj Gori je bio 0,799, što je neznatno više u odnosu na 1991. godinu (na početku procesa tranzicije i političke krize u regionu). (Vidi tabelu i grafikon.) Tokom vremena, očekivano trajanje života neznatno se smanjilo (sa 75,2 na 73,1 godinu) ali se stopa pismenosti odraslih povećala na 97,5%. Međutim, vrijednost BDP-a *per capita* (PPP) se povećala sa 5.347\$ u 1991. godini na 6.641\$ u 2004. godini – ili za približno 24,2%.² U periodu između ove dvije godine, zabilježeno je smanjenje *per capita* BDP-a, ali nakon 1999. godine do 2004. godine je zabilježen rastući trend. Procjene ISSP-a pokazuju da je stepen humanog razvoja u Crnoj Gori počeo da se povećava od 1999. godine naovamo.³ U periodu od 1999 – 2004. godine HDI bilježi pozitivne stope rasta i povećao se sa 0,760 (1999) na 0,799 (2004).

U odnosu na druge zemlje u regionu, Crna Gora je na srednjem nivou humanog razvoja (u intervalu od 0,5 i 0,8). To je nivo koji su u 2002. godini imale zemlje kao što su: Bugarska (0,796), Rusija

¹ Dok UNDP računa HDI kao mjeru humanog razvoja za skoro sve zemlje u svijetu, prepoznato je da je koncept humanog razvoja širi od njihovog indikatora. HDI obuhvata tri bitne komponente ljudskog postojanja i zasniva se na sljedećem:

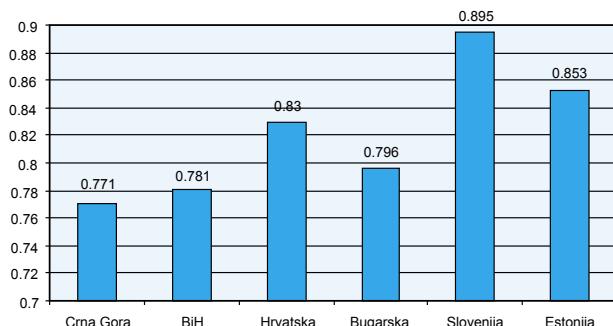
a) Očekivanom trajanju života,
b) Stopi pismenosti i
c) BDP per capita, izraženim u skladu sa paritetom kupovne moći u USD (PPP US\$).

² Najveće povećanje se desilo 2003. i 2004. godine, što je značajno uzrokovano opadanjem vrijednosti US dolara (vrijednost američkog dolara se smanjila za 19,6% u odnosu na € u 2003. godini i za 9,9% u 2004. godini).

(0,795), Makedonija (0,793), Albanija (0,781), Bosna i Hercegovina (0,781), Rumunija (0,778 itd.).

Druge zemlje u tranziciji su ostvarile visok nivo humanog razvoja (2002): Slovenija – 0,895, Češka Republika – 0,868, Estonija – 0,853, Poljska – 0,850, Mađarska – 0,848, Litvanija – 0,842, Slovačka – 0,842, Hrvatska – 0,830 i Letonija – 0,823. Grafikon 1 prikazuje vrijednosti HDI za 2002. godinu za Crnu Goru i odabrane zemlje sa kojima se Crna Gora najčešće poredi kada je u pitanju napredak i ostvarenje tranzicije.

Grafikon 1. HDI poređenje – 2002. godina

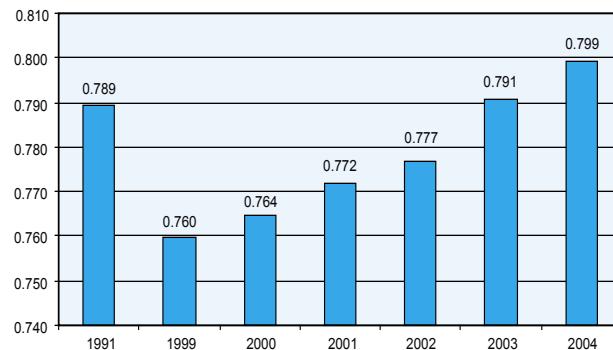
Naredna tabela sadrži indikatore koji su korišćeni za izračunavanje HDI u Crnoj Gori.

Tabela 1: Indeks humanog razvoja (HDI)

	1991.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Očekivano trajanje života	75,2	73,4	73,4	73,4	73,0	73,1	73,1
Stopa pismenosti (%)	94,9	94,9	94,9	94,9	94,9	94,9	97,5
Kombinovani primarni, sekundarni i tercijarni bruto stepen upisa (%)	70,2	74,8	74,0	72,4	74,2	72,5	73,9
BDP per capita (PPP US\$)	5.347,3	3.107,0	3.430,2	4.035,2	4.437,8	5.834,3	6.641,0
Indeks očekivanog trajanja života	0,837	0,807	0,807	0,807	0,800	0,802	0,802
Stopa pismenosti odraslih	0,949	0,949	0,949	0,949	0,949	0,949	0,975
Indeks upisa	0,702	0,748	0,740	0,724	0,742	0,725	0,739
Indeks obrazovanja	0,867	0,882	0,879	0,874	0,880	0,874	0,896
BDP indeks	0,664	0,574	0,590	0,617	0,633	0,679	0,700
Vrijednost indeksa humanog razvoja	0,789	0,754	0,759	0,766	0,771	0,785	0,799

³ Rast je uglavnom uzrokovao porastom stope pismenosti sa 94,9 u 2001. godini na 97,5 deset godina kasnije, kao i zbog povećanja BDP-a per capita (PPP), koji se povećao 2003. i 2004. godine zbog deprecijacije dolara i pozitivne realne stope rasta GDP-a od prosječno 2,5% godišnje. Kupovna moć dohotka u Crnoj Gori porasla je tokom ovih godina usled visoke uvozne zavisnosti crnogorske ekonomije. Zbog fluktuacija na međunarodnom deviznom tržištu, znatan dio uvezenih proizvoda i usluga u realnim terminima u odnosu na Euro kao jedinu zvaničnu valutu postao je jeftiniji i uticalo pozitivno na kupovnu moć stanovništva. Samim tim, pozitivni trendovi rasta HDI-a evidentirani u prethodnih nekoliko godina djelimično su posljedica eksternih faktora, odnosno nisu uslovljeni samo pozitivnim ekonomskim trendovima u Crnoj Gori, te su u tom smislu moguće i korekcije u budućim kalkulacijama HDI-a. Dodatno o kalkulaciji PPP u regionu Balkana vidjeti i u izvještajima Vienna Institute for International Economics (www.viiw.at).

Grafikon 2. Vrijednost indeksa humanog razvoja (HDI)

Humani razvoj – više od HDI

Koncept humanog razvoja podrazumijeva pretpostavku da je humani razvoj višedimenzionalan i da obuhvata različite oblasti ljudskog života. Neke od njih (kao ekonomski razvoj ili obrazovanje ili čak mogućnost za zdraviji život) su mjerljive. Neke osnovne dimenzije humanog razvoja su:

1. Ekonomска dimenizija
2. Zdravlje i zdravstvo
3. Obrazovanje
4. Zaštita životne sredine
5. Mogućnosti učešća u društvenom životu – na nivou zajednice ili na drugim nivoima
6. Zaštita ljudskih prava
7. Mogućnost za dostojanstven život

HDI komponente

Paradigma humanog razvoja je da se razvoj ne može mjeriti samo kroz dimenziju dohotka, već mora uzeti u obzir druge varijabile. Dodatno ovoj multidimenzionalnosti, humani razvoj reflektuje čitav niz mogućnosti sa kojima se suočavaju kreatori politike. Budući da je indeks kompozitni, slične vrijednosti HDI mogu biti postignute na različite načine. Na primjer, zahvaljujući visokoj vrijednosti ekonomskih komponenti, ali na štetu zdravlja – ili obratno. Ovo čini indeks humanog razvoja korisnim aparatom za procjenu različitih

Različitosti - potencijal razvoja

strateških opcija. Zbog ovoga analiza različitih komponenata indeksa nije manje interesantna i važna od analize njegove dinamike tokom vremena i poređenja sa drugim zemljama.

Ekonomska dimenzija

Ekonomska dimenzija utiče na humani razvoj preko velikog broja komponenti, implicitno iskazanih kroz BDP preko ekonomskih uslova života i odlučivanja o ekonomskim izborima. Ekonomski uslovi i pravljenje izbora su se pogoršali u Crnoj Gori od 1991. godine zbog kombinacije pada kupovne moći, rasta inflacije, rasta nezaposlenosti i povećane ekonomske neizvjesnosti. Od 2002. godine bilježi se konstantno poboljšanje.

Tokom perioda od 1991-2004. godine najniži nivo BDP-a je ostvaren 1993. godine, od 1.706\$ (stalne cijene 1994, uključena siva ekonomija). Ovu godinu je karakterisala hiperinflacija i ekonomska devastacija u Crnoj Gori. Od 1993. godine BDP je rastao do 1999. godine, kad se značajno smanjio (8%) zbog sukoba na Kosovu kao direktni rezultat ekonomskih i trgovinskih odnosa sa Srbijom, najvećim trgovinskim partnerom. Uprkos činjenici da Crna Gora nije bila teško bombardovana, NATO intervencija u Srbiji (Kosovo) u kombinaciji sa tekućom političkom nestabilnošću na Balkanu, doprinijela je lošim ekonomskim rezultatima u Crnoj Gori. U poređenju sa 1991. godinom, BDP u 2004. godini je bio na nivou od 88,3%, a BDP *per capita* 84,1%. Izraženo u sadašnjim cijenama, BDP *per capita* u 2004. godini je bio 3.076\$⁴ i u odnosu na 2003. godinu, relana stopa rasta bila je 3,3%. BDP izražen prema paritetu kupovnih moći (PPP) od 6.641\$ je za 2,15 puta viši.

Državna potrošnja. Državna potrošnja predstavlja oko 46% BDP-a. Fiskalna politika u Crnoj Gori se još uvijek karakteriše visokim nivoom državne potrošnje, koja je kreirana sa ciljem da se ublaži recesija i socijalna kriza. Ukupni rashodi budžeta uključuju: kamate, plate i zarade, robe i usluge, socijalno osiguranje i transfere, subvencije, rezerve i druge nekamatne rashode i kapitalne rashode. Prema toj strukturi, najveći dio ukupnih rashoda ide na plate i zarade (42,6% ukupnih rashoda u

2004. godini) i socijalno osiguranje i transfere (26,9% ukupnih rashoda u 2004).

Spoljna trgovina. Crnogorska razmjena sa inostranstvom se karakteriše visokim spoljnotrgovinskim deficitom, do 25% BDP-a. Međutim, deficit u trgovini usluga se smanjuje i ukupni trgovinski deficit (robe plus usluge) bio je 25,6% BDP-a u 2002. godini i smanjio se na 18,9% u 2004. godini. Iako je bilans izvoza i uvoza veoma nepovoljan na eksternom računu, taj odnos pokazuje otvorenost ekonomije i visoku uvoznu zavisnost crnogorske ekonomije. Drugi važan indikator otvorenosti ekonomije je odnos stranih direktnih investicija (FDI) i BDP-a. Ovaj odnos je bio 0,9% BDP-a u 2001. godini, zatim je porastao na 6,5% BDP-a u 2002. godini, i smanjio se opet na 3% BDP-a, zahvaljujući nižim prihodima od privatizacije i niskoj stopi "green field" investicija.

Inostrani dug. Ukupni strani dug Republike Crne Gore 31. decembra 2004. godine, prema podacima Ministarstva finansija, iznosio je 502,7 miliona €. Kao procenat BNP-a, strani dug u Crnoj Gori je bio 32,75%.⁵ U strukturi javnog duga najveće učešće ima dug prema Svjetskoj banci – 61,5%.

U Crnoj Gori dio ekonomskih aktivnosti ostaje neregistrovan. Veličina neformalnog sektora (sive ekonomije) je stvar procjene i zavisi od metoda koji se primjenjuje. Nivo sive ekonomije u Crnoj Gori i Srbiji tokom 1991. godine je bio 41,7% registrovanog BDP-a, dok je u 2002. godini bio 40%. Učešće sive ekonomije u Crnoj Gori u posljednjih 10 godina bilo je između 40-45% BDP-a, sa najvećim obimom u 1996. godini.

Siva ekonomija u Crnoj Gori je slična kao u mnogim zemljama u tranziciji i nerazvijenim ekonomijama. Siva ekonomija se pojavljuje u sljedećim oblicima:

- Ilegalan uvoz i distribucija akciznih roba
- Puštanje u promet na unutrašnjem tržištu tranzitnih roba
- Puštanje u promet na unutrašnjem tržištu roba namijenjenih izvozu
- Prodaja roba i usluga za gotovinu bez evidencije

⁴ 2.472€

⁵ ISSP kalkulacija (2003. BNP je iznosio 1.770,1 miliona \$).

- Međukreditiranje građana van zakonskog okvira (zelenaštvo)
- Izvlačenje i zadržavanje gotovog novca van kanala platnog prometa
- Privilegovana i bespravna gradnja
- Zapošljavanje radnika na crno
- Nezakonita sječa šuma.

Neposredni uzroci sive ekonomije u Crnoj Gori se mogu naći u raspadu sistema upravljanja tokom perioda konflikta u regionu i sankcija uvedenih od strane Ujedinjenih Nacija. Njeno nastavljanje je još uvijek odraz neuspjeha sistema upravljanja i neizvjesnih ekonomskih uslova u regionu. Siva ekonomija je prisutna unutar Crne Gore kao i u važnim oblastima prekogranične trgovine i šverca; blisko je povezana sa drugim nelegalnim i kriminalnim aktivnostima kao što su trgovina ljudima, oružjem i drogama.

U proteklom tranzicionom periodu, brojni faktori, kako ekonomski tako i politički, uticali su na stvaranje plodnog tla za razvoj sive ekonomije u Crnoj Gori kao strategije preživljavanja. U takvim uslovima, siva ekonomija je bila prepoznata kao mehanizam za preživljavanje. U određenoj mjeri, svako je bio uključen u sivu ekonomiju. Zbog toga, dohodak generisan u oblasti sive ekonomije je pomogao da se održi socijalni mir u situaciji kad su građani bili suočeni sa nezaposlenošću i siromaštvo, i uopšteno nižim životnim standardom.

Glavni ekonomsko-pravni uzroci, pojave i zadržavanja sive ekonomije su:

- Previsoka fiskalna opterećenja. Mnogi poslodavci pribjegavaju raznim vidovima izbjegavanja poreskih obaveza.
- Neefikasnost, nemotivisanost i mogućnost korupcije nadležnih inspekcijskih službi
- Sporost u sprovođenju procesa tranzicije, koja se ogleda kroz nekomplementarnost i zastarjelost zakonske regulative u odnosu na zakon i standarde EU
- Rigidna i zastarjela radno-pravna regulativa
- Neusklađenost ekonomskih i monetarnih sistema Crne Gore i Srbije, koja se ogleda kroz različita zakonska rješenja u oblasti carinskih, poreskih i monetarnih propisa između dvije republike.

- Težak socio-ekonomski položaj stanovništva Crne Gore
- Neadekvatan sistem obrazovanja
- Nedostatak programskih sadržaja čijom realizacijom se obezbjeđuje legalno zapošljavanje
- Administrativne i birokratske prepreke i sl.

Kao glavni politički uzrok sive ekonomije treba navesti višegodišnju praksu tolerisanja aktivnosti u oblasti sive ekonomije u cilju očuvanja socijalnog *statusa quo*.

Što se tiče posledica sive ekonomije, njih nije lako ocijeniti. Prije svega, potrebno je razlikovati "sivu ekonomiju" – legalne ali neregistrovane aktivnosti od "crne ekonomije" – nelegalne aktivnosti (šverc droga i oružja, trgovina ljudima itd.). Takva razlika je korisna sa aspekta politike, jer nije moguća jedinstvena politika protiv "neformalne" ekonomije upravo zbog njene heterogenosti ili neformalnosti. "Crna" je neprihvatljiva u kratkoročnom i dugoročnom smislu i borba protiv nje može biti prioritet države. Možda u kratkoročnom smislu vrijedi tolerisati "sivu" ekonomiju, ili je makar ne suzbijati eksplicitno, budući da je ona manje zlo od ekstremnog siromaštva (prateći pretpostavku da je bolje imati sivu ekonomije nego nikakvu ekonomiju). U dugoročnom smislu, negativne strane definitivno preovlađuju nad prednostima. Svaka neformalnost znači da nema socijalnog i zdravstvenog osiguranja, nema zaštite za zaposlene, ispravnjene državne penzije fondove i naravno manje prihoda od poreza za Vladu. Tolerisanje neformalnog sektora takođe znači tolerisanje nefiler konkurenkcije sa formalnim sektorom (u stvari indirektno se subvencionise neformalni sektor za dio troškova koji je izbjegnut).

Porezi i neformalni sektor su takođe interesantna oblast. Jedan od razloga zašto biznisi ostaju u sektoru sive ekonomije jesu visoki socijalni doprinosi i porezi. Neko vrijeme, "primarni instinkt" vladâ u regionu bio je povećanje poreza kako bi zadovoljili potrebe povećane društvene potrošnje – što je podsticalo biznise da ostanu u neformalnom sektoru (moguća korist od neplaćenog poreza bila je veća od rizika i kazne). Isto se može primijeniti na registraciju i na barijere za ulaz u biznis. Crna Gora još uvijek se nalazi u fazi kada labaviji zakon može umanjiti neregularnost uz neznatan gubitak prihoda.

Različitosti - potencijal razvoja

Druga važna veza između neformalne i formalne ekonomije (osim sa aspekta ne-fer konkuren-cije) jeste "free riding" pripadnika neformalnog sektora. Neformalni sektor ima koristi od javne potrošnje kojoj ne doprinosi. Indirektno to ide na račun formalnog sektora. Međutim, ključni uticaj se oglada u kreiranju poremećenih ekonomskih podsticaja i odnosa. Određene robe i usluge (ako su proizvedene u neformalnom sektoru) mogu izgledati neadekvatno jeftine i stimulisati prekomjernu potrošnju na račun društva.

Tržište rada

Crnogorsko tržište rada spada u kategoriju visoko regulisanih tržišta (što vjerovatno doprinosi visokom nivou neformalne ekonomije, koju smo prethodno analizirali). Proces tranzicije je uticao na tržište rada kroz smanjenje zaposlenosti u formalnoj ekonomiji i povećanje nezaposlenosti. U prethodnom periodu, visoki porezi i doprinosi rezultirali su značajnom prikrivenom zaposlenošću⁶ i isplaćivanjem minimalnih zarada, dok se ostatak novca zaposlenima davao "ispod stola". Zaposleni u sivoj ekonomiji lišeni su osnovne zaštite koja ih sljedeće iz radnog odnosa. Na taj način, nesigurnost zaposlenja i niža primanja dodatno su oslabili već ugrožene. U posebno teškoj poziciji našli su se slabije obrazovani i nekvalifikovani kandidati za posao. Zbog kolapsa državnih preduzeća ali i nezadovoljstva postojećim primanjima, sve više ljudi je tražilo dodatni posao bez obzira na kompleksnost zadatka koji treba da izvršavaju i lične kvalifikacije. Time je konkurenčija za poslove dodatno povećana, a dugoročna nezaposlenost postala izvjesnija. U odnosu na pol, dugoročna nezaposlenost je niža među muškarcima (u 2003. godini oko 25% nezaposlenih muškaraca je nezaposleno duže od jedne godine, dok je isti procenat kod žena oko 40%). S obzirom na sve zahtjevnije potrebe privatnog sektora koji se razvija, povećanje udjela muškaraca i žena koji su nezaposleni duže od 1 godine govori da ljudi što su duže nezaposleni, imaju sve manje šanse da dobiju posao.

Izbjeglice i interna raseljena lica koja su došla u Crnu Goru u početku su bili izjednačeni u pravima

sa rezidentnim stanovništvom. Većina njih sa dobrim kvalifikacijama, vještinama i iskustvom, bez problema je nalazila posao. Ovo je posebno važilo za deficitarne kadrove (ljekare i profesore, na primjer). U želji da se izbori sa sivom ekonomijom i visokom nezaposlenošću (u pojedinim periodima, zvanična stopa nezaposlenosti prevazilazila je nivo od 40%), država je usvojila regulativu koja je davala prednost zapošljavanju rezidentnog stanovništva, odnosno nametala dodatne obaveze poslodavcima koji su, pored raspoloživog domaćeg kadra, angažovali nerizidentnu radnu snagu. Iako to nije bio cilj, posebno pogodjeni bili su izbjeglice i interna raseljena lica.

Crnogorski Zakon o radu garantuje zaposlenima prava po osnovu rada, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, obrazovanje, socijalno porijeklo, imovno stanje i drugo lično svojstvo. Poslodavac je dužan da poštuje prava i jednakost zaposlenog u zaštiti prava, kao i njegovu privatnost i dostojanstvo.⁷ Primjetno je da su pojedina zaposlenja specifična za žene (rad u trgovini, npr.) ali i da na pojedinim radnim mjestima nema pripadnika određenih etničkih grupa. Ipak, ne postoje jasni dokazi o bilo kojoj vrsti diskriminacije na crnogorskem tržištu rada, na bazi pola, nacionalne i etničke pripadnosti, te buduće aktivnosti treba da budu orijentisane na ohrabruvanje pojedinih grupa da se edukuju i apliciraju za pojedine poslove. Rezultati istraživanja govore da 25-30% izbjeglica i interna raseljenih lica smatra da postoji izvjesna diskriminacija na tržištu rada, dok većina (preko dvije trećine ispitanika) smatra da se sa problemima zapošljavanja suočavaju jednakoj kao i rezidentno stanovništvo.⁸

Inicijativa legalizacije radnih mjesta i programi samozapošljavanja nisu riješili problem nezaposlenosti. Zvanična stopa nezaposlenosti je na nivou od 34%, dok je stopa istraživanja⁹ niža za približno 7 procenatnih poena (26.9 u 2003. godini). Posebnu dimenziju problema čini dugoročnost nezaposlenosti u Crnoj Gori.

Pomoć za nezaposlene koju obezbjeđuje Vlada iznosi svega 0,9% BDP-a. Kao druga mjera pomoći nezaposlenim u Crnoj Gori su krediti za nezaposlene u iznosu od 3.000€. Druga važna mjera su poreske olakšice za novozaposlene u periodu od jedne godine.

⁷ Zakon o radu, Službeni list RCG, br. 43/03.

⁸ Izvor: Istraživanje o stavovima izbjeglica i interna raseljenih lica, Američki komitet za izbjeglice i ISSP, septembar 2004.

⁹ Istraživanje o radnoj snazi, Savezni zavod za statistiku.

Obrazovanje

Prema članu 43 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Srbije i Crne Gore "...svako ima pravo na obrazovanje. Osnovno obrazovanje je obavezno. Države članice su dužne da obezbijede besplatno osnovno obrazovanje. Osnivanje škola i univerziteta uređuje se zakonima država članica." Važno je napomenuti da danas Crnogorci, Srbi, Hrvati, Muslimani i Bošnjaci, koji čine 85,5% crnogorskog stanovništva, koriste isti jezik, obrazovani su na osnovu istog nastavnog plana i na zvaničnom srpskom (srpsko-hrvatskom) jeziku bivše Jugoslavije. Albanci čine 6,5% stanovništva i većina Albanskih učenika (koji čine 3% od ukupnog broja učenika) su obrazovani na albanskom jeziku.

Zakone iz oblasti obrazovanja donosi Skupština Republike Crne Gore, a nadležni organ je Ministarstvo prosvjete i nauke, koje je odgovorno za sve važnije aspekte predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. Nastavno osoblje mora imati odgovarajuću visoku stručnu spremu i položen stručni ispit. Školovanje je za učenike besplatno, osim udžbenika i školskog pribora, čije troškove nabavke snose roditelji. Osnovne i srednje škole u Crnoj Gori rade prema jedinstvenim planovima i programima koje donosi Ministarstvo prosvjete i nauke. Reforma školstva je u toku.

Pitanje od posebnog značaja je pristup Roma, izbjegljica i interno raseljenih lica obrazovanju. Nema detaljnih informacija o obrazovnim standardima Roma i ostalih manjina, osim informacija o djeci izbjegljica i interno raseljenih lica. Ipak, od dana dolaska izbjegljica i interno raseljenih lica u Crnu Goru, sistem obrazovanja je otvoren za njih. U Crnoj Gori je u 2003. godini registrovano 2.879 djece sa statusom interno raseljenih lica u dobi osnovnoškolskog obrazovanja (od 7 do 14 godina), koja su bila uglavnom sa Kosova (većinom romska populacija) i 738 djece izbjegljica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ipak, ovi učenici su upisani u škole u Crnoj Gori, s obzirom da nemaju jezičku bariju. Romska populacija, kao dio interno raseljene populacije, ima značajnih problema. Prema procjenama, većina od 1.200 djece starosne dobi osnovne škole koja ne idu u školu su uglavnom Romi.

Demografski trendovi i zdravlje stanovništva

Prema posljednjem popisu, u Crnoj Gori živi 620.145 stanovnika.¹⁰ U odnosu na popis iz 1991. broj stanovnika se povećao za 4,5% ili, u apsolutnom smislu, za 26.471 lice¹¹. Demografskim pomjeranjima su doprinijele kako prirodne tako mehaničke promjene, velikim dijelom uzrokovane nestabilnom ekonomskom i političkom situacijom koja se odrazila na demografsku sliku Crne Gore.

Dugoročni (u odnosu na 1950. godinu) demografski podaci o Crnoj Gori govore o produžetku životnog vijeka njenih stanovnika. Unapređenje u tom smislu predstavlja pozitivni pokazatelj kvaliteta ljudskog razvoja u Crnoj Gori jer upućuje na porast kvaliteta zdravstvenih usluga i zdravstvene zaštite. Takav pozitivan trend prekinula su ratna dešavanja u okruženju, ekonomske sankcije i bombardovanje u zemlji. Očekivano trajanje života po rođenju¹² crnogorskog građanina produženo je za 10 godina¹³ od 1950. godine, i danas iznosi 73,1 (za muškarce 70,1; za žene 76,1)¹⁴. Pad stope nataliteta¹⁵ i fertiliteta su posebno uzrokovani padom životnog standarda tokom posljednje decenije 20. vijeka. Pogoršanje kvaliteta ljudskog razvoja se odrazilo na porast opšte stope mortaliteta¹⁶ koja je do 90-tih bilježila smanjenje. Od 1991. godine smrtnost se povećala sa 6,7 na 9,2 na 1.000 stanovnika u 2003.

Trend pada stope nataliteta u 20. vijeku nastavljen je i u 21. vijeku, dostižući nivo od 13,5 na 1.000 stanovnika. Iako se radi o kraćem vremenskom periodu u demografskom smislu, stopa nataliteta je od popisa 1991. pala sa 16,3 na 13,5 na 1.000 stanovnika u 2002. godini.

¹⁰ Izvor podataka je Monstat, statistički godišnjak 2004.

¹¹ Procjena stanovništva u godinama između popisa urađena je na osnovu stope prosječnog porasta stanovništva između dva sukcesivna popisa koja je u posmatranom periodu u Crnoj Gori procijenjena na nivou od 0,37%.

¹² Očekivano trajanje života po rođenju predstavlja prosječan broj dodatnih godina života koje osoba može da očekuje ukoliko se nastave sadašnji trendovi smrtnosti u toku preostalih godina života te osobe.

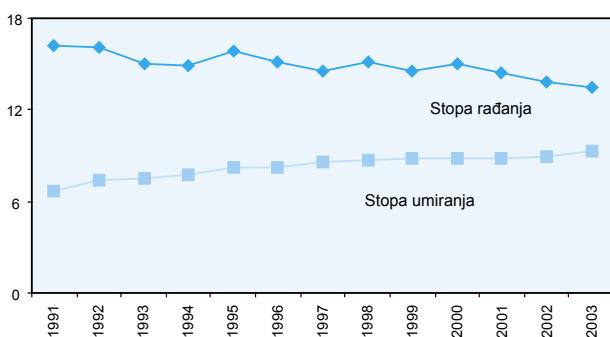
¹³ Period od 1951-1999. Izvor: Savezni zavod za statistiku.

¹⁴ Model penzijskog sistema Crne Gore, Radna grupa za penzijsku reformu.

¹⁵ Stopa nataliteta predstavlja broj živorođenih na 1.000 stanovnika u godini posmatranja.

¹⁶ Stopa mortaliteta predstavlja broj umrlih na 1.000 stanovnika u godini posmatranja.

Različitosti - potencijal razvoja

Grafikon 3. Prirodne promjene stanovništva (1991-2003)

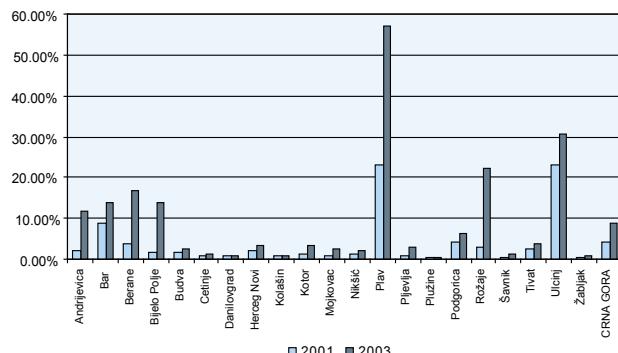
Izvor: Monstat, Statistički godišnjak (p. 64) i Mjesečni statistički godišnjak br. 5 2004.

Kao rezultat prirodnog kretanja stanovništva, stopa prirodnog priraštaja¹⁷ u Crnoj Gori je u 2003. godini iznosila 4,2 na 1.000 stanovnika, što predstavlja značajan pad u odnosu na stopu od 22 iz 1950. godine.¹⁸ Visoke pozitivne stope prirodnog priraštaja zabilježile su pretežno sjeverne opštine, dok su niže pozitivne stope prirodnog priraštaja registrovane najvećim dijelom u primorskim opštinama. U periodu između dva popisa, gradsko stanovništvo je povećalo svoje učešće sa 59% (1991) na 62% u 2003. godini.

Promjene stanovništva nisu pratile isti model u različitim regionima u zemlji i kako su povezane sa etičkom distribucijom. Pozitivne stope rasta stanovništva najviše su zabilježene u sjevernim opštinama gdje je visok udio muslimanskog i bošnjačkog stanovništva i u opštinama sa bržim ekonomskim rastom u odnosu na druge. Niže pozitivne stope rasta stanovništva su uglavnom registrovane u primorskim opštinama. Smanjenje broja ukupnog stanovništva uslijed prirodnih demografskih kretanja dešava se u najnerazvijenijim opštinama koje mladi ljudi prvo zbog školovanja, a kasnije zbog nemogućnosti zaposlenja i niskog životnog standarda, napuštaju Ukupni demografski profil Crne Gore, pored prirodnih promjena, takođe je zabilježio i emigraciju. Prema popisu iz 2003. godine, 54.816 Crnogoraca (8,8% ukupnog stanovništva) živjelo je ili radilo u inostranstvu. To je za 130% više u odnosu na isti podatak u 1991. godini (kada je 4% živjelo u inostranstvu).

Većina crnogorskog stanovništva u inostranstvu vodi porijeklo iz sjevernih opština sa većim udjelom Muslimana i Bošnjaka, koje su takođe ekonomski

nerazvijenije. Međutim, i druge opštine su takođe registrovale emigraciju u druge zemlje. Izuvez Crnogoraca koji su nastavili da žive u bivšim jugoslovenskim republikama, ove cifre pokazuju negativane uslove za razvoj individue u posljednjih 13 godina u onih lica koja su pokušala da pronađu svoju šansu izvan Crne Gore.

Grafikon 4. Stanovnici koji žive u inostranstvu kao dio ukupnog stanovništva

Udar migracija koji je prouzrokovao ratovima u regionu i prilivom izbjeglica reflektovao se na povećanje stanovništva u primorskom regionu (Srbi izbjeglice iz Hercegovine i Albanci/Srbi sa Kosova - Ulcinj) i centralnim opštinama. Podgorica, kao administrativni i poslovni centar registrovala je naglo povećanje stanovništva. Pad broja stanovnika se desio u sjevernim i nerazvijenim opštinama.

Vidjeli smo da je, u proteklom periodu, na vrijednost indeksa humanog razvoja u najvećoj mjeri uticalo smanjenje očekivanog trajanja života. Pored ostvarenih prihoda, na humani razvoj utiče i kvalitet života koji pojedinac vodi, sredina u kojoj boravi, svakodnevni stres sa kojim se suočava, osjetljivost na bolesti, te mogućnost da se uz pomoć dostupnog zdravstvenog sistema izbori za dug i zdrav život.

Ako se skoncentrišemo samo na posljednjih par godina, zaključujemo da, generalno, indikatori stanja zdravlja stanovništva u Crnoj Gori nisu najpovoljniji. Stopa mortaliteta je sa 8,1‰¹⁹ u 1998. porasla na 8,3‰ u 2002. Najčešći uzroci smrtnosti ne razlikuju se značajno od drugih zemalja u regionu; bolesti srca plućnog porijekla i bolesti krvnih sudova mozga, te hronične bolesti disajnih puteva, najčešći su uzorci prekida života. Stopa smrtnosti odojčadi u 2002. godini iznosila je 10,8‰. Ovo je još uvijek veoma visoka stopa smrtnosti, s obzirom da je prosjek stope smrtnosti odojčadi u razvijenim zemljama 5 umrlih na 1.000 rođene djece.

¹⁷ Stopa prirodnog priraštaja predstavlja razliku stope nataliteta i mortaliteta.

¹⁸ Svi podaci vitalne statistike korišteni u tekstu preuzeti su iz Statističkih godišnjaka, Monstat.

¹⁹ Broj umrlih na 1.000 stanovnika.

U posljednjih pola vijeka zabilježeno je smanjenje broja djece po majci sa 3,6 na 1,8 (stopa ukupnog fertiliteta), što smanjuje mogućnost podmlađivanja nacije. Novi stil života i sve veća ekonomska angažovanost žena, uticala je na smanjenje nataliteta sa 14,1‰ u 1998. na 12,8‰ u 2002. godini. Ovo smanjenje je, zajedno sa povećanjem stope mortaliteta, uticalo na smanjenje prirodnog priraštaja sa 5,9‰ u 1998. na 4,2‰ u 2003. godini. Smanjenje nataliteta nije podjednako zastupljeno među različitim grupama. Tako su romske porodice u Crnoj Gori i dalje najbrojnije (5,8²⁰ u odnosu na 3,25 članova u domaćinstvu, što je republički prosjek). Za manje djece opredjeljuju se i porodice u urbanom, u odnosu na ruralni dio Crne Gore, kao i imućnije u odnosu na slabije stajeće porodice. Zajedno sa razvijenim zemljama, Crna Gora se suočava sa problemom starenja populacije, odnosno većim učešćem ljudi starijih od 65 godina u ukupnoj populaciji (12,4% u 2003. godini). ²¹

Uprkos negativnim trendovima indikatora koji odražavaju zdravstveno stanje populacije u Crnoj Gori, dosadašnji sistem pružanja usluga brige o zdravlju omogućio je da, i pored loše materijalne situacije, građani očuvaju svoje zdravlje. Ovo je posebno tačno kada se uzmu u obzir očekivano trajanje života po opština i nivo životnog standarda. Naime, 7 od 11 opština sa sjevera Crne Gore imaju očekivano trajanje života iznad nivoa republičkog prosjeka. U isto vrijeme, sjever Crne Gore ima dva puta veću stopu siromašnih. Ovo pokazuje da je široka dostupnost zdravstvenih usluga, ne govoreći sada o njihovoj efikasnosti, uticala na očuvanje humanog razvoja u Crnoj Gori, a pogotovo na sjeveru Republike.

Tranzicija i generalno slabljenje državnog sektora u svim oblastima, pa i u zdravstvu, uticali su na razvoj privatnog sektora u ovoj oblasti. U Crnoj Gori su sve češće razne ljekarske ordinacije, pa i klinike, koje nude usluge zdravstvene zaštite po relativno visokim cijenama. Istraživanja²² pokazuju da imućnija domaćinstva izdvajaju više za zdravstvenu zaštitu, i da su izdaci za zdravlje u pozitivnoj korelaciji sa subjektivnom ocjenom ličnog zdravlja: oni koji više troše na lično zdravlje, ocjenjuju i da su boljeg zdravlja. To nam ukazuje

na preventivu kojoj pribjegavaju bolje stajeća domaćinstva. Sa druge strane, oni koji to sebi ne mogu da priušte, prinuđeni su da čekaju na red u javnim zdravstvenim ustanovama, a nerijetko i da se ljekaru obrate kada je bolest već uzela maha.

Reforme zdravstvenog sistema koje su u toku, imaju za cilj da poboljšaju efikasnost i kvalitet usluga koju nude javne zdravstvene ustanove. Pojačan sistem primarne zaštite treba da rastreti sekundarni i tercijarni nivo, što će doprinijeti poboljšanju efikasnosti sistema. Posebnu pažnju treba obratiti na zdravlje ugroženog stanovništva (romska populacija, izbjeglice i interno raseljena lica). Uz podršku programa međunarodnih razvojnih organizacija (kao što je UNICEF) i aktivnosti nevladinog sektora, vrši se edukacija i konkretni projekti vakcinacije djece od zaraznih bolesti.

Boks 1: UNICEF-ovi ciljevi u Crnoj Gori koji se odnose na zdravlje omladine

2002- 2004.

- * Program razvoja ranog djetinjstva;
- * Doprinijeti razvoju takvog okruženja u kome će javne službe, zajednica i porodica omogućiti majkama, bebama i djeci da budu zdrava, emocionalno stabilna i sposobna da uče;
- * Zdravlje, razvoj i podrška mladim ljudima;
- * Doprinijeti razvoju mlađih ljudi da postanu aktivni i odgovorni građani obezbjeđivanjem neophodnih vještina za suočavanje sa životom odraslih i da vode zdrav život;
- * Parlament mlađih/savjetovališta;
- * Promovisanje zdravog načina života (HIV/AIDS prevencija);
- * Servisi po mjeri mlađih (savjetovališta za reproduktivno zdravlje);
- * Podrška izradi reformske regulative koja se tiče mlađih.

Povećanje stresa u društvu

Jedna od posledica traumatskih događaja vezanih za raspadanje bivše Jugoslavije i tranzicionih granica je povećani nivo stresa. Mnogi faktori utiču na nivo stresa u zemlji. Iako ovo pitanje nije dovoljno istraženo, ono predstavlja značajan problem koji može uticati na osnovnu demografsku dinamiku,

²⁰ Istraživanje o RAE, izbjeglicama i interno raseljenim licima, ISSP & UNDP, oktobar 2003.

²¹ Za kalkulaciju je korištena starosna struktura Modela penzijskog sistema Crne Gore (Radna grupa za penzijsku reformu) i popisnih podataka iz 2003. (Monstat)

²² Health Care System in Montenegro: current condition and prospect reforms, ISSP – radni material.

Različitosti - potencijal razvoja

produktivnost, inovativnost i uopšte "blagostanje" zemlje. Reflektuje se ne samo u slučajevima psihosocijalnih bolesti i rastrojenosti, već i na nivou migracija, stope razvoda i povećanja nasilja u porodicama. Stres može doći uslijed različitih razloga – kako u porodici tako i u društvu, uslijed ekonomske nerazvijenosti, nezaposlenosti, eksternih i internih "šokova" itd.

Posljednju deceniju 20. vijeka su karakterisali nizak životni standard, često nedostupnost egzistencijalnih proizvoda i usluga, politička kriza praćena padom kvaliteta javnih usluga (sudstvo, zdravstvo, policija), ratno okruženje, korupcija, porast narkomanije itd. Takvo okruženje je uzrokovalo opšti pad ljudskog razvoja kroz lične nesreće. To je bilo vrijeme kada je lijekove teško bilo naći, kada je kriminal bio u porastu, a ubistva na ulici postala dio svakodnevnog života. Takvo stresno okruženje, puno opasnosti i nesigurnosti, sa promijenjenim sistemom vrijednosti i dubokom ekonomskom krizom, učinili su pojedinca psihosocijalno nestabilnim ili rastrojenim. Na primjer, bilo je samo 5 smrtnih slučajeva u 2002. godini koji su bili prouzrokovani prirodnim katastrofama, 120 samoubistava, dok je 56 ljudi poginulo u saobraćajnim nesrećama.

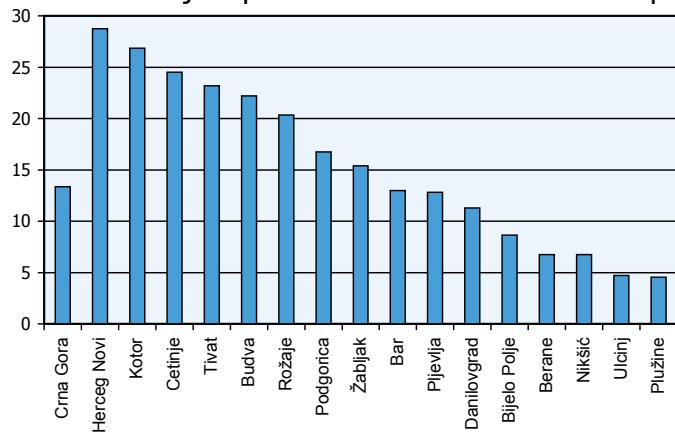
Nesrečni smrtni slučajevi su se udvostručili od 1990. godine i s obzirom da je bilo poboljšanja koja su doprinijela smanjenju stope nesrečnih smrtnih slučajeva, povećanje samoubistava (12,8 na 10.000 ljudi u 1991. i 23,1 u 2001. godini) je bilo zabrinjavajuće, pogotovo kada se udvostručilo posljednjih godina. Takav podatak ide u prilog nezadovoljstvu pojedinca životom u okruženju, najčešće fizički nezdravim, a zatim praćenim i psihičkim poremećajima.²³

Jedna od posljedica takvog načina života i novih društvenih trendova je i povećanje broja razvedenih brakova i ugrožena stabilnost porodice. U posljednjih 30 godina stopa razvoda je udvostručena²⁴, a od 1991. godine povećala se sa 10 na 13 razvedenih na 100 zaključenih brakova u 2002.²⁵ godini. Međutim, u skoro svim društвima se prepoznaje rast broja razvoda koji su povezani sa promjenom društveno-moralnih vrijednosti, povećanjem bogatstva i nezavisnošću žene. Međutim, dramatičan rast broja razvoda u Crnoj Gori (kao i svuda u regionu) posljedica je dugoročnog nemira i gene-

ralno stresnih uslova koji su tada preovlađivali. Kombinacija ovih faktora rezultirala je varijacijama stope razvoda u regionu.

Grafikon 5. Razvodi na 100 sklopljenih brakova po opštinama (2003)

Posmatrajući podatke o razvodima brakova po

opštinama u 2002. godini dolazimo do jasnog zaključka: razvodi su češći u južnim i primorskim opštinama sa višim stepenom ekonomskog razvoja, dok su društva u sjevernim, nerazvijenijim opštinama konzervativnija, pa je i stopa razvoda često više od 4 puta niža nego u primorskim. Na sjeveru Crne Gore, žena je najčešće samo u ulozi majke i domaćice. Posebno u opštinama većinske islamske vjeroispovjesti razvod je rijetka pojava. Jasno je da se položaj žene u crnogorskom društvu mijenja, ona postaje njegov aktivni član, obrazujući se i zapošljavajući na odgovornim radnim mjestima, što predstavlja značajan pomak u ljudskom razvoju Crne Gore. Rezultat toga je i značajno smanjenje broja djece na 100 žena ispod 20 godina starosti sa 1,5 na 0,95.²⁶ Povećanje broja razvoda u centralnom i južnom dijelu Crne Gore ide u korak sa poboljšanjem položaja žene u društvu i sa ekonomskim razvojem.

Zaštita životne sredine

Poseban epitet humanom razvoju u Crnoj Gori daje dimenzija zaštite životne sredine. Nažalost, ustavna odrednica o "ekološkoj" Crnoj Gori prije je "mrtvo slovo na papiru" nego ideja koja je zaživjela. Monitoring kvaliteta životne sredine je ograničen, a postoje i značajne sumnje civilnog sektora u pouzdanost podataka koji se objavljaju. Kao rezultat, važni nedostaci u informisanju o životnoj sredini postoje sa potencijalno ozbiljnim ekološkim opasnostima po stanovništvo.

²³ Izvor: Monstat, Statistički godišnjak, (str. 79), 1992. i Statistički godišnjak 2003, str. 60.

²⁴ Izvor: Savezni statistički godišnjak, str. 20.

²⁵ Izvor: Monstat, Statistički godišnjak 1992, str. 64, i Statistički godišnjak 2003, str. 45, Kalkulacija: ISSP

²⁶ Izvor: Monstat, Statistički godišnjak 2003, str. 46, Izvještaj o preliminarnim podacima popisa 2003. i starosna struktura modela penzijskog sistema Crne Gore (Radna grupa za penzijsku reformu).

Boks 2: Deklaracija o ekološkoj državi Crnoj Gori

Mi, poslanici Skupštine Republike Crne Gore, svjesni smo da je, zbog ugrožavanja prirode, zaštita identiteta prostora na kome živimo i djelujemo postala naš neodložan i pravovremen posao.

Svjesni duga prema prirodi, izvoru našeg zdravlja i inspiraciji naše slobode i kulture, posvećujemo se njenoj zaštiti u ime sopstvenog opstanka i budućnosti potomstva.

Prihvatamo da ni jedna razlika među nama nije toliko velika koliko su velike promjene kojima je izloženo naše prirodno okruzenje. Bez obzira na naša nacionalna, vjerska, politička i druga ubjedjenja i osjećanja, znamo i prihvatamo da su dostojanstvo i svetinja ljudskog bića organski povezani sa svetinjom i čistotom prirode.

Čovjek i priroda u njemu i oko njega cjelovito su jedno u svojim dubinama i po svom smislu i naznačenju.

Stoga je oduvijek zloupotrebu čovjeka pratila zloupotreba prirode. Zato opredjeljujući se i boreći se za dostojanstvo čovjeka pozvani smo da se borimo i za dostojanstvo prirode.

Donošenjem ove Deklaracije, Crna Gora prema prirodi uspostavlja državni odnos i poziva na mudrost sve lude da spriječe ekološku katastrofu koja nam prijeti.

*Žabljak, 20. septembar 1991.
Skupština Republike Crne Gore*

Osnovni instrumenti koji su neophodni za mjerjenje kvaliteta vazduha u urbanim cjelinama ne postoje, kao ni koeficijent zagađenja uprkos preuzimanju izrade katastra zagađivača 1985. godine na nivou Opštine Podgorica. Reformom statističkog zavoda nije predviđeno temeljno obuhvatanje i obrada podataka vezanih za životnu sredinu. Trenutno, Statistički zavod obrađuje samo neke podatke. Ministarstvo zaštite životne sredine (u Crnoj Gori) predviđa otvaranje Agencije za životnu sredinu i shodno Konvenciji o klimatskim promjenama izradu Inventara gasova staklene bašte i otpočinjanje procesa mjerjenja emisije gasova na nivou Republike.

Vodeni resursi (i posebno upravljanje vodenim resursima) je još jedna oblast koja može da zabrinjava. Procjena vodoprivredne osnove Republike Crne Gore je studija urađena 1996. godine i predstavlja jedini izvor informacija o vodosnabdijevanju u Crnoj Gori. Nema procjena o postojećim vodenim resursima ni podataka o potrošnji na godišnjem nivou u m³ per capita. Crnogorska vodovodna mreža se nosi sa gubicima na nivou prenosne mreže, tako da je, uslijed velike nerealizovane potrošnje, specifična potrošnja prema zahvaćenoj i u područje potrošnje dopremljenoj količini vode relativno visoka. Tarifni sistem je nedovoljno razvijen i ne postoje informacije o adekvatnoj zaštiti vodenih potencijala. Pored toga, veliki problem trenutno izaziva i pitanje iskorištavanja vodenog potencijala u energetske svrhe. Deficit električne energije uzrokuje velika potrošnja energije od strane nekih segmenata crnogorske industrije (kao što je Aluminijski kominat) kao i generalno neefikasno korišćenje energije od strane potrošača. Nedostatku električne energije doprinosi neiskorištavanje vodenog potencijala i drugih oblika obnovljive energije.

Šumski resursi su potencijalno izloženi opasnosti kao posljedica povećanog siromaštva u procesu tranzicije. U posljednjih deset godina, povećanje siromaštva i tražnja za drvnim gorivom su značajno uticali na eksploataciju šumskih resursa. Ovo je uključivalo i ekspanziju u šumskoj procesnoj industriji i izvoz drvne građe, što je dovelo do velikog povećanja nelegalne sječe šuma, kao i do neadekvatnog obima pošumljavanja (u 2001. pošumljeno je svega 260ha, a popunjeno 73ha šume). Ovome treba takođe pridružiti i nedefinisano vlasničku strukturu šumskih resursa (na 31,5% šuma u Crnoj Gori postoji pravo svojine, dok je preostalih 68,5% u društvenoj svojini) i učestale požare (u 2002. godini 476ha oštećeno je požarima,

Kvalitet vazduha u Crnoj Gori je oblast koja zabrinjava. Procenat emisije CO₂ u milionima tona, učešće u ukupnoj svjetskoj emisiji u %, kao i iznos CO₂ per capita u tonama ne prati se na nivou Republike Crne Gore. Podaci o količini i vrsti emitovanih zagađujućih materija koje direktno zavise od vrste energije koja se koristi u te svrhe, za područje Crne Gore ne postoje. Kontrola kvaliteta vazduha u Crnoj Gori vrši se mjeranjem nivoa zagađenosti vazduha osnovnim i specifičnim zagađujućim materijama porijekлом iz stacionarnih izvora (kao što su fabrike) i saobraćaja. Republički hidrometeorološki zavod prati stanje kvaliteta vazduha u 12 gradova, i na lokacijama koje podliježu najvećem uticaju velikih industrijskih postrojenja kao što je Kombinat aluminijuma i TE Pljevlja.

Različitosti - potencijal razvoja

što iznosi 14.068m³ drvne mase). U posljednjih deset godina evidentirano je 10.000 većih požara. Nažalost, Ministarstvo u Crnoj Gori koje je odgovorno za šume ne posjeduje podatke o godišnjoj stopi sječe šuma.

Komunalni otpad može potencijalno da stvori ozbiljan ekološki problem. U Crnoj Gori se godišnje proizvede 250.000t komunalnog otpada, 1 kg/dan po stanovniku. Većina otpada se jednostavno odlaže na deponijama koje nisu urađene po nacionalnim i internacionalnim standardima. Trenutno u Crnoj Gori postoji samo jedna deponija po evropskim standardima i ne postoji postrojenje koje se bavi tretiranjem otpada. Situacija je neodrživa. Sadašnje stanje u Republici Crnoj Gori je slično stanju u zemljama OECD-a prije dvadeset godina. Osnovni razlog je nedostatak kategorizacije otpada i osnovnih podataka o količinama proizведенog otpada.

Oblast koja se direktno odnosi na komunalni otpad jeste i recikliranje otpada. Ne postoje podaci o upotrijebljenom i iskorištenom papiru i kartonu. Postojeće aktivnosti koje se tiču recikliranja otpada su na niskom nivou. U Podgorici je postavljeno 5 sakupljačkih centara za recikliranje. Prema tekućem istraživanju situacije u centralnom regionu Crne Gore, 40% otpada sadrži materijal koji se može reciklirati.

Boks 3: Kultura odlaganja otpada u Crnoj Gori

Kultura odlaganja otpada ne postoji u Crnoj Gori. Vidno je odlaganje raznih vrsta otpada duž rječnih korita, magistralnih puteva, u moru, na morskoj obali, zelenim površinama. S druge strane, sakupljanje i deponovanje 50% stvorenog otpada nije obuhvaćeno javnim servisom. Nema informacija o tome da li se tih 50% spaljuje, ponovno koristi ili deponuje na «divljim deponijama» koje su brojne širom Crne Gore. Nema informacija o ponašanju domaćinstava u ruralnim sredinama u vezi sa stvaranjem i odlaganjem otpada.

Na kraju, odlaganje opasnog i otrovnog otpada: U Crnoj Gori ne postoji ni jedna zvanično određena deponija za opasan otpad u skladu sa crnogorskim legislativom ili sa kriterijumima EU. Opasni otpad je lociran uglavnom na privatnom zemljištu preduzeća ili na odlagalištima komunalnog otpada. Glavni proizvođač opasnog industrijskog otpada su mala i srednja preduzeća, kako sada tako i u budućnosti, metalna industrija, luke i brodogradilišta, drvna

industrija, industrija prerade papira i prehrambena industrija. Opasni otpad je takodaje identifikovan i u privrednim i fizičkim subjektima.

NVO sektor u Crnoj Gori - Situacija u Crnoj Gori se poboljšava djelovanjem nevladinog sektora koji utiče na razvoj svijesti građana o potrebama očuvanja životne sredine, biodiverzitetnih potencijala, nužnosti pravilnog odlaganja komunalnog otpada i edukaciji djece u školskom uzrastu o procesima reciklaže.

Čini se da je podizanje svijesti o značaju zaštite životne sredine zajednička podjednako za sve pojedince u Crnoj Gori, bez obzira na pol, jezik, religiju, kulturu ili etničnost. Ovo potvrđuje podrška koju pojedine nevladine organizacije dobijaju u kampanjama za zaštitu životne sredine u Crnoj Gori.

Boks 4: Konsenzus civilnog sektora oko Tare

Da se oko pitanja od zajedničkog interesa može postići saglasnost bez obzira na pol, starost, obrazovanje, etničku, nacionalnu, partijsku ili bilo koju drugu pripadnost pokazuje primjer zaštite kanjona rijeke Tare od potapanja. Od septembra mjeseca prošle godine, u organizaciji NVO sektora, pokrenuta je javna kampanja pod sloganom "Neću baru, hoću Taru" koju je podržalo više desetina hiljada građana iz svih dijelova Crne Gore, što je ovo pitanje dovelo i do parlamentarnog nivoa. Tako je sredinom decembra Skupština Republike Crne Gore potpisala Deklaraciju o zaštiti rijeke Tare, koja podrazumijeva zabranu izgradnje hidroelektrane Buk Bijela i ostalih zahvata u kanjonu.

Multikulturalizam i humani razvoj

Multikulturalizam je kompleksan koncept. Razlog za ovo je veliki broj razlika koje postoje u društvu. Postoje vertikalne razlike: na primjer, kultura radničkog kvarta, dobrostojećeg rezidentnog stanovništva, kao i onog sa druge strane, na primjer, teško da pomenute grupe imaju bilo koji zajednički imenilac. Postoje i horizontalne podjele: etničke podjele, podjele po nacionalnosti, razlike između heteroseksualaca i lezbijki i homoseksualaca, razlike između urbane i drugih kultura itd. Sve ove razlike sačinjavaju u velikoj mjeri različite kulturne obrasce i oblike života. Kompleksnost multikulturalizma, kao što je prethodno objašnjeno, jedna je od njegovih glavnih karakteristika i zbog toga mora biti shvaćena na pravi način. Bez obzira

što su u nekim društвима etničke razlike očiglednije nego u drugim, koncept multikulturalizma ne bi trebalo da bude ograničen samo na jedan ili određene aspekte ovog fenomena.

Multikulturalizam je važna dimenzija u analizi i primjeni principa humanog razvoja:

1. Kulturna sloboda je važan aspekt individualne slobode; ključno je kako pojedinci biraju svoj stil života i uživaju slobodu izbora. Kulturna sloboda ide dalje od ekonomskih, socijalnih i političkih sloboda koje su na raspolaganju pojedincu. To je pravo svih ljudi.
2. Sastavni dijelovi kulture u analizi humanog razvoja fokusiraju se na značaj slobode, ali rijetko na poređenje različitih kultura i tradicija.
3. Kulturna sloboda ima značajan uticaj na uspjeh u društvenoj, ekonomskoj i političkoj sferi života.

Boks 5: Kulturne dimenzije humanog razvoja

Humani razvoj je više od zdravlja, obrazovanja, pristojnog životnog standarda i političke slobode. **Kulturni identitet pojedinca** mora biti priznat i prihvачen od strane države, i pojedinci treba da imaju slobodu da iskažu svoju individualnost i identitet bez opasnosti od osude ili odbijanja od strane društva. Ukratko, **kulturna sloboda jeste ljudsko pravo i važan aspekt humanog razvoja**, stoga zaslужuje pažnju aktera razvoja na centralnom i lokalnom nivou.

Humani razvoj shvaćen kao proces širenja izbora za pojedince, u svojoj osnovi ima slobodu izbora za pojedinca da izabere način na koji će da vodi život (šta želim da budem i šta želim da radim). Kulturna sloboda daje pojedincima pravo na izbor identiteta i vrijednosnog sistema po kojem žele da žive.

Postoje dva načina (pokazani obrasci) nepoštovanja kulturne slobode:

1. **Nemogućnost izbora** stila života, čak prisiljenost da se živi po univerzalnim standardima i vrijednostima koje su zadate od samo jedne grupe u društvu.
2. **Isključivanje iz društvenog života**, kao posljedica života po individualnom izboru, ali koji nije u potpunosti identičan izboru dominantne društvene grupe.

Obje forme ograničavanja kulturne slobode su prisutne u svijetu, na svim kontinentima, na svakom nivou razvoja. Ipak, nivo ograničavanja kulturne slobode nije svuda identičan. Na skali ograničavanja, postoje zemlje u kojima je kulturna sloboda u potpunosti onemogućena i ide čak do takozvanog etničkog čišćenja.

Ovo su ipak rijetki slučajevi. Češće su prisutni blaži oblici ograničavanja kulturne slobode u svijetu, koji se reflektuju kroz više ili manje inferioran položaj pripadnika različitih kultura, posebno u segmentima kao što je politička participacija, mogućnost unapređenja ekonomskog života mogućnost zapošljavanja, obrazovanje itd.

Boks 6: Pet ključnih zabluda o različostima, multikulturalizmu i razvojnim mogućnostima²⁷

1. Zabluda: Etnički identiteti pojedinaca su konkurentni njihovoj privrženosti državi, pa postoji trade-off između prepoznavanja različosti i jedinstvene države

Pojedinci mogu imati, i imaju višestruke, ali međusobno komplementarne identitete: etničku pri-padnost, jezik, religiju, rasu i državljanstvo. Apsolutno ne postoji potreba pravljenja izbora između jedinstvene države i prepoznavanja kulturnih razlika.

Pojedinci imaju identitet kao državljeni jedne države, kao pripadnici rodne grupe, rase, jezičkog govornog područja, političke struje i religije. Identitet ima elemente izbora: pojedinci odlučuju kojim obilježjima identiteta daju prioritet.

Nacionalno jedinstvo i kulturna različitost. Istraživanja pokazuju da ova dva cilja veoma često koegzistiraju. Čitav je niz pozitivnih primjera koegzistencije ovih ciljeva u svijetu, ali koji su stvoreni naporima da se obezbijedi **poštovanje i priznanje različitih kulturnih grupa i povjerenje u državne institucije**. Konačno, ne postoji trade-off između nacionalnog jedinstva i kulturnog diverziteta, zahvaljujući **politikama multikulturalizma**.

2. Zabluda: Različite etničke grupe su sklone međusobnim konfliktima, pa postoji trade-off između poštovanja drugojakosti i obezbjeđivanja mira

Ne postoje empirijski dokazi da su kulturne razlike bile uzrok konflikata! Tačno je, da je naročito krajem XX vijeka, nastalo puno konflikata među različitim etničkim grupama, ali ne postoje dokazi da su ti konflikti bili uslovljeni kulturnim razlikama. Pojavno, dublji razlozi su se krili iza paravana kulturnih razlika.

3. Zabluda: Kulturna sloboda zahtjeva odbranu tradicije i običaja, pa postoji trade-off između priznavanja kulturne raznolikosti i progresu u humanom razvoju, naročito u dijelu ostvarivanja većeg nivoa demokratije i ljudskih prava

Kulturna sloboda ogleda se u širenju individualnih mogućnosti izbora, ne u zaštiti vrijednosti i prakse koja se oslanja na tradiciju. *Kultura nije zamrznut set vrijednosti i običaja. Kultura se konstantno i evolutivno mijenja.*

Kultura, tradicija i autentičnost nisu identiteti **kulturnoj slobodi**. Vrijednosti se mijenjaju, a isto tako i društva.

4. Zabluda: Etnički raznolike zemlje imaju manje mogućnosti razvoja, pa postoji trade-off između prihvatanja kulturnog diverziteta i promovisanja razvoja

Ne postoje dokazi da je kulturni diverzitet uzrok niskog nivoa razvoja. Ostali faktori su mnogo značajniji.

5. Zabluda: Neke kulturne grupe imaju veće predispozicije za razvoj, dok su neke upravo prepreka ekonomskom razvoju, pa postoji trade-off između razvoja i prihvatanja kulturnog diverziteta

Ne postoji statistički dokaz o negativnoj vezi između kulturnih obilježja i razvoja. Postoje nalazi o kompatibilnosti kulturnih obilježja i komponenti društvenog sistema, ali su oni mnogo više intuitivni nego bazirani na empirijski kvantifikovanim dokazima.

²⁷ Izvor: Global Human Development Report 2004, UNDP

Poglavlje 2: Različitosti i uticaj na tranziciju

Osnovne ideje:

- Tranzicija ima nejednak uticaj na različitosti
- Različite grupe su imale različite šanse (dubitnici i gubitnici)
- Društvena kohezija zahtijeva svestrano "upravljanje različitostima" i ovaj oblik upravljanja treba da bude "multikulturalno osjetljiv"

Kulturni diverzitet

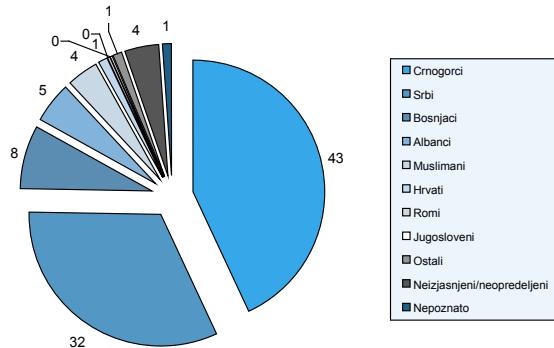
Demografske determinante multikulturalnih politika

Crna Gora je po svojoj strukturi multietnička, multikulturalna i multikonfesionalna zajednica. Prema popisu stanovništva iz 2003. godine, nacionalna struktura je izgledala ovako: Crnogorci (43,16%), Srbi (31,99%), Bošnjaci (7,77%), Albanci (5,03%), Muslimani (3,97%), Hrvati (1,1%), Romi (0,42%), ostali 1,23%²⁸.

Vjekovima su različite etničke zajednice u Crnoj Gori živjele, trgovale i sarađivale u miru. Od perioda prvobitne teritorije Crnogoraca (Duklja) do moderne Republike Crne Gore, zajednice su izgradile tradiciju samozavisnosti. Ovo pokazuje da je multikulturalizam u stvari počeo da se razvija u Crnoj Gori još od davnina.

Modernu crnogorsku Republiku treba posmatrati sa aspekta zajedničkog života u okviru crnogorske kulture. Identitet današnjice je odraz tog kontinuiteta u kojem su neizbjegni elementi iz različitih zajednica koegzistirali sa mnogim formama ekonomske integracije, političkih odnosa i institucionalnih veza. Ovo se takođe odnosi i na pravni i institucionalni okvir – u kulturnim sadržajima, jeziku, religiji, umjetnosti, mnogim drugim etničkim i konfesionalnim komponentama.

Grafikon 6. Nacionalna struktura – popis 2003.

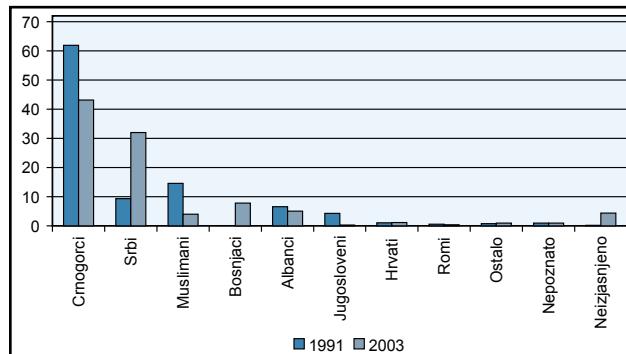
²⁸ 5,33% stanovništva nije opredijeljeno ili se nisu izjasnili

Etnička struktura

Republika Crna Gora je etnički heterogena zajednica. Najzastupljenija etnička grupa su Crnogorci (43,16%), dok 14 različitih etničkih grupa čini 56,84% ukupne populacije.²⁹ Među najbrojnijim su: Srbi (31,99%), Bošnjaci (7,77%), Albanci (5,03%) i Muslimani (3,97%).

Nacionalna struktura crnogorskog stanovništva se značajno promjenila od popisa 1991. godine, što je posljedica demografskih trendova i rasta broja izbjeglica koji su se nastanili u Crnoj Gori. Najznačajnije promjene su zabilježene kod učešća crnogorskog stanovništva koje je smanjeno sa 62% na 43%, povećanje srpskog sa 9% na 32%, pojave Bošnjaka i skorog gubitka Jugoslovena, kao i rasta broja onih koji nisu željeli da se nacionalno izjasne sa 0,3% na 4,3%.

Grafikon 7: Nacionalna struktura crnogorske populacije (popis 1991. i 2003)

Nije bilo dramatičnih pomjerenja populacije Srba u odnosu na Crnu Goru, ali se ta promjena može objasniti jedino gubitkom "jugoslovenskog" ili povećanjem broja onih koji nisu bili voljni da se izjasne o svom nacionalnom identitetu (od 0,3% do 4,3%). Čini se da je većina promjena uslijedila činjenicom da jedan broj ljudi koji su se izjašnjivali kao Crnogorci sada preferiraju da se izjasne kao Srbi u 2003. godini. Teško je reći da li su 1991. godine neki faktori činili identitet Crnogoraca atraktivnijim od Srba, ili 2003. godine neki Crnogorci preferiraju srpski identitet. Ovo je činjenica drugorazrednog značaja, ono što je važno jeste da čak i etnički identitet fluktuiru i ostali kriterijumi nisu manje bitni za građenje multikulturalnih društava.

Uticaj manjinskih, etničkih i kulturnih grupa na dominantnu kulturu u Crnoj Gori je na relativno nezadovoljavajućem nivou. Iako se na televiziji prikazuju emisije na albanskom, iako su manjine

²⁹ Izvor: MONSTAT, podaci iz popisa.

Različitosti - potencijal razvoja

zastupljene u parlamentu i lokalnim samoupravama, ipak je potrebno da se još poboljša njihov uticaj na dominantnu crnogorsko-srpsku kulturu. Problem je u tome što ove institucionalne mјere ne odslikavaju realno stanje stvari, kao ni stavove većinskog stanovništva koje ne pokazuju interesovanje za manjinske kulture, kao ni za njihove zahtjeve i potrebe. Za manjine je važno da budu institucionalno zaštićene i da imaju jednak pristup medijima (na primjer), ali je još važnije da ih većinsko stanovništvo prihvati kao takve, i da preduzme konkretne korake da zahtjevi i potrebe manjina budu ispunjeni, tako da pripadnici manjina aktivno učestvuju kako u društvenom tako i u kulturnom životu.

Vrijednosne orijentacije i etnička distanca³⁰

Nedavna istraživanja o različitim orijentacijama u crnogorskem društvu (CEDEM, maj 2004) pokazuju da skoro 40% ispitanika, koji imaju visok rezultat na skali za tradicionalizam-modernizam, takođe imaju visok rezultat na skali demokratskih vrijednosti.

Ovaj nalaz pokazuje da se u post-socijalističkoj Crnoj Gori odvija prirodan proces spajanja tradicionalnih crnogorskih vrijednosti sa vrijednostima savremenog građanskog društva. Crnogorska tradicija NIJE ostala u odori starih predstava i shvatanja, idejnih i moralnih stereotipa, mitova i simbola, koji su već postali istorijski obrisi. Ovo znači da je transfer sa generacije na generaciju vrijednosti i tradicije izvršen i ukršten sa drugim kulturama, što predstavlja izvor progrusa za pojedinca i za društvo. Ovo saznanje je veoma bitno za pravilno i puno razumijevanje i tumačenje etničke distancе u crnogorskem društvu.

CEDEM je vršio istraživanje o etničkoj distanci u crnogorskem društvu zasnovano na *revidiranoj Bogardovoj skali*, koja mjeri etničku distancu na osnovu skale sa devet modaliteta³¹ koji odražavaju

“distancu” prema određenom broju atributa društvene grupe.

Istraživanje pokazuje da je “ukupna etnička distanca”³² najniža prema Crnogorcima i Srbima, dok je najveća distanca prema Romima i Albancima.

Istraživanje uključuje 1.005 ispitanika, koji su izabrani prema standardnom dvofaznom strifikovanom uzorku koji obuhvata devet crnogorskih opština (Bijelo Polje, Pljevlja, Berane, Podgorica, Nikšić, Cetinje, Bar, Ulcinj i Herceg Novi). Primjerak je reprezentativan za cijelu Crnu Goru. Mjera etničke distance je bazirana na upotrebi izmijenjene Bogardove skale za ispitivanje socijalne distance.

Ukoliko umjesto ukupne distance analiziramo interetičke distance, možemo da vidimo sljedeće:

Tabela 2. Nacionalnost ispitanika

	Crnogorci	Srbi	Bosanci	Albanci	Muslimani	Hrvati
Crnogorci	0,17	0,62	1,11	1,45	1,13	0,09
Srbi	0,97	0,16	1,60	2,76	1,43	1,64
Bosanci/ Muslimani	3,31	4,20	0,04	2,31	0,09	1,73
Albanci	4,42	5,87	2,11	0,35	3,87	1,82
Hrvati	3,29	5,06	2,09	2,08	2,73	0,18
Romi	4,67	5,06	2,85	4,55	4,10	3,09

Tabela pokazuje da su sve nacionalnosti izrazile najveću distancu prema Romima i Albancima, među kojima Hrvati pokazuju najmanju distancu prema ovim grupama.

Jezik i vjeroispovijest

Jedna od ključnih odrednica kulturnog identiteta pojedinca i grupe je svakako jezik. Prema popisu, u Crnoj Gori je u upotrebi 11 jezika, pri čemu je službeni jezik srpski i jekavskog izgovora. Iako nije zvanično prihvaćen, značajan procenat stanovnika (21,96%) se izjašnjava da govori crnogorskim jezikom. U svakom slučaju, radi se o jezicima koji pripadaju grupi slovenskih jezika, a pripadnici različitih etničkih grupa (Crnogorci, Srbi, Hrvati, Bošnjaci) se međusobno razumiju i mogu da prate iste medijske sadržaje bez problema. Zaključujemo da ove etničke grupe dijele istu jezičku kulturu.

U ravnopravnoj mjeri koriste se i cirilično i latinično pismo. Prema Ustavu Crne Gore, u opštinama u kojima većinu ili značajan dio stanovništva

³⁰ Centar za demokratiju i ljudska prava Crne Gore.

³¹ Prema ovom metodu, ispitanik odgovara na svaku od sljedećih varijabila sa “da” ili “ne” – da li bi volio da uđe u navedeni odnos sa članovima različitih nacija. **Devet modaliteta:** 1. da stalno živi u mojoj državi, 2. da stanuje u mom susjedstvu (u istoj zgradi ili ulici), 3. da mi bude saradnik na poslu, 4. da mi bude pretpostavljeni na poslu, 5. da bude vaspitač mojoj djeci, 6. da se s njim družim i posjećujem, 7. da ima rukovodeći položaj u mojoj državi, 8. da budemo u daljem srodstvu putem braka sa rođacima, 9. da budemo u bliskom srodstvu putem vlastitog braka ili braka djece.

³² Izračunavanje ukupne distance kroz devet modaliteta daje koeficijente ukupne distance za svaku grupu, gdje koeficijenti izražavaju ukupnu distancu prema određenoj etničkoj grupi.

čine pripadnici nacionalnih i etničkih grupa, u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma. Ovo je posebno važno za ostvarenje kulturnog identiteta u opštini Ulcinj, gdje albanska manjina čini većinu stanovništva (74,34%).

Kada je riječ o nacionalnoj strukturi stanovništva i obrazovanju bitno je istaći da Crnogorci, Srbi i Muslimani, koji zajedno čine 85,5% stanovništva i dijele zajednički jezik, uče po opštem planu i programu na zvaničnom srpskom (ili srpsko-hrvatskom) jeziku, koji je postojao i u bivšoj Jugoslaviji. Albanska manjina čini 6,5% stanovništva i većina od 3918 albanskih učenika (ili 3% od ukupnog broja učenika u Republici) školuje se na albanskom jeziku. Neki studenti albanske nacionalnosti se, prema svom sopstvenom izboru, školuju na srpskom jeziku.

Nastava u osnovnim i srednjim školama se izvodi na zvaničnom jeziku u Crnoj Gori ili na albanskom jeziku u određenim područjima (Ulcinj, Tuzi, Plav). U šest škola nastavni program je na srpskom i albanskom jeziku, dok je dodatno u šest škola nastavni plani i program na albanskom jeziku, mimo 469 osnovnih škola. Počev od 1998. godine, Ministarstvo prosvjete i nauke je započelo sa promjenama u starom nastavnom planu i programu i uvelo nove udžbenike stranih jezika. Udžbenici se publikuju na srpskom i albanskom jeziku.

Novitet u oblasti obrazovanja je posebni studijski program na albanskom jeziku koji će organizovati direktno Univerzitet Crne Gore i neće biti organizaciono vezan ni za jedan fakultet. Osnivanje ovog fakulteta potvrđuje posvećenost Crne Gore multietničkom društvu i poštovanje prava manjina, što je važan doprinos daljem pozitivnom razvoju multietničkog suživota u Crnoj Gori. Odluka o otvaranju Nastavničkog fakulteta u Podgorici značajan je korak i za Albance u Crnoj Gori i za državu Crnu Goru, kao demokratsku, multietničku sredinu, jer to pokazuje namjeru Albanaca da se integrišu u crnogorsko društvo, crnogorske institucije i državne organe, a istovremeno da sačuvaju i unaprijede svoj sopstveni identitet koji je različit i koji time obogaćuje ono što je multietnički život.

Program je počeo u školskoj 2004/2005. godini uključujući obuku nastavnika koji će predavati na albanskom jeziku. Nastava će biti izvođena od strane profesora Univerziteta Crne Gore koji su Albanci i 70-80% nastave biće na albanskom jeziku. Dio nastave će držati profesori sa Univerziteta u Skadru. Prostorni, administrativni i drugi uslovi nisu dozvolili da odmah bude osnovan fakultet

na albanskom jeziku, ali je osnivanje samostalnog studijskog programa početak procesa njegovog osnivanja.

U Crnoj Gori je registrovano desetak različitih vjeroispovijesti, pri čemu je pravoslavna vjeroispovijest najzastupljenija (74,24%); slijede islam (17,74%) i katolicizam (3,54%).

Životni stil i jaz između generacija

U posljednjih nekoliko decenija u Crnoj Gori je došlo do značajnijih promjena u načinu na koji ljudi žive, kao i promjena u vokabularu kojim se populacija koristi - i to ne samo kod omladine. Pod uticajem popularne kulture, i sa slabljenjem aspekata tradicionalne crnogorske kulture, sve više dolazi do značajne modifikacije shvatanja o porodičnim okolnostima, životnom stilu, karijeri itd.

Dok se starije generacije i dalje trude da žive tradicionalnim načinom života, omladina sve više imitira način života koji propagiraju televizija i filmovi. Omladina sve više insistira na ostvarivanju individualnih interesa i ambicija, a sve manje na kolektivnim vrijednostima i idealima, i ta rapidna individualizacija društvo sve više pretvara u ono što društveni teoretičari nazivaju »kultura narcisizma«. Izrazi kao vibe, mood, rave, feeling, party itd. postaju dio vokabulara crnogorske omladine – što je gotovo slučaj u svim dijelovim svijeta – koji pomaže omladini da se osjećaju kao da se priključuju onome što se predstavlja kao svjetski trend.

Ovaj trend otpočeo je mnogo godina ranije, čak 1960-te godine, kada je omladina u bivšoj Jugoslaviji težila takvim jezičkim i drugim manirima, u cilju povezivanja sa spoljašnjim svijetom. Međutim, sa ovim promjenama, dolazi do postepenog izumiranja crnogorske tradicije i jezika; neki od tradicionalnih izraza su maltene izbačeni iz svakodnevne upotrebe, tj. iz vokabulara omladine. Gledajući sa pozitivne strane, sve to daje osnovu za uspostavljanje već pomenutog novog individualističkog sistema vrijednosti, razvijanja novih shvatanja i nove senzibilnosti, što je svakako pozitivna i ne nužno negativna osobina koja je veoma pisutna kod mlađe generacije. Ovo može pomoći da se savlada stara mržnja i strahovi koji još prevladavaju u tradicionalnim društvima

Tokom poslednje dvije decenije "društveni jaz" između starih i mladih u Crnoj Gori se proširio i postao otvoren za nove uticaje i norme ponašanja.

Različitosti - potencijal razvoja

Ovi procesi su bili oblikovani strukturnim promjenama u društvu ali su ih i uslovili. Crna Gora je vjekovima bila plemensko društvo. Tokom komunističkog perioda desile su se neke evolutivne i strukturne promjene koje su bile uslovljenje ekonomskim dešavanjima (urbanizacija, globalizacija itd.) ali, ipak, tek od kraja dvadesetog vijeka možemo govoriti o Crnoj Gori kao državi građana.

Svjedoci smo tektonskih promjena tokom proteklog tranzicionog perioda u percepciji drugih društvenih grupa – načina ponašanja mlađih i ulozi koju bi im dodijelili stariji. Ne postoji više isti nivo razumjevanja i tolerancije različitih generacija i načina života. Stariji ljudi se i dalje drže starog sistema moralnih normi i vjerovanja, dok mlađe generacije pokušavaju da žive moderan život koji je mnogo brži i koji se bazira na sistemu vrijednosti koji je radikalno drugačiji od plemenskog. Tako su razlike između mlađih i starih velike i mogu, potencijalno, biti destabilizirajući faktor u društvu.

Sociološko istraživanje odnosa tradicionalnog i modernog u Crnoj Gori treba da pokaže da li se naznačeni elementi ispoljavaju u **formi tradicionalizma** koji konzervira ono što je već realizovano i njegova mjera se nameće novoj istorijskoj situaciji, ili se, **tradicija prihvata kao znak održanog društvenog i duhovnog kontinuiteta, povjesno živi dio istorije, dinamičko mjesto između prošlosti i budućnosti**.

Sukob između tradicionalnog i modernog, urbanog i ruralnog, kao i razlike u stavovima među različitim generacijama dobijaju dodatnu dimenziju u globalnom kontekstu. Urbana kultura kao i način života mlađih su pod jakim uticajem globalizacije, koji se prenosi putem medija i društva koji je potrošački orijentisano. Svakim danom ljudi imaju sve veće mogućnosti za sve više i više kontakata sa različitim svjetom i kulturnim obrascima preko povećanja ekonomске razmjene i pristupa komunikaciji (TV stanice, internet, bioskopi itd.).

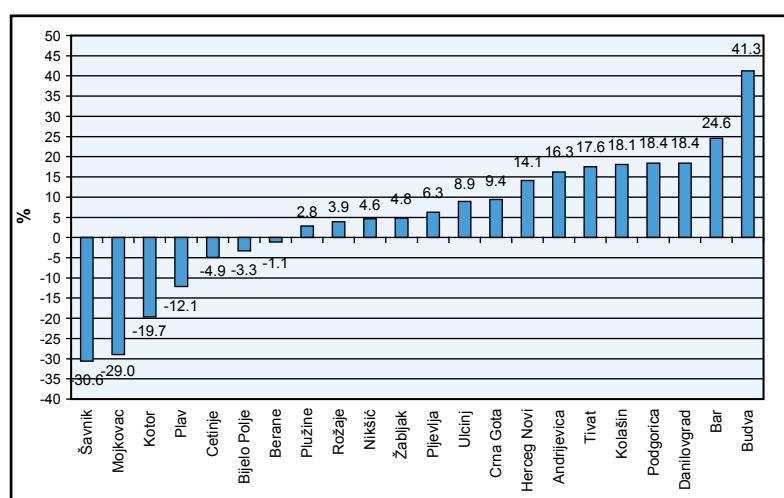
Proces globalizacije ne utiče na stare načine ponašanja istim intenzitetom u svim segmentima. S obzirom da globalizacija utiče na različite segmente društva različitim kanalima, tradicionalni obrasci ponašanja su pod njenim različitim uticajem. Na primjer urbane cjeline su više izložene otvorenoj komunikaciji nego ruralne cjeline iz očiglednih ra-

zloga (nejednaka internet penetracija i korišćenje, mobilnost itd.). Ali čak i u ruralnim oblastima teško da ima sela koje nije pod uticajem moderne kulture. Urbane cjeline su imale relativno bolje ekonomske mogućnosti tokom perioda tranzicije, što je takođe rezultiralo jasnijim stavom o promjenama (posebno među mlađom generacijom)–veća spremnost na promjene i želja da se prihvate promjene, fleksibilnije vještine itd.

Tako je tipična tranzicija slika iz crnogorskih građova koja reflektuje multidimenzionalnost kulturnih promjena: čovjek u crnom audiju prolazi pored čovjeka koji vozi traktor, dok u parku naspram opštinske zgrade pasu krave.

U ukupnoj populaciji, udio urbanog stanovništva u Crnoj Gori porastao je sa 59% u 1991. godini na 62% u 2003. godini. Takođe, urbane oblasti najbrže rastu u zemlji. Najveći rast je ostvaren u Podgorici i Budvi, Baru i Danilovgradu. Uobičajena je podjela Crne Gore na južni, centralni i sjeverni region. Primjećuju se razlike u rastu populacije po ovim regionima.

Grafikon 8. Stope rasta urbanog stanovništva po opštinama u Crnoj Gori u 2003. (%)

Suština buduće dimenzije razvoja Crne Gore je njeni uspostavljanje kao moderne zajednice građana. I civilno društvo i urbani kulturni razvoj su nezamislivi bez multikulturalizma, koji je izražen u formi interkulturalizma. Na osnovu i istorijskih i sadašnjih obrazaca razvoja, urbani centri u Crnoj Gori imaju značajan potencijal kao osnova multikulturalizma i proširenje modela potpune društvene zajednice.

Sa praktičnog aspekta, veoma je važno identifikovati «pokretače kulturnih promjena» i kreirati razvojne strategije koristeći multikulturalne potencijale koji već postoje u Crnoj Gori. Pomenuti centri

sa već dobro ustanovljenom urbanom tradicijom i centri sa multikulturalnim iskustvom, mogu imati veoma važnu ulogu u procesu poboljšanja kvaliteta života, u isto vrijeme održavajući stabilnost između različitih kulturnih zajednica u okviru promjenjivog (globalizacijskog) konteksta.

U tu svrhu neophodno je sprovesti specifične korake, kako u oblasti istraživanja tako i u domenu praktične primjene. Jedna oblast se odnosi na viziju građana u pogledu njihovog mjeseta boravka (grad ili selo), kao i način na koji oni vide sebe kao aktivno uključene unutar ove transformacije. U tu svrhu je neophodno istražiti način razmišljanja u urbanim oblastima i nivo zadovoljstva životom u gradu, kao i nivo učešća građana u procesu urbanog razvoja i njihovu privrženost gradu kao mjestu življenja. Druga oblast se odnosi na međuljudske odnose i razvoj socijalnih normi. Zbog toga je neophodno istražiti veličinu veza između nacionalnih zajednica, kulturne karakteristike i sklonosti ka društvenom povezivanju, postojanje sklonosti ka kosmopolitanizmu, kao i nivo povezivanja nacionalnih grupa u izolovanim oblastima. Uz postojanje adekvatnih podataka moguće je kreirati projekte urbanih aktivnosti, kao i formulisati agendu za transformaciju urbanih oblasti u bazu multikulturalizma. Ovo će otvoriti put za razvoj lokalnih aktivnosti usmjerenе na povećanje urbane kulture, izgradnju i upotrebu urbanih područja, kao i razvoj regionalnih i lokalnih atributa multikulturalizma.

Sve ovo bi bilo podstrek za sljedeće: dobrovoljno učešće u urbanoj formulaciji politike, animacija građana za učešće u projektima za unapređivanje urbanog načina života; dobijanje povjerenja građana kao neophodnosti za preduzimanje akcija; različite forme dobrovoljnih akcija koje ne smanjuju

povjerenje građana tako što im ostavljaju osjećaj prevare; održavanje i unapređenje dobrog kvaliteta urbane kulture; kreacija urbane kulture kao temelja multikulturalizma; unapređene obostranog sistema vrijednosti za sve urbane zajednice na lokalnom i regionalnom nivou za cijelu Crnu Goru. Ovaj pristup bi takođe kreirao temelj za bliže uvezivanje urbanih centara u urbano-multikulturalnu ustaljenost u evropskom kontekstu.

Postoji dovoljno dokaza koji pokazuju da je jaz između grada i sela, koji se produbljuje u pogledu dohotka i socijalnih indikatora (bez obzira na način života), čak dublji od generacijskog jaza, kao i opasniji po crnogorsko društvo. Pored već pomenutih promjena koje su produbile jaz između gradova i sela (ili centara i periferija), desile su se i promjene u tržišnom ekonomskom sistemu, tako da su gradovi (posebno glavni grad Podgorica) postali centri ekonomske aktivnosti i učinili sela potpuno zavisnim od gradova u pogledu trgovine robom i skoro svega ostalog. Sve ovo je uticalo na razvoj gradskog šovinizma, koji stanovnike gradova prikazuje kao obrazovane, sofistirane...vrijednije u odnosu na stanovnike seoskih oblasti. Ovaj kompleks superiornosti stanovnika urbanih naselja je veoma opasan za stabilnost Crne Gore, stvara animozitet među ruralnom populacijom u pogledu svega što dolazi iz gradova, kao i animozitet prema ideji otvorenog društva i multikulturalizma, koje je shvaćeno kao »urbana ili gradska ideologija«. Sa druge strane, da li ideologija zemlje i crkve dominira načinom razmišljanja u ruralnim oblastima? Kao rezultat ovog urbanog šovinizma, sela postaju podložna radikalnim političkim i tradicionalnim pokretima koji, u krajnjem, konačno predstavljaju opasnost za demokratiju i stabilnost društva.

Boks 7:

Održivi eko turizam kao alternativa za eliminisanje regionalnih disproporcija

A. Seoski turizam u Crnoj Gori

U okviru pilot projekta "Seoski turizam", njemački turisti posjetili su prošle godine u martu mjesecu porodicu Krnić u selu Zabrdje na Luštici. Seoski turizam u Crnoj Gori ima specifičnu sezonu u okviru uobičajene turističke sezone na crnogorskom primorju: od mjeseca marta do početka jula i od septembra do početka novembra mjeseca, strani i domaći posjetioci mogu da uživaju u autentičnoj ponudi porodice Krnić na Luštici u blizini Herceg Novog. Za ljubitelje seoskog turizma, u okviru ponude, turisti obilaze staru kuću koja ima autentičan kameni izgled, luštičke sušare i ognjišta, stare konobe, mlinove za preradu maslina, starine koje se čuvaju i guvna sa pogledom na Boku.

Domaćice u narodnoj nošnji ovoga kraja služe tradicionalnu domaću kuhinju: domaću rakiju, suve smokve, sendviče sa luštičkim sirom i pršutom. Obavezan dio programa je narodni folklor u tradicionalnim nošnjama.

Ovaj dvosatni izlet posebno je iskustvo koje strani turisti doživljavaju u Crnoj Gori. Seoski turizam u Crnoj Gori imao je ponudu prvi put 1990. godine. Od 90-tih godina do današnjeg datuma, stare autentične građevine na hercegnovskoj rivijeri, i dalje, najviše privlače norveške i njemačke turiste.

B. Eko turističko selo Kosanica

Mogućnosti alternativnog turizma prepoznate su i na sjeveru Crne Gore. U Pljevljima je formiran inicijativni odbor za realizaciju projekta "Eko turističko selo Kosanica".

Selo Kosanica se nalazi na regionalnom putu Pljevlja - Đurđevića Tara na nadmorskoj visini od 1.540 metara i udaljeno je od grada oko 30 kilometara. Ovo selo će biti na trasi budućeg magistralnog puta od Risna preko Žabljaka do Pljevalja i Prijepolja, odnosno Beograda. Zbog blizine skicentra Bjelasica i Durmitor, buduće eko turističko selo Kosanica bi moglo da bude dio jedinstvene turističke ponude Crne Gore. Posebno je privlačno zbog netaknute prirodne ljepote, čiste vode, vazduha i zdrave domaće hrane.

Mogućnost da se mogu ravnopravno koristiti zimska i ljetnja sezona, svakako je još jedan značajan kvalitet u ponudi Kosanice. Zimski spustovi i slalomi mogu se zamijeniti splavarenjem, obilascima prirode, lovom rijetke divljači i ribolovom. Uređene trim staze zimi bi mogle da koriste za ski trčanje. Prostor Pušanjskog Dola sa svojom konfiguracijom idealan je za izgradnju golf igrališta ili hipodroma, a omogućava ne samo slijetanje helikoptera već i manjih sportskih letilica.

Velika zainteresovanost za turizam na sjeveru Crne Gore potiče od potrebe turista kako inostranih tako i domaćih da se prepuste ikonskim vrijednostima netaknute prirode, posebno planinama, alpinizmu, brdskom bicikлизmu. Brdske bicikl i ruksak na ledima s kamerom, atraktivni programi u velikom spektru: pješačke ture, free climbing, mountainbiking, planinarenje, speleologija, alpinizam... mogući je plasman prirodnih atrakcija Crne Gore i podizanja nivoa vanpansionske potrošnje.

Socio-ekonomski diverzitet

Uticaj raspada Jugoslavije na različite grupe

Dešavanja koja su obilježila period između 1992-1999. godine, uključujući raspad Jugoslavije i uvođenje sveobuhvatnih reformi, podjednako su uticali na sve socio-ekonomске grupe i regije u Crnoj Gori. Osjećaj lagodnosti i sigurnosti u fukncionisanju jugoslovenskog ekonomskog sistema, relativno visok životni standard i generalno podjednaku distribuciju prihoda i bogatstva među stanovništvom, u vrlo kratkom roku, zamenili su nesigurnost egzistencije i nemogućnost planiranja, znatno niži životni standard i relativno visoka nejednakost.

Sa raspadom Jugoslavije, izgubljen je osjećaj pripadnosti. Povezanost ekonomskih sistema Republika posebno se odrazila kroz gubitak unutrašnjeg tržišta i propast velikih državnih preduzeća, koja su istovremeno bila i najveći poslodavci.

Iako je uspjela da izbjegne ratove na svojoj teritoriji, Crna Gora je u velikoj mjeri osjetila posljedice konflikata u neposrednom susjedstvu. U periodu između 1991-2004, veliki broj izbjeglica (u jednom trenutku, preko 120.000) i internu raseljenih lica utočište je našlo u Crnoj Gori. Time se njena populacija uvećala za 20%.

Raspad Jugoslavije je takođe uticao i na intenziviranje emigracije. Kombinacija rata na Balkanu, sankcija UN, stalni ekonomski pad i gubljenje društvenih i moralnih vrijednosti koji su se dešavali u proteklih više od deset godina (počev od 1992. godine), ostavili su dubok trag na stanovništvo, što je uticalo i na izmjenu socijalne strukture društva. Oni koji su bili nestrpljivi da čekaju promjene u Crnoj Gori, uključujući dobro obrazovane i spremne na preuzmu rizik, napustili su zemlju i našli poslove negdje drugo. Stoga je značajan broj mladih i obrazovanih ljudi napustio Crnu Goru u potrazi za boljim obrazovanjem i perspektivom u toku tog perioda. Precizan broj onih koji su otišli nije poznat. Prema najboljim procjenama, samo u periodu 1990-95³³, više od 2.000 eksperata (uglavnom elektrotehničara, tehničara i građevinskih inženjera) napustilo je Crnu Goru. Kada uzmemu u obzir njihove porodice, taj broj je veći - preko 3.500. Najatraktivnije destinacije su bile Kanada

i USA (54%), evropske zemlje (30%), Australija, Afrika, Azija i Južna Amerika (preostalih 16%). Takav odliv mozgova predstavlja veliki gubitak ljudskog kapitala za Crnu Goru.

Krajem '90-tih, institucije zadužene za sprovođenje reformi nisu bile u stanju da se nose sa novom reformskom agendom te je, kao posljedica toga, životni standard građana opao. Za vrijeme teške ekonomске situacije uključujući hiperinflaciju (poslije hiperinflacije tokom 1993. godine, stopa inflacije je bila viša od 100% do 2.000, dok je tek u 2003. dostigla nivo niži od 10%), za vrijeme rata i sankcija međunarodne zajednice, stanovništvo je pribegavalo aktivnostima koje su uzrokovale bujanje sive ekonomije, a u nekim slučajevima su značile obavljanje ilegalnih poslova. Povjerenje u institucije sistema je nestalo.

Oni su preduzetničkim sposobnostima koji su iskoristili prednosti novoformirane tržišne ekonomije bili su nagrađeni - to uključuje one sa dobrim poslovnim kontaktima, osnovnim kapitalom, one koji posjeduju znanje i sve one koji su bili spremni da preuzmu rizik. Na drugoj strani, veliki broj ljudi nije razumio reformske procese i nije se snašao u novonastaloj situaciji. Zaista, mnoge grupe nisu obezbijedile ni socijalnu ni ekonomsku korist, i to je dovelo do neizbjegnog propadanja njihovog ekonomskog položaja. To uključuje radnike koji su ostali bez posla nakon zatvaranja fabrika koje nisu više mogle da se suoče sa konkurenjom, starije osobe sa fiksnim primanjima i ugrožene kategorije kao što su žene, izbjeglice i internu raseljena lica, kao i romsku populaciju.

Međutim, nisu svi iskoristili nove mogućnosti i povećanje nejednakosti je bio jedan od vidljivih znakova tranzicije. Kao i ostale centralizovane i planski uređene ekonomije, Crna Gora je u periodu tranzicije zabilježila rast nejednakosti. Generalno, mјere nejednakosti ukazuju na to kako su beneficije ekonomskog rasta distribuirane. Ako koristimo **Gini koeficijent** za izračunavanje nejednakosti, Crna Gora se kretala od nivoa visokog stepena jednakosti (u regionalnom smislu) i došla na nivo nejednakosti koji je karakterističan za zemlje tek nastale tržišne ekonomije u regionu. Ipak, ako nejednakost mjerimo preko **decil količnika**³⁴, Crna Gora je među zemljama sa najvećom nejednakostu u regionu kao što se vidi u narednoj tabeli.

³³ Izračunavanje ukupne distance kroz devet modaliteta daje koeficijente ukupne distance za svaku grupu, gdje koeficijenti izražavaju ukupnu distancu prema određenoj etničkoj grupi.

³⁴ Istraživanje o prihodima i rashodima stanovništva br. 9, mart 2004, ISSP.

Različitosti - potencijal razvoja

Tabela 3: Poređenje nejednakosti u potrošnji

Zemlja	Gini koeficijent	90/10 količnik
Bosna i Hercegovina, 2001.	0,26	3,3
Albanija, 2002.	0,28	3,6
Mađarska, 1997.	0,28	3,5
Srbija, 2002.	0,28	6,7
Slovenija, 1997/1998.	0,28	3,7
Crna Gora, 2003.	0,29	7,0
Bugarska, 2001.	0,30	4,1
Hrvatska, 1998.	0,30	3,9
Makedonija, 2000.	0,31	4,3
Estonija, 1998.	0,38	5,4

Napomena: Statistika za Bosnu World Bank (2002b); Albanija World Bank (2002a); Mađarska, Slovenija, i Estonija World Bank (2000); Srbija Milanović (2003); Bugarska World Bank (2002c); Hrvatska Luttmer (2002); Makedonija zasnovano na HBS podacima za 2000; Crna Gora ISSP & UNDP Istraživanje o prihodima i rashodima stanovništva, juli 2003.

*Podaci o nejednakosti među etničkim grupama nisu dostupni

Različite dimenzije siromaštva

Iako bi bilo poželjno izvesti osnovne indikatore za pojedine etničke grupe, postoji problem dostupnosti ovih informacija. Rijetki podaci sa atributom etničke pripadnosti dobijaju se u vrijeme sprovođenja različitih izbornih istraživanja, prijavljivanja na biro za nezaposlene, upisivanja u škole, posjete zdravstvenim institucijama i slično. S druge strane, nedostatak mogućnosti da se pojedini parametri prate prema nacionalnosti i nedostatak nekih osnovnih socio-ekonomskih pokazatelja za pojedine etničke grupe, onemogućavaju sagledavanje trenutne slike socio-ekonomskih trendova. Istovremeno, programske aktivnosti koje se odnose na društvo i siromaštvo trebalo bi da se fokusiraju na najsilnije, bez obzira na etničku pripadnost, čime uticaj ovih politika ne bi imao veze sa etničkom pripadnošću korisnika. Slično je sa utvrđivanjem nivoa ličnih primanja i nivoa siromaštva među različitim etničkim grupama.

Boks 8: Percepcija navažnijih socijalnih problema u Crnoj Gori

Iz perspektive građana, najozbiljniji (ili primarni) socijalni problemi su još uvek siromaštvo, nezaposlenost i visoke cijene osnovnih životnih namirnica i usluga. Međutim, napravljeno je određeno pomjeranje u prioritetima. Pored pomenutih primarnih problema, građani naglašavaju *probleme koji rezultiraju nemogućnošću i nemoći države i društva da se bori sa pratećim fenomenima tranzicije - korupcijom i kriminalom.*

Kada se lični egzistencijalni problemi stavljuju u sveukupni socijalni kontekst, disfunkcionalne forme ponašanja (kriminal, korupcija, droga i ostali oblici zavisnosti) opravdavaju se kao neuspjeh tržišnog sistema da ponudi adekvatna rješenja.

Izvor: Centar za Demokratiju i ljudska Prava, Istraživanje javnog mnjenja 2003.

Različita mjerena siromaštva

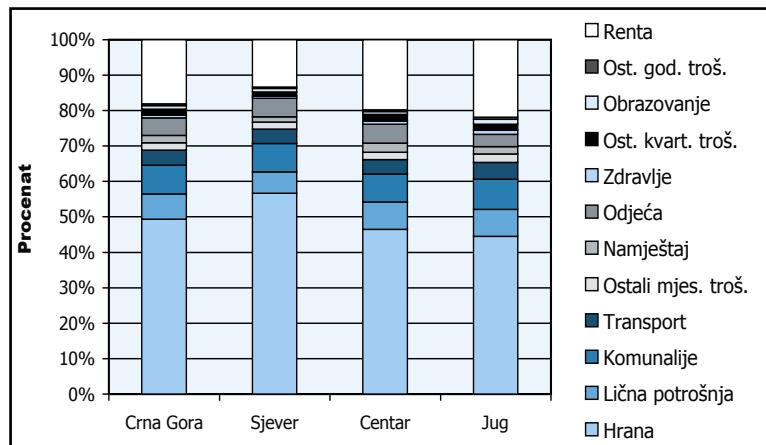
Zvanična linija siromaštva u 2003. godini definisana je na nivou od 116,2 eura po osobi na mjesecnom nivou.³⁵ Ispod ovako definisane linije siromaštva živi oko 12% stanovnika Crne Gore. Prema istraživanjima, stanovništvo je visoko skoncentrisano oko linije siromaštva pa bi povećanje minimalnih troškova za svega 20% dovelo do udvostručivanja stope siromaštva. Zbog visokog učešća prihoda iz sive ekonomije u budžetu domaćinstava, podaci o prihodima nisu pouzdani. Zato je u procjeni siromaštva korišćen agregat potrošnje, pri čemu je **minimalno izdvajanje za hrani** (izračunato na osnovu potrošnje 15% najsilnijih po kriterijumu minimalne *per capita* potrošnje). Osnova za izračunavanje minimalnih izdvajanja za neprehrambenu potrošnju bili su troškovi domaćinstava koja za ishranu izdvajaju baš onoliko koliko iznosi linija siromaštva hrane.

Iako podaci o životnom standardu različitih etničkih grupa u Crnoj Gori nisu dostupni, **razlike u životnom standardu među različitim regionima su značajne.** Generalno, stopa siromaštva na sjeveru Crne Gore je dva puta viša od iste za centralni i južni region³⁶ (14,9 na sjeveru vs. 6,5 i 6,8% u centralnom i južnom dijelu Republike, ponaosob). Uprkos činjenici da je stopa siromaštva različita, ne postoje značajna

³⁵ Decil količnik predstavlja odnos prihodi/potrošnja 10% najbogatijih stanovnika kao proizvod istih kod stanovništva sa najnižim količnikom. Ne uzima u obzir informacije o odnosu prihodi/potrošnja kod srednjeg sloja, o distribuciji odnosa prihodi/potrošnja kao ni informaciju o distribuciji prihoda između vrha i dna decila. S druge strane, kao instrument za nadgledanje siromaštva, prihvatljiviji je od Gini koefficijenta iz mnogo razloga. Dok je Gini koefficijent osjetljiv na promjene u distribuciji, može biti još osjetljiviji na promjene u srednjem sloju i može u potpunosti previdjeti promjene koje utiču na siromašne.

³⁶ Strategija razvoja i redukcije siromaštva, Vlada Republike Crne Gore, novembar 2003.

Grafikon 9: Struktura rashoda domaćinstava

Izvor: Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava, ISSP 2002.

odstupanja regionalnog Gini koeficijenta i decil količnika u odnosu na republički prosjek. Postoji dokaz povećanog udjela hrane u ukupnim izdacima domaćinstava što ukazuje na opadanje kvaliteta života u posljednoj deceniji. Prema statistici³⁷, u prosjeku, 35% ukupnih sredstava domaćinstava se 1989. godine izdvajalo za troškove ishrane. Da-

nas, skoro petina domaćinstava u Crnoj Gori troši više od 60% svojih resursa na hranu. Opet, proporcija je daleko veća u sjevernom dijelu Republike.

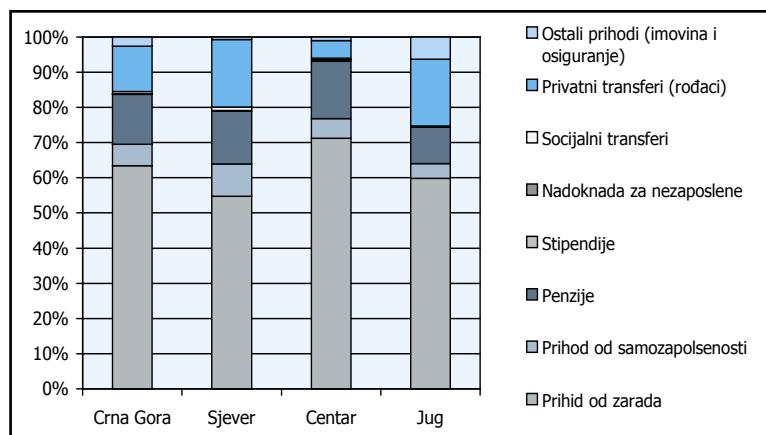
Sjeverni region se razlikuje i u pogledu izvora prihoda domaćinstava. U odnosu na prosjek i u poređenju sa nacionalnim pokazateljima, prihodi od zarada domaćinstava sjevernog regiona su niži (67,4% vs. 75,7%). Uz to, veći je broj domaćinstava na sjeveru koja primaju socijalne (4,9% vs. 3,9% što je republički prosjek) i privatne transfere (pomoć od rođaka iz zemlje i inostranstva – 23,3% vs. 19,3% na nivou Republike).

Značajniji broj domaćinstava na jugu (u odnosu na republički prosjek) ostvaruje prihode po osnovu izdavanja imovine (32,5% u odnosu na 11,2% na nivou Republike). Za domaćinstva na jugu su takođe značajniji prihodi po osnovu zarada i privatnih transfera (vidi tabelu 4).

Tabela 4. Izvori prihoda za domaćinstva
(procenat domaćinstava sa prihodom iz određenog izvora)

Vrsta prihoda	Crna Gora	Sjever	Centar	Jug
Prihod od zarada	75,7	67,4	77,8	78,4
Prihod od samozaposlenosti	6,3	6,6	6,9	4,4
Penzije	45,5	41,3	47,7	38,7
Stipendije	2,2	1,2	2,8	3,3
Nadoknada za nezaposlene	0,4	0,0	0,9	0,0
Socijalni transferi	3,9	4,9	3,9	2,0
Privatni transferi (rođaci)	19,3	23,3	11,7	25,6
Ostali prihodi (imovina i osiguranje)	11,2	3,0	5,3	32,5

Grafikon 10: Struktura prihoda domaćinstava
(učešće u ukupnom prihodu po regionima)

Izvor: Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava, ISSP 2002.

Grafikon 10 daje pregled prosječne strukture prihoda domaćinstava po regionima. Na sjeveru se posebno izdvajaju privatni transferi, a na jugu prihodi od iznajmljivanja imovine.

S obzirom da podaci o životnom standardu različitih etničkih grupa nisu dostupni, a imajući u vidu eleboraciju regionalnih disproporcija, indikativno je u odnosu na republički prosjek da postoji značajno prisustvo Albanaca i Hrvata na jugu Republike. U centralnom dijelu Republike, u odnosu na republički prosjek, značajnije je prisustvo Crnogoraca (57,8% vs. 40,6% što je republički prosjek)³⁸, dok

³⁷ Izvor: Životni standard i siromaštvo u Crnoj Gori, ISSP & WB 2002. Podaci se odnose na domicilno stanovništvo.

³⁸ Izvor: Anketa o potrošnji domaćinstava, Statistički bilten, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1989.1

Različitosti - potencijal razvoja

Bošnjaci/Muslimani preovlađuju u sjevernom regionu.

Disproporcije u regionalnom razvoju ³⁹

Ranija koncentracija industrije u urbanim zonama i prestanak atraktivnosti bavljenja poljoprivredom, turizmom i drugim tradicionalnim djelatnostima, dodatno je udaljilo gradska naselja od ruralnih. Tradicionalna podjela Crne Gore na tri regiona (sjever, centralni dio i jug) u korelaciji je sa karakteristikama urbano-ruralne podijeljenosti: više od 60% sjevernog regiona Crne Gore je ruralnog karaktera, skoro 80% centralnog dijela Republike urbanog karaktera, dok je procenat učešća urbanog dijela na primorju na nivou republičkog prosjeka i iznosi oko 60%. Tako, možemo reći da ocjene razvijenosti sjevernog regiona Crne Gore personifikuju stanje ruralne oblasti, dok su industrializovani centar i jug Republike sa razvijenim turizmom odraz nadiruće urbanizacije.⁴

Sjeverni subregion čini 53% teritorije Crne Gore a naseljava ga 31,44% stanovnika Crne Gore. Osnovni resursi na raspolaganju su: pretežni dio ukupno raspoloživog hidropotencijala, cjelokupne rezerve uglja, 67% obradivih površina, 71% ukupne drvne mase, 70% stočnog fonda, skoro cjelokupne rezerve olova i cinka i resursi za razvoj zimskog i eko turizma. Ovaj region učestvuje sa svega 18% (početkom 1990. učešće ovog regiona u DP Crne Gore iznosilo 25,5%) u društvenom proizvodu (DP) Crne Gore. O zaostalosti sjevernog regiona najbolje govorи podatak da je BDP *per capita* na ovom području svega 46,1% crnogorskog prosjeka društvene proizvodnje po stanovniku, dok je BDP u južnom regionu 13,46% iznad crnogorskog prosjeka društvenog proizvoda po stanovniku. Učešće broja nezaposlenih u sjevernom dijelu u ukupnom broju nezaposlenih Republike od 1993-2003. godine smanjeno sa 44,5% na 37,60. Ovdje treba imati u vidu da je u datom periodu došlo do pada broja stanovnika za 8,2 indeksna poena. U međuvremenu, učešće nezaposlenih iz središnjeg dijela Republike je povećano sa 39,5% na 42,7%, a u južnom dijelu Republike sa 16,0% na 19,5%. Jedan od zaključaka može biti da i pored migracija sa sjevera kao nerazvijenog, u centralni i južni dio Crne Gore, kao razvijena područja, istovremeno ne garantuje i zaposlenje.

Središnji subregion obuhvata 35,5% teritorije Crne Gore, naseljava ga 45,1% crnogorske populacije, a

raspolaže sa 22,4% obradive površine, 25,5%drvne mase, 22,6% stočnog fonda i bogatim nalazištima boksita i dijelom hidropotencijala. Ovaj region učestvuje sa 55,5% (početkom 1990 - 49,5%) u ukupnom društvenom proizvodu Crne Gore.

Na 11,5% teritorije rasprostranjen je južni subregion koji raspolaže izvanrednim uslovima za razvoj turizma, pomorske privrede i uzgoj agrikultura. Južni subregion predstavlja najrazvijeniji region. U ovom regionu živi 23,4% crnogorske populacije. Južni region u duštvenom proizvodu učestvuje sa 26,5% (početkom 1990. godine - 25%).

Po standardima EU, demografski ugrožena područja, koja zahtijevaju poseban scenario razvojne podrške, jesu ona područja sa ispod 6 stan/km². U Crnoj Gori to su opštine Plužine i Šavnik. Zbog specifičnosti Crne Gore, u demografski ugrožena područja možemo svrstati sve one opštine kod kojih je gustina naseljenosti ispod 25% prosječne gustine naseljenosti. U tom slučaju, riječ je o 4 opštine – pored Šavnika i Plužina, tu su Žabljak i Kolašin.

Teritorijalna dimenzija nejednakosti dodatno dolazi do izražaja na relaciji "sjever-primorje". U priobalnom području, kao i u nekoliko većih gradova u Crnoj Gori, ekonomski sredstva su skoncentrisana u rukama relativno malog broja ljudi – ili "elite". Na sjeveru, mnoge ruralne oblasti i manji gradovi su potpuno osiromašeni. Danas sa pravom možemo govoriti o "bogatom jugu" i "siromašnom sjeveru" (u južni region uključujemo Podgoricu i oblasti koje su južno, dok su siromašne oblasti koje su sjeverno od Podgorice). Zaista, treba pomenuti da i na jugu ima ljudi koji teško žive, i da ima nekoliko ljudi na sjeveru koji su enormno bogati. Iako je socio-ekonomski situacija u Crnoj Gori teška, uopšteno govoreći, jug je mnogo bogatiji nego oblasti sjeverno od Podgorice. O razlikama u socio-ekonomskoj situaciji i perspektivi u različitim regionima Crne Gore govore i indikatori humanog razvoja na regionalnom nivou.

Teritorijalne razlike koje se reflektuju kroz vrijednosti HDI

HDI je vrijedan instrument ne samo za potrebe međunarodnih poređenja već i za analizu nivoa razvojnih mogućnosti u različitim regionima u okviru jedne zemlje koji se suočavaju sa različitim socio-ekonomskim uslovima. Iz ove perspektive, moguća kritika indeksa (uslijed kompozitne prirode) postaje njegova ključna snaga. Zahvaljujući svojoj

³⁹ Izvor: Preliminarni rezultati popisa, MONSTAT, 2003.

kompozitnoj prirodi, ovaj indeks može poslužiti kao adekvatan instrument koji bolje odražava multidimenzionalnost razvoja koji utiče na život ljudi. Ovo je ipak samo prvi korak u analizi. U cilju njegove upotrebe kao instrumenta za definisanje razvojnih politika, HDI sugerira različite opcije.

Za tu svrhu neophodna je dezagregacija indeksa. Naime, vrijednost indeksa na nacionalnom nivou daje predstavu o tome gdje se zemlja nalazi sa stanovišta humanog razvoja u odnosu na ostale zemlje u svijetu. **Dezaggregirani HDI, odnosno njegova vrijednost na nivou pojedinih dijelova zemlje ili pak na nivou određenih društvenih grupa, može da pokaže kako (i zašto) različite administrativne jedinice ili grupe unutar zemlje stoje jedne u odnosu na druge**, koje su dobre i loše strane i prema tome koji prioriteti treba da budu na nivou centralne i lokalne vlasti.

Iz ove perspektive, svrha dezagregiranja HDI nije prosto rangiranje opština ili grupa već utvrđivanje načina na koji je svaka od njih ostvarila HDI vrijednost (dobra ekomska performansa na štetu zdravstvenih ili dobrih obrazovnih mogućnosti). Radi se o pružanju pomoći lokalnim vlastima da se fokusiraju na ono što je važno.

Naredna tabela⁴⁰ pokazuje da se najviši nivo humanog razvoja ostvaruje u centralnom, a najniži u sjevernom regionu. Ipak, važno je napomenuti da sjeverni region vremenom ostvaruje pozitivne trendove u kretanju nivoa humanog razvoja. Pogledati priložene grafikone.

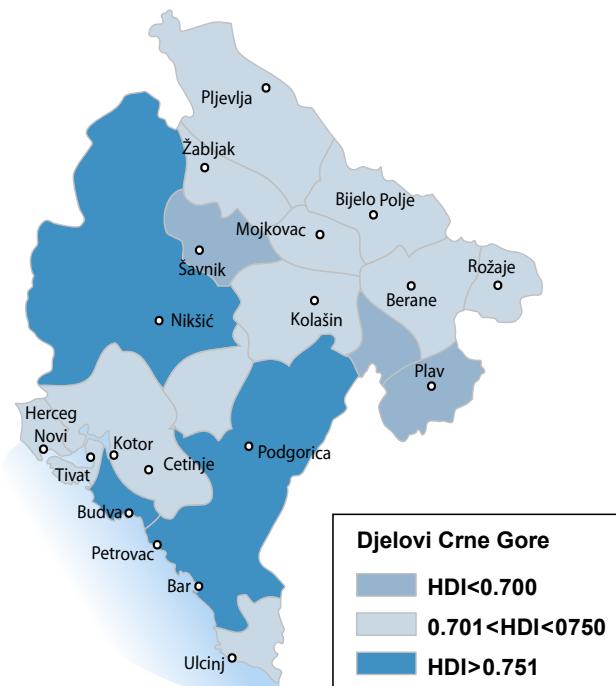
Tabela 5: Vrijednost HDI u Crnoj Gori (po regionima)

Region	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Sjever	0,707	0,710	0,737	0,753	0,765
Centar	0,781	0,787	0,786	0,800	0,813
Jug	0,761	0,770	0,777	0,789	0,802

Tri opštine (Šavnik, Andrijevica, Plav) imaju indeks u intervalu od 0,600-0,700, dok je indeks ljudskog razvoja za većinu ostalih opština (Berane, Bijelo Polje, Danilovgrad, Žabljak, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Pljevlja, Rožaje, Tivat, Ulcinj, Herceg Novi, Cetinje) u intervalu od 0,700-0,800. Četiri opštine (Bar, Budva, Plužine i Podgorica) imaju visok nivo humanog razvoja ($HDI > 0,800$).

Razlike u vrijednosti HDI po regionima i opština do određenog nivoa odražavaju širu ekonomsku, socijalnu i demografsku situaciju u tim oblastima. Ipak, treba biti oprezan pri vršenju određenih poređenja. Ono što one sugerira jeste da se razlike moraju uzeti u obzir prilikom planiranja na republičkom nivou te da se državni razvojni planovi moraju pozabaviti uzrocima regionalnih nejednakosti.

Slika 1: Vrijednosti HDI (po opštinama)

Dobitnici i gubitnici procesa tranzicije

U svim zemljama balkanskog regiona i šire, pad socijalističkog sistema je stvorio "gubitnike i dobitnike" u post-socijalističkoj eri. U dugom roku, tranzicija doprinosi boljitku društva: funkcionisanje na principima tržišne privrede, zaštita svojinskih prava, lični izbor i vladavina prava itd., najbolji su pokretači razvoja društva, u ekonomskom i humanom smislu. U isto vrijeme, tranzicija je intenzivirala pritisak na određene ekomske, društvene i političke grupe. Ne postoji precizan profil gubitnika i dobitnika u procesu tranzicije. Iskustva zemalja su različita. S obzirom na "zakasnelu" tranziciju koja karakteriše Crnu Goru, još uvjek se ne mogu sumirati rezultati.

Iako su skoro svi društveni segmenti "patili" tokom rata i tranzicionog perioda, u vrijeme i nakon uvođenja reformi za uspostavljanje tržišne ekonomije, postoji malo dokaza za izračunavanje

⁴⁰ Izvor: Strategija regionalnog razvoja Crne Gore.

Različitosti - potencijal razvoja

uticaja tih dešavanja na različite etničke grupe. Ali, a *a priori* izgleda da su određeni segmenti društva "patili" više od ostalih. To ih je i učinilo osjetljivijim na društvene promjene.

Iskustvo drugih zemalja pokazuje da se među socijalno izopštenim grupama, koje su posljedica tranzicije, najčešće javljaju pripadnici etničkih manjina koji nisu u mogućnosti da se uhvate u koštač sa konkurenjom koju donosi tranzicija i tržišna ekonomija. U Crnoj Gori, to su svakako Romi, izbjeglice i interna raseljena lica. Romi - jer posjeduju najslabije vještine da opstanu u sistemu, a preostali - jer su već u poodmakloj dobi da krenu iznova u potpuno novoj sredini.

Starije osobe (penzioneri) bez likvidne imovine i sa smanjenom fleksibilnošću, druga su grupa gubitnika tranzicionog procesa. Može se desiti da srednja generacija (starosti od 31-45 godina) izgubi najmanje. Prednosti ove grupe su fleksibilnost i zrelost. Sa druge strane, prednost imaju i mlađe osobe koje imaju manje iskustva, ali su spremne da rade i prekovremeno.

Zbog standarda koje nameće rastući privatni sektor, dobitnici su obrazovane osobe, koje govore strane jezike i znaju da rade na računaru. Državna administracija se nalazi u lošoj poziciji zbog potrebe smanjenja budžetske potrošnje i racionalizacije javne administracije. Sa druge strane, administrativni radnik ne posjeduje vještine koje privatni poslodavac zahtijeva. Tranzicija je produbila jaz između siromašnih i bogatih, što je praćeno povećanjem nejednakosti u društvu.

Kao što je bio slučaj sa ostalim tranzpcionim ekonomijama, kretanje od egalitarizma, nametnutog od strane državno-komandnih socijalističkih ekonomija, ka tržišno orientisanoj privredi, neizbjježno vodi ka povećanju nejednakosti. Granica do koje bi to trebalo ili moglo biti ublaženo, kako bi se osigurala ravnopravnija redistribucija dobitaka iz procesa liberalizacije, značajna je tema debate o humanom razvoju.

Tabela 6. Mjere nejednakosti

Nejednakost	Ukupna populacija	Domicilna populacija	RAE	Izbjeglice	Raseljena lica
Gini koeficijent	0,29	0,28	0,38	0,31	0,27
Decil količnik	7,0	6,5	15,4	7,8	5,7

Uz razvoj tržišne ekonomije i ekonomskih sloboda, pojačavaju se i demokratski procesi u zemlji. U tom smislu, dobitnici u procesu tranzicije su: civilno društvo, sindikati i biznis asocijacije preuzetnika, i oni predstavljaju značajne faktore u procesima donošenja odluka.

U duhu poštovanja principa humanog razvoja, neizbjježni troškovi tranzicije, naročito u kratkom roku, praćeni su očekivanjima dobitaka od ekonomske i političke liberalizacije, proširivanja izbora i mogućnosti za pojedince. Koristi i mogućnosti ne bi trebalo da budu ograničeni na relativno mali dio populacije – "elitu". Kao posljedica toga, pokrenuto je niz debata o potrebi jednakih i pravičnih podjele dobitaka od uticaja tržišnih snaga. Međutim, sredstva i procesi kojima se utiče na ovu redistribuciju su uvijek problematični. Dovoljno je, na ovom nivou, primijetiti sljedeće: koncept humanog razvoja podrazumijeva određenu formu kompenzacije između dobitnika i gubitnika. Ovaj predlog mora biti ispitati – kao dio moralnog stava i u interesu održavanja stabilnosti u svakom društvu. To je osnovna briga stabilnog multietničkog i multikulturalnog društva.

Pored siromaštva, fenomen koji je karakterističan za mnoge tranzicione zemlje je rastuća nejednakost. Iako marginalizovana populacija značajno ne utiče na Gini koeficijent; 90/10 koeficijent je porastao i pokazuje visoku nejednakost u Crnoj Gori u poređenju sa ostalim zemljama (7,0) regionala. Nejednakost je najveća u RAE populaciji. Prosječna mjesecna *per capita* potrošnja RAE populacije je 2,3 puta niža od mjesecne prosječne *per capita* potrošnje u zemlji. U ovim uslovima, najsilomašnija osoba iz RAE populacije troši 15 puta manje od osoba iz RAE populacije koje se nalaze na "vrhu" skale potrošnje. Nejednakost je najmanje prisutna među interna raseljenim licima, iako je i dalje visoka među njima.

Prihod od zarade je najčešći izvor prihoda domicilne populacije, izbjeglica i raseljenih lica. Najčešći izvor podrške RAE domaćinstvima su privatni transferi (27,6%); humanitarna pomoć je drugi po redu izvor podrške RAE domaćinstvima (18,7%), i nakon toga dolazi prihod od zarada (16,0%).

Tabela 7. Izvori prihoda domaćinstava

Vrsta prihoda	Rezidentna populacija	RAE	Izbjeglice	Raseljena lica
Prihod od zarade	75,7	16,0	54,0	43,3
Prihod od samozapošljavanja	6,3	7,8	6,7	4,2
Penzije	45,5	8,6	19,6	26,4
Stipendije	2,2	0,0	0,6	1,5
Naknade za nezaposlenost	0,4	1,2	0,0	0,4
Socijalni transferi	3,9	9,3	7,4	2,7
Privatni transferi (rođaci)	19,3	27,6	10,4	12,6
Humanitarna pomoć	0,8	18,7	9,2	4,2
Ostali prihodi (imovina i osiguranje)	11,2	0,4	0,6	0,0

Izvor: ISSP, Household Survey

Korupcija i kriminal

Jednostavno definisana, korupcija predstavlja zloupotrebu javne moći u cilju ostvarivanja privatnog profita. Međutim, definicije korupcije i njeni uticaji su različiti. Nije pravilna pretpostavka da korupcija uvijek predstavlja istu stvar ili ima isti uticaj ili motivaciju. Međutim, efekti korupcije su uvijek neadekvatna, neefikasna i nepravedna distribucija resursa i opasnost da ugrozi institucije demokratije.⁴¹

Studija Svjetske Banke i ocjene Transparency International-a za 2004. godinu su pokazali da je indeks korupcije u Crnoj Gori veoma visok. Prema tom istraživanju, posmatrajući samo političku korupciju, Srbija i Crna Gora su rangirane na 106. mjestu od ukupno 133, sa indeksom 2,3 (na skali gdje 0 znači visoku korupciju, a 10 bez korupcije).

Početkom 2004. godine, jedna NVO sprovedla je na uzorku od 700 građana istraživanje javnog mnjenja u Crnoj Gori, koje je pokazalo da je najveći društveni problem u Crnoj Gori, prema mišljenju 76,4% ispitanika, korupcija i kriminalne aktivnosti. Ukupno 84,2% ispitanika smatra da korupcija postoji, dok svega 1,1% smatra da korupcije nema.

Koji su najuspješniji vidovi borbe protiv korupcije prema mišljenju ispitanika? Ideju implementacije novih zakona podržava 23,9% ispitanika; 22,8% rješenje vidi u strožjem sudskom gonjenju i

⁴¹ HDI po regionima i opština je izračunat korišćenjem statističkih podataka po opštinama (obrazovanje, očekivano trajanje života i procjena BDP-a).

kažnjavanju, a 15,8% predlaže objavljivanje slučajeva korupcije u novinama i na TV-u.

Po pitanju korupcije, Vlada Crne Gore je do sada osnovala Agenciju za antikorupcijsku inicijativu (član SPIA inicijative za jugoistočnu Evropu), Upravu za sprečavanje pranja novca (koja bi trebalo da postane član Egmond grupe), Komisiju za javne nabavke, Komisiju za utvrđivanje konflikta interesa i Specijalnog tužioca za borbu protiv organizovanog kriminala. Takođe, usvojen je i set zakona, poput Zakona o sprečavanju pranja novca, Zakona o konfliktu interesa i Zakona o finansiranju političkih partija. Međutim, i dalje postoji potreba za pripremom nove regulative i poboljšanjem postojeće kako bi se zabranila korupcija, kao i našli efikasniji načini implementiranja legislative. Važno je napomenuti da su mediji i NVO sektor u Crnoj Gori, u saradnji sa vladinim institucijama, direktno uključeni u borbu protiv korupcije. U tom smislu bilo bi značajno da se putem konsenzusa svih zainteresovanih strana u Crnoj Gori usvoji Nacionalni program borbe protiv korupcije.

Agencija za antikorupcijsku inicijativu

Na trećem radnom okruglom stolu Pakta za jugoistočnu Evropu (Sarajevo, februar 2000), Vlada Republike Crne Gore prihvatile je Sporazum i Akcioni plan antikorupcijske inicijative.

Tako je u maju 2000. godine, Vlada postavila Višeg predstavnika za antikorupciju i osnovala Agenciju za antikorupcijsku inicijativu. Osnovni zadaci

Različitosti - potencijal razvoja

Agencije su: priprema nacrta zakona, zakonske i podzakonske regulative (u ime Vlade), preduzimanje promotivnih i preventivnih aktivnosti, implementacija međunardonih standarda i instrumenata i koordinacija aktivnosti Vladinog i NVO sektora.

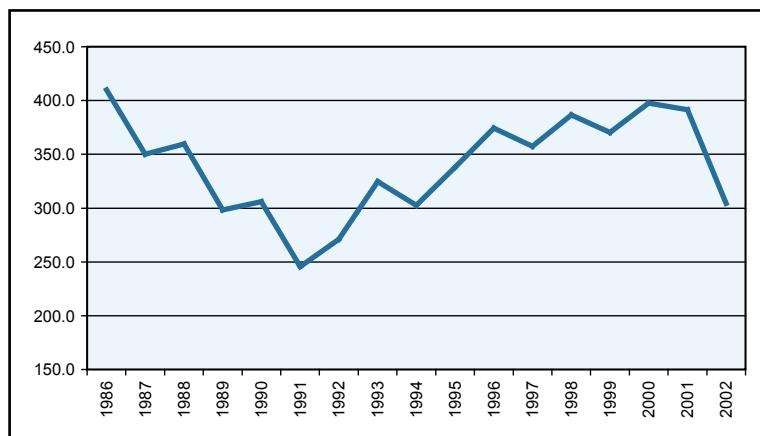
Vlada Crne Gore je u oktobru 2003. godine osnovala **Upravu za sprečavanje pranja novca**. Uprava je osnovana sa ciljem da bude integralna komponenta Vladine borbe protiv korupcije i finansijskog kriminala, uključujući pranje novca i finansiranje terorizma.

Uprava je odgovorna za implementaciju Zakona o sprečavanju pranja novca. Ovaj Zakon zahtijeva od banaka i ostalih tijela da obavijeste Upravu o svim transakcijama koje prelaze €15 miliona, kao i transakcijama bilo kog iznosa ukoliko postoji osnov za sumnju da je riječ o pranju novca. Dodatno, Carinska administracija je dužna da izještava o prekograničnom kretanju gotovine, čekova, HOV-a i dragocjenih metala i kamenja koji prelaze iznos od €15 miliona.

Uprava služi kao Finansijska inteligenčna jedinica i bavi se prikupljanjem, analizom i proslijedivanjem informacija odgovornim tijelima i međunarodnim organizacijama u sklopu svjetske borbe protiv pranja novca i aktivnosti finansiranja terorizma.

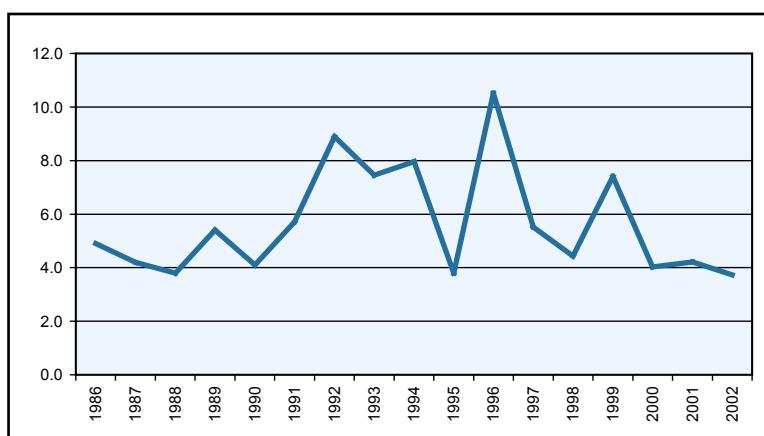
Stopa kriminala u Crnoj Gori, nakon rasta tokom posljednje decenije, pokazuje opadajući trend. U

Grafikon 11: Broj osuđenih lica (na 100.000 stanovnika)

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2003, 2002, 2001, 1995, 1992.

Grafikon 12: Osuđeni maloljetnici (kao % od ukupno osuđenih)

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2003, 2002, 2001, 1995, 1992.

periodu 1986-2003. godine, odnos broja osuđenih lica na 100.000 stanovnika bio je najniži 1991. godine, a najviši 1986 godine.

Nakon naglog povećanja u 1999., broj osuđenih maloljetnika se smanjio. Tokom prethodnih 20 godina nije se mogao primijetiti jasan trend kada je riječ o broju osuđenih maloljetnika u odnosu na ukupan broj osuđenih osoba.

Najzad, oružane pljačke i dalje predstavljaju problem u Crnoj Gori. U velikoj mjeri to je posljedica ratova na Balkanu, kada je dosta ilegalnog oružja bilo u posjedu običnih građana. Generalno na Balkanu, a

Boks 9. SOS telefon za žrtve korupcije

U februaru 2005. godine, lokalna NVO MANS je uspostavila SOS & INFO kontakt telefonsku liniju namijenjenu žrtvama korupcije i građanima koji bi željeli da budu informisani o funkcionisanju državnih tijela. Do sada je prijavljeno oko 200 slučajeva korupcije; većina njih se odnosi na funkcionisanje državnih institucija. U cilju nastavka započetog, primljeni izještaji su podneseni odgovornim državnim tijelima koji bi trebalo da preduzmu dalje korake. MANS je uspostavio dobru saradnju sa Ministarstvom unutrašnjih poslova i stoga je Ministarstvo započelo istražnu proceduru na osnovu podnijetih izještaja. Najveći broj prijavljenih slučajeva se nalazi pod nadležnošću odgovornog inspektorata i MUP-a, dok se preostali dio odnosi na Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora.

posebno u Crnoj Gori, pitanje posjedovanja oružja je šire i, takođe, sadrži kulturološku komponentu. Ministarstvo unutrašnjih poslova, uz podršku USAID-a i UNDP-a, organizovalo je kampanju za amnestiju "Poštu život - vratи oružje". Preko 1.200 građana tokom prva dva mjeseca kampanje predalo je policiji 34.233 komada neregistrovanog vatrenog oružja i municije (u poređenju sa 3.230 komada oružja koje je nasilno oduzeo MIUP od građana u periodu od 4 do 5 godina prije kampanje). Predato oružje je uništilo Ministarstvo unutrašnjih poslova. Drugi važan program je Kontrola malokalibarskog oružja, koji na nivou državne zajednice podržava UNDP. Sveobuhvatni cilj projekta je razvijanje zdrave nacionalne strategije u cilju uspostavljanja dugoročnog projekta koji će doprinijeti kreiranju bezbjednijeg okruženja i razviti strategiju za Crnu Goru za efektivnu kontrolu malokalibarskog i lako oružja sa ciljem promovisanja uslova koji će podstići društvo da se vrati u normalno stanje.

Rodna (ne)ravnopravnost

Prema posljednjem sprovedenom popisu u Crnoj Gori (2003), rodna struktura populacije je relativno ujednačena (50,78% žena, 49,22% muškaraca). Nešto veći procenat žena živi u urbanim naseljima (51,4% u odnosu na 49,6% muškaraca). Muškarci u Crnoj Gori su bolje obrazovani (14,77% muškaraca i 10,46% žena ima više ili visoko obrazovanje), dok je među 2,35% nepismenih 63,47% žena. Duži životni vijek žena u Crnoj Gori odražava se i na strukturu nepismenih, tako da je 74,3% žena i 41,5% muškaraca koji su nepismeni starije od 60 godina. Ipak, važno je napomenuti da se sve veći broj žena odlučuje za visoko obrazovanje: u ukupnoj strukturi upisanih studenata, 54,6% je žena. U tom smislu, među fakultetima, najatraktivniji su Filozofski fakultet (preko 90% upisanih studenata su žene), Medicinski fakultet i Muzička akademija (preko 70% upisanih studenata su žene), Ekonomski i Pravni fakultet (preko 60% upisanih studenata je ženskog pola).⁴²

Iako zakonski sistem u Crnoj Gori počiva na konceptu pune ravnopravnosti između muškaraca i žena, praksa pokazuje da je tradicionalni patrijarhalni koncept o ulozi žene i njenoj poziciji u društvu još uvijek prisutan i dalje se ponavlja.

Regulativa u pogledu obrazovanja i reformi koje su u toku, eliminše stereotipe rodne neravnopravnosti.

Novi i stari programi usklađeni su sa evropskim standardima. Stereotipi se ne pokazuju na mjestima gdje su ciljevi edukacije definisani. Kao zakonski subjekt, žena je prepoznala ravnopravnost sa muškarcima. Žene, kao i muškarci, mogu donositi odluke koje će u najvećoj mjeri zadovoljiti njihove individualne potrebe i interes. Zakonski sistem u Crnoj Gori ne odvaja žene od muškarca u pogledu uslova odobravanja kredita i drugih poslova povezanih sa vlasništvom, kao i u pogledu trgovinskih poslova; žena može sklapati sve ugovore u svoje ime i za svoj račun. Mogućnost započinjanja biznisa i dobijanje kredita, jednako su dostupni za muškarce i žene. Ipak, tradicija u Crnoj Gori je da je imovina kojom raspolaže domaćinstvo najčešće na ime "muške glave porodice": prvo na oca ili na brata, a kasnije na muža, tako da se žene često suočavaju sa problemom obezbjeđivanja zaloge (garancije) za uzimanje kredita.⁴³

Žene imaju ista prava vlasništva kao i muškaraci. One mogu biti nosioci testamenta i upravljati naslijedstvom. Ipak, i dalje je u praksi prisutno da se žene prije odriču naslijedstva u korist nekog drugog. Obično se kćerka odriče u korist sina ili brata.

Boks 10: Feministički pokret u Crnoj Gori

Prva ženska organizacija u Crnoj Gori osnovana je početkom dvadesetog vijeka. Relativno lako se može doći do arhivskih dokumenata o aktivnostima feminističkog pokreta. Mnoga prava za koja su se borile ove žene obuhvaćena su zakonskim rješenjima. Sa razvojem demokratskog društva i jačanjem nevladinog sektora, u Crnoj Gori u posljednjih 10 godina značajno mjesto zauzimaju i nevladine organizacije koje se bave pitanjima ženskih prava. Prema podacima iz registra, u Crnoj Gori je aktivno 37 domaćih nevladinih organizacija koje se bave zaštitom prava žena i rodne ravnopravnosti. Aktivnosti ovih organizacija utiču na javnu svijest na način što prezentuju kako se ukupna ekomska, socijalna i politička dešavanja reflektuju na žene kao individue i kao članice društva. Razvojem demokratije, žene na transparentniji način učestvuju u javnom životu, tako da su mnoge od njih kulturni, sportski, naučni, privredni i politički poslenici.

⁴² Izvor: Transparency International Source Book 2001.

⁴³ Izvor: Žene i muškarci u Crnoj Gori, dostupni podaci za 2002; Univerzitet Crne Gore.

Boks 11: Žene na čelu domaćinstva

Prema podacima iz Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava, žena je na čelu 19% domaćinstava u Crnoj Gori. U odnosu na domaćinstva na čijem su čelu muškarci, ova domaćinstva imaju manji broj članova (2,6, u odnosu na 3,9). Žene koje predstavljaju glavu domaćinstva su uglavnom udovice (62%), samice ili razvedene (34%), i u prosjeku imaju 57 godina. U najvećem broju slučajeva, žene na čelu domaćinstva imaju svoj prihod. Od toga, njih 54,5% prima penziju, dok je 22,5% u radnom odnosu, 12% ne radi i boravi kod kuće, 6% traži posao, 1% pohađa školu, dok je oko 4% žena koje vode domaćinstvo bilo bolesno, bez mogućnosti da radi. Ovakva struktura je u skladu sa pomenutim podatkom da su u najvećem broju žene na čelu domaćinstva udovice, kao i sa podatkom da su žene u ovoj ulozi starije od muškaraca.

Kada je u pitanju obrazovanje, istraživanje je pokazalo da su žene koje upravljaju domaćinstvima manje obrazovane od muškaraca u toj ulozi. Jedan od pokazatelja materijalne i socijalne sigurnosti u domaćinstvu je podatak da li je domaćinstvo korisnik programa materijalnog obezbeđenja porodice (MOP). Istraživanje pokazuje da su domaćinstva sa ženom na čelu češći kandidati za primanje socijalne pomoći od domaćinstava kojima upravlja muškarac. Od ukupnog broja domaćinstava, 12% je uključeno u program MOP-a, dok je među domaćinstvima koja na čelu imaju muškarca taj procenat znatno niži i iznosi 4%.

Izvor: Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava br. 10, ISSP

Žene na radnom mjestu

Zaštita od diskriminacije u oblasti ostvarenja prava na rad i zapošljavanje pod istim uslovima sadržana je u Ustavu Crne Gore, u kome je u članu 52 svima garantovano pravo na rad, na slobodan izbor profesije i zapošljavanje, na pravične i humane uslove rada i zaštitu tokom nezaposlenosti. Ustav Crne Gore u članu 53 garantuje pravo zaposlenim osobama na odgovarajući dohodak, ograničeno radno vrijeme, plaćeni odmor i zaštitu na radu. Mladima, ženama i osobama sa invaliditetom se garantuje posebna zaštita na radu.

Zaštita zdravlja i sigurnost na radnom mjestu za sve zaposlene bez obzira na pol regulisana je Zakonom o radu i zaštiti na radnom mjestu. Žene uživaju dodatnu zaštitu u pogledu zaštite materinstva i posebne zaštite zdravlja. Ako poslodavac ne organizuje rad na način koji obezbeđuje zaštitu života i zdravlja zaposlenih ili ne obezbeđuje posebnu zaštitu zaposlenoj ženi u pogledu očuvanja njenog zdravlja, on onda pravi ozbiljan prestup koji je sankcionisan u skladu sa zakonom.

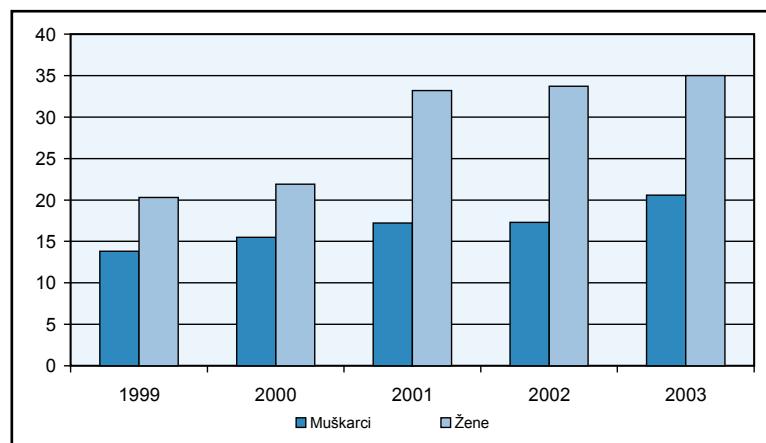
Status žene u porodici je još uvijek značajno različit, gdje se u tradicionalnim porodicama žena smatra "stubom"

domaćinstva. Međutim, u progresivnijim porodicama u urbanim oblastima ostvarena je značajna promjena: odgovornosti su više podijeljene i žene su sve više uključene u proces donošenja odluka o obrazovnim, finansijskim i drugim bitnim porodičnim pitanjima i imaju veći doprinos u aktivnostima van domaćinstva.

Naravno, potrebno je mnogo više napora uložiti za postizanje ravnopravnosti polova. Uprkos značajnim poboljšanjima koja su se desila posljednjih godina, Crna Gora je još uvijek patrijarhalno društvo, ali u mnogo manjoj mjeri nego prije 50 godina.

U Crnoj Gori, tokom proteklih deset godina stopa

Grafikon 13. Stopa nezaposlenosti po polu

participacije žena u ekonomskoj aktivnosti se značajno promijenila. Stopa aktivnosti žena je zabilježila rast tokom zadnjih nekoliko godina (2003) na 49% u poređenju sa stopom od ispod 44% u 2000. godini. Stopa aktivnosti žena kao procenat stope aktivnosti muškaraca se smanjuje, te imajući u vidu da se stopa aktivnosti žena povećeva, to upućuje ne zaključak da se stopa aktivnosti muškaraca, takođe, povećava.

Stopa nezaposlenosti među ženama je skoro dupro veća od stope nezaposlenosti među muškarcima (35% za žene u 2003. godini nasuprot 20.6% za muškarce).

Rodna diskriminacija

Dva nedavna istraživanja – o svim ženama i samo o romskim ženama, na interesantan način rasvjetljavaju stepen i oblik rodne diskriminacije u Crnoj Gori, i rezultati su u određenoj mjeri iznenađujući, budući da pokazuju relativno visok stepen prihvatanja tradicionalne uloge žene u društvu i porodici i relativno blage oblike rodne diskriminacije.

Rezultati istraživanja su pokazali da su muškarci uglavnom na čelu domaćinstva u Crnoj Gori, da su generalno obrazovani od žena, da je više muškaraca zaposleno, kao i da zarađuju više novca i u značajnjem broju slučajeva vode sopstveni biznis. Veći broj žena aktivan je u sivoj ekonomiji, i u preduzećima koja se nalaze u procesu restrukturiranja, žene prije dobijaju otkaze.⁴⁴ Ovakav odnos među polovima u Crnoj Gori svakako ne predstavlja dobru osnovu za ravnopravnost. U prošlosti je žena u Crnoj Gori važila za "stub porodice" iako žene nisu bile obrazovane, nisu imale posao, niti bilo kakvu nezavisnost. Ukoliko uporedimo tadašnju situaciju sa ovom koju imamo danas, napredak je više nego očigledan. Sve više žena završava visoku školu, zapošljava se, gradi karijeru i ili započinje sopstveni biznis.

Biznisi kojima upravljaju žene uglavnom se bave "tipično ženskim" djelatnostima kao što su trgovina, frizersko-kozmetičarske usluge i slično, mada postoje i slučajevi preduzeća u "tipično muškim" djelatnostima kojima upravljaju žene.⁴⁵ Kada je riječ o sopstvenom biznisu, svjetski trend ujednačavanja

i sve veće ravnopravnosti među preduzećima kojima upravljaju muškarci i onima sa ženama na čelu, postepeno se prenosi i na Crnu Goru. Naime, ovo je logična posljedica toga da danas sve više žena koristi šanse i mogućnosti koje im se pružaju u obrazovnom sistemu, na poslu, u porodici.

Međutim, uzimajući u obzir da žene danas, mako formalno, imaju bolje mogućnosti, očekivani progres nije ostvaren. Danas žene imaju pravo na obrazovanje i zaposlenje, sopstveni prihod, ali porodične obaveze joj time nisu umanjene.

Boks 12. Kancelarija za ravnopravnost polova Crne Gore je uradila **Inicijalni izvještaj o primjeni Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)**, koja obuhvata period 1990-2003. godine (prvih šest mjeseci). Ova obaveza je propisana u članu 18 Konvencije, koji obavezuje zemlje potpisnice da predaju svoj izvještaj o regulativnim, sudskim i administrativnim mjerama, koje su usvojene sa ciljem realizovanja Konvencije, kao i o barijerama koje su imale. Tokom rada na izvještaju kancelarija je imala dobru saradnju i dobila je podatke od: Ministarstva inostranih poslova, Ministarstva pravde, Ministarstva zdravlja, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva prosvjete i nauke, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva poljoprivrede, Zavoda za zapošljavanje, Zavoda za statistiku (MONSTAT), Nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i određenih NVO, koje se bave pitanjima prava žena.

Ovaj izvještaj ocjenjuje mјere koje predstavljaju obavezu Crne Gore na osnovu potpisivanja Konvencije i istražuje *de jure* i *de facto* sve članove Konvencije. *De jure* analiza ocjenjuje u kojoj su mjeri crnogorski zakoni konzistentni sa odredbama sadržanim u Konvenciji, dok *de facto* evaluacija istražuje u kojoj mjeri žene stvarno uživaju prava i zaštitu, koji su garantovani Konvencijom.

Kancelarija je, u postupku pripreme Nacionalnog akcionog plana, izdala knjigu koja sadrži dokumenta sa konferencije održane 1995. godine u Pekingu i Peking+5, održane 2000. godine. Takođe, Kancelarija je pripremila tekst Zakona o ravnopravnosti polova u kome će, po prvi put u crnogorskem zakonodavstvu, biti data definicija rodne diskriminacije.

⁴⁴ Istraživanje Kancelarije za ravnopravnost polova u Vladi Crne Gore (2003) potvrdilo je da je, u najvećem broju slučajeva, imovina porodice registrovana na muške članove porodice.

⁴⁵ Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, CEED: Diskriminacija žena u procesu zapošljavanja i na radnom mjestu, 2002.

Različitosti - potencijal razvoja

Ostvarivanjem samostalnosti, žena u Crnoj Gori je sebi dodatno uvećala svakodnevne obaveze. Ipak, evidentno je da se značajan broj žena prihvata svojih obaveza i da je stečena ili potencijalna samostalnost vrijedna žrtvovanja. U sadašnjim ekonomskim uslovima otežano je školovanje, broj slobodnih radnih mjesta je ograničen, kao i mogućnosti za napredovanje u karijeri za oba pola. S druge strane, konkurenčija za raspoložive pozicije je sve značajnija.

Na osnovu istaknutih pokazatelja (iz dva istraživanja) o odnosima među polovima i položaju žena u crnogorskem društvu, rezultati istraživanja pokazuju da:

1. U Crnoj Gori ne postoji odgovarajuća strategija koja bi se fokusirala na pitanja razvoja rodne ravnopravnosti. Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Crne Gore je nedavno otpočela aktivnosti na razvoju Nacionalnog akcionog plana za postizanje ravnopravnosti polova;
2. Sadašnje učešće žena u državnim institucijama, koje imaju najveću kontrolu socijalne politike, je zanemarljivo;
3. Priroda poslova koji se obavljaju u ovim institucijama sa najvećom društvenom moći ne opravdava niti objašnjava malo učešće žena u njima;
4. Jedan od mogućih razloga je to što su organizacija crnogorskog društva i nepravedna distribucija neplaćenog rada u porodici glavni uzroci nemogućnosti žena da dostignu više pozicije u socijalnom i političkom životu i ekonomskim aktivnostima;
5. Adekvatnije objašnjenje daju patrijarhalno nasljedstvo i osjetljivi socijalni balans u društvu, koji trenutno ne dozvoljavaju da se više forsira ravnopravnost polova. Međutim, evidentno je da se ovakvi pogledi mijenjaju, posebno u urbanim oblastima gdje jačaju pokreti koji se bore za ženska prava.

Sociološko istraživanje o polovima i rodnim odnosima u Crnoj Gori obuhvatilo je širok opseg pitanja koja uključuju: karakter socijalnih snaga u društvu, multietničku, multikulturalnu i multikonfesionalnu diferencijaciju, karakter društvenih institucija i njihovu strukturu, socijalna, zakonska i ekomska pitanja koja uključuju stabilnost i političku neizvjesnost. Priroda socijalno devijantnog i destruktivnog ponašanja i značenje i pravac socijalnih promjena su, takođe, pokriveni.

Već sprovedeno istraživanje⁴⁶ u Crnoj Gori obuhvatilo je ispitivanje značajnih pitanja vezanih za rodnu ravnopravnost: odnose između roditelja u porodici, poziciju oca i majke, brigu o djetetu, ekonomsku jednakost, sposobnost i participaciju muškaraca i žena u društvenom životu, odnose između muške i ženske djece u porodici i ostala pitanja iz oblasti rodne ravnopravnosti.

Osnovni zaključci su:

- 50% žena smatra da ima jednaka prava kao i muškarci, dok 48% smatra suprotno;
- neravnopravan status je dominantan u sferi političkog života, menadžerskim pozicijama i porodici;
- 30% žena vjeruje da je neravnopravnost prisutna na tržištu rada, u smislu postojanja tradicionalno muških i ženskih poslova, dok isti procenat smatra da nema neravnopravnosti;
- skoro 50% žena smatra da porodične obaveze ne smetaju profesionalnoj karijeri
- 80% žena smatra da u pogledu imovine i nasljedstva, muškarci i žene bi trebalo da budu ravnopravnici;
- 70% žena vjeruje da žene nisu diskriminisane u porodici, dok 21% smatra da diskriminacija postoji;
- žene imaju manje imovine od muškaraca.

Istraživanje⁴⁷ o romskoj kulturi i poziciji žena, koje je sproveo Demokratski romski centar, pokazuje da žene Romi imaju svega nekoliko prava i dosta obaveza: obavezu rađanja djece, održavanja domaćinstva, obavezu vođenja brige o mlađim i starijim članovima domaćinstva. U mnogim slučajevima, žene u romskom društvu predstavljaju "ekonomski stub" porodice i uslov njenog opstanka.

U pogledu rodne diskriminacije na crnogorskem tržištu rada nema jasnih dokaza da se žene nalaze u neravnopravnom položaju u odnosu na muškarce. Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj iz Crne Gore, Centar za međunarodna privatna preduzeća iz SAD-a i Kvinna till Kvinna iz Švedske su 2002. godine sproveli istraživanje o diskriminaciji žena u Crnoj Gori.⁴⁸ Ovo je jedino istraživanje te vrste koje je ikada sprovedeno u Crnoj Gori. Generalni zaključak istraživanja je da žene ne vide diskriminaciju kao ozbiljan problem.

⁴⁶ Centar za Preduzetništvo i ekonomski razvoj, CEDD: Izazovi pred ženama preduzetnicama u Crnoj Gori, 2002.

⁴⁷ Istraživanje koje je sproveo Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Crne Gore (2003).

⁴⁸ Istraživanje "Romska žena na ulasku u XXI vijek-da ili ne?".

"Jedno od objašnjenja je da su pod prethodnim komunističkim režimom, žene navodno tretirane ravnopravno sa muškarcima. S druge strane, Crnogorci se, trenutno, bore sa ekonomskom krizom i fokusirani su na opstanak prije nego na pitanje odnosa polova... U tekućim uslovima, sa ograničenim brojem dostupnih dobrih poslova, motiv za radom je više doprinos porodičnom budžetu prije nego lična satisfakcija. Jasno je da je crnogorska žena suočena sa 'dvostrukim teretom' zarađivanja novca za porodicu i vođenja brige o domaćinstvu. Mnogi ljudi, među njima i žene i muškarci, vjeruju da žene mogu lagano da rade oboje. Međutim, žene često treba da pitaju sebe šta je važnije, posvećivanje vremena porodici ili davanje doprinosu porodičnom budžetu. Prema rezultatima našeg istraživanja, vođenje brige o porodici je često prioritet u odnosu na ženine profesionalne ciljeve."⁴⁹ *Ovo je rezultat činjenice da teret neplaćene brige o domaćinstvu nije podijeljen između muškaraca i žena.*

Stopa nezaposlenosti u 2002. godini među ženama je skoro duplo veća u odnosu na muškarce (33,7% kod žena u 2002. godini, 17,2% kod muškaraca). Dugoročna nezaposlenost je niža među muškarcima (oko 30% nezaposlenih muškaraca čeka na posao više od jedne godine, dok je taj procenat među ženama 50%). Sigurnost posla je veća među muškarcima. Kada je riječ o smanjenju broja zaposlenih, obično se žene prvo otpuštaju, što predstavlja ozbiljnu diskriminaciju.

Rodna ravnoteža u Vladi

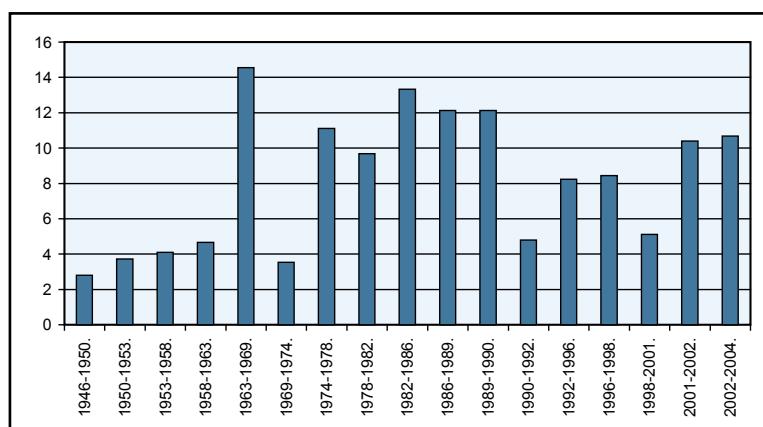
Analiza rodne strukture zaposlenih u Vladi Republike Crne Gore (uključujući ministarske i podministarske pozicije) pokazuje da 21,56% čine žene. Interesantno je napomenuti da među pojedinim ministarstvima postoje značajne razlike. Na primjer, u Ministarstvu zdravlja žene učestvuju sa 80% u strukturi zaposlenih; u Ministarstvu unutrašnjih poslova taj procenat je 15%, a u svim ostalim ministarstvima izuzev u Ministarstvu pomorstva i saobraćaja, Ministarstvu turizma i Ministarstvu za zaštitu prava manjina, žene učestvuju sa preko 50% u ukupnom broju zaposlenih.

Već ovdje možemo zaključiti da su žene u poređenju sa muškarcima u nezavidnoj poziciji. Dodatno, ovaj zaključak potvrđuje i podatak o participaciji

žena, prema hijerarhiji, u procesu donošenja odluka. Učešće žena na ministarskim pozicijama u Vladi Crne Gore je 12,5%, dok je učešće žena na podministarskim pozicijama (pozicije savjetnika ministra, pomoćnika ministra ili sekretara ministarstva) 30,95%. Žene imaju najveće učešće u ukupnom broju zaposlenih na podministarskim pozicijama u Ministarstvu zdravlja (80%) a najmanje u Ministarstvu turizma i Ministarstvu kulture (0%). U Ministarstvu pravde, Ministarstvu prosvjete i nauke i Ministarstvu za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije, učešće žena na mjestu pomoćnika ministra je 50%, dok je ovo učešće nešto niže Ministarstvu ekonomije, Ministarstvu inostranih poslova, Ministarstvu poljoprivrede, Ministarstvu pomorstva i Ministarstvu unutrašnjih poslova. Ministarstvo rada i socijalnog staranja i Ministarstvo za zaštitu životne sredine i uređenje prostora, na podministarskom nivou imaju nešto više od 50% zaposlenih žena.

U Parlamentu Crne Gore, žene su 1946. godine bile zastupljene sa 2,8%, 1963. godine sa 15,3%, i u 2003. godini sa 10,67%.

Grafik 14: Procenat učešća žena u crnogorskem parlamentu

Rodne razlike koje se ogledaju u rodno-osjetljivim indeksima humanog razvoja

Indeks razvoja po polu koristi iste varijabile kao i HDI. Razlika je u tome što GDI prilagođava prosječna postignuća svake zemlje u bazičnim indikatorima – očekivano trajanje života, nivo obrazovanja i dohotka – u skladu sa disparitetom u postignućima između žena i muškaraca. Što je veći disparitet među polovima u osnovnim postavkama ljudskog razvoja, to je niži GDI u zemlji u poređenju sa HDI.

⁴⁹ Diskriminacija žena u procesu zapošljavanja i na radnom mjestu.

Različitosti - potencijal razvoja

GDI prilagođava maksimalne i minimalne vrijednosti vezane za očekivano trajanje života, iz razloga što žene žive duže nego muškarci. Za žene, maksimalno očekivano trajanje života iznosi 87,5 godina, dok je minimalna vrijednost ovog pokazatelja 27,5; za muškarce su te vrijednosti 82,5 i 22,5 godina (HDI koristi raspon od 25 do 85 godina). Konstrukcija indeksa dohotka je prilično kompleksna.

Indeks razvoja po polu (GDI) na nivou od 0,787 u 2004. godini neznatno je porastao od 1991. godine i značajno od 1999. godine – vjerovatno ukazujući na sve veće dohodovne razlike među polovima. Crna Gora se po ovom pokazatelju nalazi u rangu zemalja sa srednjim nivoom humanog razvoja. Sljedeća tabela pokazuje parcijalne indekse i indeks razvoja po polu za period 1991-2003. godine.

Tabela 8. Parcijalni rodni indeksi i Indeksi razvoja po polu (GDI): 1991-2004.

	1991.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Indeks razvoja po polu (GDI)	0,775	0,748	0,753	0,760	0,765	0,779	0,787
Ponderisani indeks očekivanog trajanja života	0,810	0,781	0,781	0,781	0,774	0,776	0,776
Ponderisani indeks obrazovanja	0,860	0,900	0,897	0,892	0,898	0,892	0,893
Ponderisani indeks dohotka	0,655	0,564	0,581	0,608	0,624	0,670	0,691

Indeks snaženja polova (GEM) je još jedan pokazatelj humanog razvoja koji mjeri nejednakosti u tri oblasti:

- Politička participacija i moć donošenja odluka, mjereno procentualnim učešćem žena i muškaraca u parlamentu;
- Ekonomski participacija i moć donošenja odluka, mjerena uz pomoć dva indikatora – procentualno učešće žena i muškaraca u broju zakonodavaca, viših službenika i menadžera, i procentualno učešće žena i muškaraca na profesionalnim i tehničkim pozicijama;
- Moć nad ekonomskim resursima, mjerena kroz

procijenjeni zarađeni dohodak žena i muškaraca (PPP US\$).

Vrijednost GEM indeksa na nivou od 0,452 u 2004. godini, ukazuje da se Crna Gora po ovom pokazatelju nalazi u rangu zemalja sa srednjim nivoom humanog razvoja. Vrijednost indeksa je niska u odnosu na razvijene zemlje ali je približno jednakna vrijednosti u većini zemalja u tranziciji koje odlikuje srednji nivo humanog razvoja (Rusija - 0,467; Makedonija - 0,517; Rumunija - 0,465).

Sljedeća tabela pokazuje parcijalne i ukupne vrijednosti GEM-a u Crnoj Gori.

Tabela 9. Parcijalni indeksi i mjera rodnog osnaživanja (GEM)

	1991.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Mjera rodnog osnaživanja (GEM)	0,351	0,332	0,361	0,366	0,431	0,442	0,452
Ponderisani EDEP (indeks jednako raspoređenog ekvivalentnog procenta) za učešće u parlamentu	0,193	0,191	0,191	0,191	0,377	0,377	0,377
Ponderisani EDEP za ekonomsko učešće	0,736	0,736	0,816	0,816	0,816	0,816	0,824
Ponderisani EDEP za dohodak	0,122	0,070	0,077	0,092	0,101	0,134	0,152

Poglavlje 3: Izazovi javne politike

Nastajanje crnogorskog identiteta

Republika Crna Gora postepeno izgrađuje identitet sa jedinstvenom kulturnom i etničkom konfiguracijom, određenom i bogatom istorijom, značajnim kulturnim dostignućima i tradicijom svih naroda koji žive u Crnoj Gori. Međutim, mora se reći da

je društvo ekstremno polarizovano vezano sa pitanjem budućeg statusa: Crna Gora ili unija sa Srbijom (Srbija i Crna Gora). Razmišljanja o ovom pitanju utiču ne samo na političku sferu, već i na šire kulturne, religijske i međuetničke aspekte društva. Na jedan način, oni koji podržavaju nezavisnu Crnu Goru, takođe podržavaju priznanje crnogorskog maternjeg jezika, i Crnogorsku Pravo-

Cetinje – prijestonica Crne Gore

„Ovo je predivna rajska rupa”, ushićena panoramom kazala je jedna engleska princeza dok se početkom ovog vijeka primicala Cetinju. Vjerovatno je to bilo na Orlovom kršu, odakle se pruža i najljepši pogled na staru crnogorsku prijestonicu. Ona nema bedema, poput mnogih drevnih kraljevskih gradova. Jer, priroda je Cetinje optočila kamenim brjegovima kao moćnim čuvarima. Cetinje je vekovima ostalo dokaz kako su Crnogorci jednom rukom stvarali i čuvali kulturno blago, a u drugoj obavezno držali oružje. Ovo je zapravo grad-muzej, s najboljim i najočuvanijim zbirkama oružja i drugih dragocjenosti na Balkanu, koje predstavljaju vrhunsku ljetopu te zanatske vještine.

Iako danas sjenovitim cetinjskim ulicama ne šetaju vladari, vojovde i perjanici, ambasadori i konzuli, one su i nadalje svjedok slavne prošlosti Crne Gore. Onaj ko hoće da doživi makar dio toga, najuprnije mu je da se s Orlovićem spusti na Malo guvno, prostor između dva glavna spomenika, manastira i Biljarde na Cetinju. Ono podsjeća na čuveni Trg "Cara zvona" u Moskvi, a navodno je i građeno po ugledu na njega. U Biljardi, nekad kancelariji Senata, nastao je i Njegošev neprevaziđeni "Gorski vijenac"... Muzeji, galerije, arhivi, umjetničke akademije, to je ono što i danas Cetinje čini jednim od najatraktivnijih turističkih središta savremene Crne Gore.

slavnu Crkvu. S druge strane, oni koji podržavaju Državnu zajednicu (Srbija i Crna Gora) podvlače religijsku, kulturnu i jezičku sličnost naroda Srbije i Crne Gore.

Nezavisno od ishoda, u smislu budućeg državnog statusa Crne Gore, veoma je važno da Crna Gora radi na kulturnim slobodama i svom multikulturalnom identitetu. U cilju afirmisanja crnogorskog identiteta, realizuje se kampanja da se ime zvaničnog jezika (*srpsko-hrvatski*) preimenuje u *maternji*. Vjeruje se da će ovakve vrste inicijativa doprinijeti građenju "multikulturalnog identiteta" Crne Gore.

Istorijski korijeni multikulturalizma u Crnoj Gori

U istorijskom smislu Crna Gora se razvijala na razmeđi dvaju svjetova (istočnog i zapadnog), na periferiji i pod uticajem velikih carstava i država (grčkog, rimskog, vizantiskog, mletačkog, otomanskog, austro-ugarskog (habzburškog), ruskog), na prostoru ukrštanja velikih monoteističkih religija i crkava (rimokatoličke, pravoslavne i islamske). Mediteran i zaleđe imaju mnogo različitih civilizacijskih slojeva, koji su tokom vremena oblikovali kompleksnu i raznovrsnu baštinu na koju se oslanja savremena Crna Gora. Crna Gora je mjesto gdje su se srele istočna i zapadna kultura.

Iliri su imali državu koju je činio savez plemena koji se raspao u više ratova koji su vođeni sa Grcima i Rimljanim od 231 do 167. godine p.n.e. Poslednji veći otpor Ilira bilježi se od 6-9. godine, poslije kojeg je provincija Ilirik podijeljena na Panoniju i Dalmaciju. Teritorija današnje Crne

Gore je ušla u sastav Dalmacije iz koje se krajem III vijeka, poslije Dioklecijanovih reformi Rimskog carstva (297. godine), izdvojila posebna provincija Prevalitana sa centrom u Skadru. U doba rimske uprave, najznačajnije urbano naselje je bila *Doclea* (Duklja) koja se nalazila na ušću rijeke Zete u Moraču, na rimskoj cesti *Narona–Scodra*. Dobila je status *municipiuma* u prvom vijeku. To je bio centar provincije Prevalis, a u izvorima iz 343. godine pominje se kao sjedište Dukljanske arhiepiskopije. Pored Duklje, koja je bila potpuno urbanizovano naselje, drugi značajan municipijum na teritoriji današnje Crne Gore je bio *Municipium* u blizini današnjih Pljevalja.⁵⁰

O prvim vjekovima življena Slovena na ovom području ima veoma malo podataka. Rodonačelnik **prve crnogorske (slovenske) dinastije Vojislavljevića**, bio je Stefan Vojislav (1016-1043), koji je izvojevaо državnu samostalnost za Duklju, koju je potvrdila i Vizantija. U njegovo vrijeme je došlo do konačnog raskola između Papske stolice i Carigradske patrijaršije 1054. godine, a Mihailo je poslije oružanih borbi protiv Vizantije i slanja pomoći ustanicima u Makedoniju 1072. godine na kraju uspio da svoju državu podigne na nivo kraljevine. Država kralja Mihaila Vojislavljevića je potvrdila svoje međunarodno priznanje, teritorijalno se proširila i postala značajna vojna sila u regionu. U duhovnom smislu stanovništvo njegove države je bilo pod vlašću Dubrovačke episkopije, koja je opet bila potčinjena Splitu, a ovaj Rimu, te je Mihailov zahtjev da dobije i duhovnu samostalnosti

⁵⁰ Vidi: Crna Gora i Crnogorci, str. 135-140; Žarko Šćepanović: *Kratka istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 1796. godine*, Podgorica, CID, 2002, str. 7-24.

Skadarsko jezero - mjesto koje čuva ostatke crnogorske tradicije

Ako je priroda igdje nadmasila samu sebe onda je to uradila u ovom dijelu Balkana i sagradila sebi od kamena i vode najljepsi hram. Skadarsko jezero je najveće jezero na Balkanu sa bezbroj ostrva i sa rijetkim zivotinjskim vrstama. Gotovo da nema putnika koji je prošao Crnom Gorom, a da nije ostao zadivljen ljetopotom i pitomoscu jezera usred surovog kamena.

Ovdje su ostali tragovi najstarije crnogorske tradicije. Lesendro, ostrvo na kojem je bilo utvrđenje, vječna zublja crnogorske slobode. Zabljak Crnojevića, utvrđenje još iz vremena Vojislavljevića koje je bilo sjediste Crnojevića. Obod Crnojevića u kojem je bila najstarija crnogorska stamparija. Balsici su ovdje

ostavili svoje zaduzbine. Na Beski Jelena Balsic sagradi manastir i bi tu i sahranjena. Starcevo pokloni svom narodu Stampar Makarije. Po nekim predanjima ovdje grob Bozidar Vuković-Podgoricanina cije je ostatke njegov sin prenio iz Venecije. Kada se barkom dodje do Starceva onda se do manastira i konaka penje stazama za koje znaju samo oni koji su cesti posjetioc ostrva. Čuva jezero price i legende o prvom bjeguncu sa ostrva - kazamata Grmozura, nekadasnje turske tvrdjave. Kada ga je Kralj Nikola I pretvorio u zatvor zatvorenici su mogli da vide iz dvorista kazamata samo nebo i unutrasnje zidove kaznione.

A kada je prvi zatvorenik pobjegao Grmozur je prestao da bude zatvor. Sada su jedini stanovnici Grmozura pelikani. Jedino je naseljeno ostrvo Vranjina. Na samoj obali jezera je zivopisno ribarsko selo a iznad njega crkva, ostatak nekadasnjeg manastirskog kompleksa koji je Kralj Nikola I sagradio na temeljima hrama iz II vijeka iz doba Ilariona. Kralj je imao sedam cerki i sumnjajuci da ce ih sve udati sagradi im ovaj manastir da im ostane poslijе njega. No svaka se princeza udala tako da je Vranjina ostala bez svojih lijepih stanovnica.

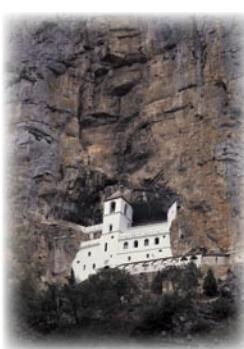

ostvaren u vrijeme njegovog nasljednika Bodina (1082- 1101).

Politička anarhija, označila je kraj samostalne države Duklje (Zete) od 173. godine u kojem se izgrađivala država, crkva i kultura u kojoj je dominirao zapadni uticaj.⁵¹ Od 1189-1360. godine Zeta će biti u sastavu države Njemanjića, u kojoj će sačuvati izvjesnu autonomiju.

U doba Balšića i Crnojevića u kulturnom smislu dolazi do preplitanja različitih uticaja sa istoka i sa juga. Vizantijska tradicija u stvaranju, prepisivanju i prevodenju književnih djela, preplitala se sa jakim kulturnim uticajem iz Italije, posebno poslije pada Carigrada (1453), kada je Zeta bila zahvaćena jednom specifičnom renesansom. To se posebno odnosi na gradove u Primorju, gdje su bili vidljivi uticaji italijanskog preporoda. Primjera radi, iz Kotora potiče Andrija Paltašić, koji je u Veneciji od 1477. do 1493. godine, pored crkvenih knjiga, štampao i latinske klasike Cicerona, Ovidija, Vergilija i dr.

Manastir Ostrog - najveće mjesto hodočasnika u Crnoj Gori

Manastir Ostrog je najveće hodocasnicko mjesto u Crnoj Gori, pa i sire na Balkanu koje postuju ne samo hriscani nego i pripadnici drugih vjeroispovijesti, koji vec tri vijeka dolaze u hodocasce. Visoko u stijeni pod Ostroskom gredom bdiće Manastir Ostrog nad Crnom Gorom. Ugradjen u stijenu djeluje nestvarno kao da nije ljudskih ruku djelo vec jedno od cuda Svetog Vasilija. Manastir je osnovao u 17 v. Sv. Vasilije koji je u Manastiru umro 1671. godine. Gornji Manastir je uvucen u prirodno udubljenje stijene. Pecinski otvor zatvara fasada sa istaknutim zvonikom. To je onaj impresivni dio koji dominira bjelinom u cudesnom okruzenju litica. Iznutra je zivoopisan freskama svetitelja i svetih ratnika. Zivopisom se isticu figure Sv. Cara Konstantina i Sv. Carice Jelene. Donji Manastir Ostrog se nalazi nesto niže na bjelopavlickoj zaravni, a najstarija zgrada konaka izgradjena je 1742. godine.

⁵¹ O ovom periodu crnogorske istorije vidi: *Istorija Crne Gore*, tom I, Titograd, 1970; Vojislav D. Nikčević: *Monumenta Montenegrina I-X*, Podgorica 2001- 2002; Žarko Šćepanović: *Kratka istorija*, str. 28-38; Crna Gora i Crnogorci, str. 143-149; *Istorija srpskog naroda I*, Beograd, 1981, str. 109-124, 174-175, 141-155, 180-196.

Pljevlja

Na oko 1,5 km od grada, pritiješnjen stijenjem, okružen bujnim zelenilom i mirom koji remeti tek žubor Biserke, nalazi se Manastir Sveta Trojica. Najvjerovaljnije sagrađen na ostacima manastira iz nemanjičkog doba. Prvi pisan pomen «Svete Trojice» potiče iz 1537. godine kada ga je pomenu jeromonah Sava.

Nema potpuno preciznih podataka kada je Husein Pašina Džamija sagrađena, ali istoričari prepostavljaju da je sagrađena najvjerovaljnije 1569. godine, kao zadužbina Husein Paše, visokog dostojanstvenika u turskoj upravi koji je porijeklom iz sela Poljanića blizu Pljevalja. On je bio rođak vezira Muhamed Paše Sokolovića. Husein Paša je bio bogata i jaka liučnost i shodno običajima darovao je svome zavičaju džamiju.

Pod Turskom vlašću od 1496. godine pa nadalje, Crna Gora je bila dio Otomanskog carstva, kao zasebna oblast pod nadzorom skadarskog sandžakbega. Od samog početka turske dominacije (1496-1688)⁵² javio se i otpor uvođenju harača i ostalim dažbinama, a posebno službi u turskoj vojsci izvan granica Crne Gore.

Viševjekovno prisustvo i dominacija Osmanskog carstva na ovim prostorima (do 1912. godine), neki dijelovi Crne Gore će iskusiti jaku fuziju orijentalnih (islam) i zapadnjačkih (hrišćanstvo) kultura kroz Carigrad i Rim. Mnoge socijalne i demografske osobine Crne Gore, pogotovo religijska kompozicija, bile su rezultat intenzivne islamizacije za vrijeme ovog perioda. Ovi uticaji su imali za rezultat razvoj novih gradova i transformaciju centara starih gradova u regionu, kao i kompleksniju i heterogeniju kulturnu i etničku smješu.

U vrijeme turske uprave, plemenska organizacija se razvija na čitavom području današnje Crne Gore, izuzev Boke Kotorske. Pleme je zajednica više bratstava, koja je imala svoju teritoriju, institucije, zajedničku svojinu, istovjetnu ekonomsku osnovu društvenog života, tradiciju i svijest o zajedništvu i

⁵² Crna Gora i Crnogorci, str. 160; Živko Andrijašević: *Kratka istorija Crne Gore 1496- 1918*, Conteco, Bar, 2000, str. 11 -13; Žarko Šćepanović: *Kratka istorija*, str. 109-116.

⁵³ Živko Andrijašević: *Kratka istorija Crne Gore 1496-1918*, Conteco, Bar , 2000, str. 24-25.

patrijarhalnoj organizaciji života. Plemenska svijest kao specifični oblik partikularizma očuvana je do naših dana ne samo u formama folklora i nivoa pripadnosti, već i kao osnova savremene političke instrumentalizacije nasljeda Crne Gore. Cetinska mitropolija je postala duhovni centar pravoslavnih Crnogoraca, koja je kao vjerska institucija i duhovno središte okupljala crnogorska plemena i usmjeravala njihov odnos prema turskoj vlasti. U periodu od 1496. do 1697. godine bilo je 18 vladika (mitropolita) iz raznih crnogorskih plemena.⁵³

Neke važne promjene se dešavaju u Crnoj Gori dolaskom austrijskog uticaja, koji je otvorio novu stranicu crnogorsko-austrijskih odnosa⁵⁴, i omogućio stvaranje prvih obrisa moderne crnogorske države.

U vrijeme knjaza Danila i austrijskim priznanjem nastavljen je razvoj crnogorskih državnih institucija, uključujući vojsku, dizajniranje grbova, uvođenje carina na uvoznu robu, zaoštravanje obaveza opšteg plaćanja poreza. Počelo je vođenje knjiga državnih prihoda i rashoda, građene su saobraćajnice između pojedinih naselja. Poseban značaj ima donošenje *Zakonika Crne Gore i Brda* 1855. godine koji je imao 95 članova (*Danilov zakonik*).⁵⁵ Borba protiv plemenskog separatizma i naplata poreza sproveđena je ponekad brutalno. Knjaz Danilo je ukinuo *Opštectrnogorski zbor*, reorganizovao dvor i modernizovao cijelokupni sistem uprave. Svoju devetogodišnju vladavinu knjaz Danilo je okončao 1860. godine u Kotoru, kao žrtva atentata koji je izvršio jedan crnogorski politički emigrant.⁵⁶

Nasljednik knjaza Danila je bio kralj Nikola (1860-1918), posljednji vladar nezavisne Crne Gore. Tokom vladavine od skoro šest decenija, Crna Gora je doživjela veliki ekonomski, politički i kulturni preobražaj i više nego udvostručila svoju državnu teritoriju. U ovom periodu se otvara i prva srednja škola u Crnoj Gori (1863), koja sa redovnim radom bez prekida počinje 1869. godine i u ovoj školi se školovao učiteljski i savjetnički kadar. Iste godine je kao druga srednja škola otvoren i "Đevojački institut", potom 1875. u Danilovgradu

⁵⁴ Vidi: *Ujedinjenje Crne Gore i Boke 1813-1814*, I- II, Istoriski institut Crne Gore, Državni arhiv Crne Gore, Istoriski arhiv Kotor, Podgorica, 1998.

⁵⁵ Jovan Bojović: *Zakonik knjaza Danila*, Istoriski institut Crne Gore, Titograd, 1982; Vladimir Jovićević: *Danilov zakonik - snaga države*, Podgorica, 1994.

⁵⁶ Vidi više: Branko Pavićević: *Danilo I Petrović Njegoš, Knjaz crnogorski i brdski (1851- 1860)*, Književne novine, Beograd, 1990, str. 444- 448.

Kotor – stara prijestonica Crne Gore

Stari kotorski grad je jedna od najbolje sacuvanih srednjevjekovnih urbanih cjelina ovog dijela Mediterana, koja je uspjela da održi svoju strukturu tipicnu za gradove od 12. do 14. vijeka. Asimetrični sklop uskih ulica i trgova obiluje brojnim vrijednim spomenicima srednjevjekovne arhitekture koji su doprinijeli, pored ostalih ljepota, da Kotor bude uvršten u UNESCO-ov spisak "Svjetske prirodne i kulturne bastine". Kulturno nasledje ovog grada čine gradjevine posebne po arhitektonskom stilu i jedinstvenom uklapanju u ambijent. Kao svjetska vrijednost sacuvan je fortifikacijski

sistem Kotora koji čine zid duzine 4,5 km, visine do 20 m i sirine do 15 m i zastita s mora. Bedemi su zaceti još u ilirsko doba i razvijani sve do XVIII vijeka. Od troje gradskih vrata najstarija su "južna", dijelom nastala u IX vijeku, dok su "Sjeverna" i "Glavna" sagradjena u stilu renesanse polovinom XVI vijeka. Reprezentativni spomenik romanske arhitekture na Jadranu predstavlja velelepna kotorska katedrala svetog Tripuna, podignuta u 1166. godine, izgradjena na ostacima ranijeg hrama iz IX vijeka. U njoj se nalaze ostaci fresaka iz XIV vijeka i bogata riznica sa djelima domaćeg i venecijanskog zlatarstva od 14. do 20. vijeka. Pored katedrale, u prostoru grada sacuvana je bogata bastina sakralne arhitekture od 12. do 20. vijeka:

- Romanicka crkva sv. Luke sagradjena za vrijeme vladavine velikog zupana Nemanje i njegovog sina Vukana 1195. godine;
- Romanicka crkva sv. Ane s kraja 12. vijeka, s freskama iz 15. vijeka;
- Romanicka crkva sv. Marije iz 1221. godine. U njoj se nalaze ostaci monumentalnog fresknog slikarstva, kao i ranohriscanski baptisterij;
- Goticka crkva sv. Mihovila sagradjena na ostacima benediktanskog samostana iz 7. vijeka, s freskama iz 15. vijeka;
- Crkva sv. Klare iz 14. vijeka, sa izuetno lijepim mramornim oltarima, radom Franceska Cabiance iz 18. vijeka
- Crkva Gospe od Zdravlja, 15. vijek;
- Pravoslavna crkva sv. Nikole, s pocetka 20. vijeka, s bogatom zbirkom ikona.
- U gradu se nalaze i mnogobrojne palate: palata Drago, s gotskim prozorima iz 15. vijeka; palata Bizanti iz 17. vijeka; palata Pima, s tipičnim oblicima renesanse i baroka, 16. vijek; palata Grubonja, sa ugradjenim grbom stare kotorske apoteke, osnovane 1326. godine; palata Grgurina iz 18. vijeka, danas zgrada Pomorskog muzeja, kao i Sat kula iz 16. vijeka, pored koje se nalazi srednjevjekovni stub srama.

i poljoprivredna škola. Na Cetinju se štampa kalendar "Orlić" od 1865-1870. godine, a prve novine počinju izlaziti 1871. godine ("Crnogorac" a od 1873. "Glas Crnogorca"). Iste 1871. godine se javlja i prvi književni list ("Crnogorka"), nešto ranije (1869) osniva se na Cetinju prva čitaonica (biblioteka), a 1871. i vojna muzika i Pjevačko društvo. Telegrafski saobraćaj se uspostavlja 1869. godine a stalni poštanski 1873. godine. Iste godine je na Cetinju podignuta i prva bolnica, a 1864. godine je otvoren i prvi hotel.⁵⁷

Unutrašnja privredna snaga bila je objektivno nesaglasna sa ulogom i značajem koji je Crna Gora imala u spoljnoj politici i oslobodilačkoj borbi na Balkanu.

Zapadnoevropski putopisci ovoga vremena na Crnogorce gledaju kao na neku vrstu Spartanaca, ljudi neobične hrabrosti, vojničkih kvaliteta i visokih moralnih standarda. O Crnogorcima će pjesme pjevati i tako velika imena poput Puškina⁵⁸ ili Tennysona⁵⁹. Sve će to uticati na širenje svijesti među Crnogorcima kao narodu sa "vječnom slobodom i nikada pokorenim".

Oslobodenje i međunarodno priznanje Crne Gore. Poslije uspješno vođenog oslobodilačkog rata (1876-1878) i međunarodnog priznanja, sa prijestonicom na Cetinju, Crna Gora je ušla u fazu

⁵⁷ Živko Andrijašević: *Crnogorske teme, Osnovni podaci o Knjaževini Crnoj Gori (1852- 1878)*, str. 41- 43; *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, Cetinje, 1910., (fototipsko izdanje Podgorica, 1998); Branislav Marović: *Nikola I i ekonomski razvoj države – planovi i ostvarenja, Kralj Nikola – ličnost, djelo i vrijeme*, I, CANU 21, 1998, str. 557- 575.

⁵⁸ Državni kalendar Crne Gore za 1920, Pariz, 1920, str. 51; Aleksandar Puškin: *Crnogorci i Bonaparta*, prevod sa ruskog.

⁵⁹Ibid, str. 35, Alfred Tennyson, Montenegro.

⁶⁰ Vidi: *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, Cetinje 1910., (fototipsko izdanje Podgorica, 1998); Branislav Marović: *Nikola I i ekonomski razvoj države – planovi i ostvarenja, Kralj Nikola – ličnost, djelo i vrijeme*, I, CANU 21, 1998, str. 557- 575.

izgradnje moderne nacionalne države i integracije sa međunarodnim tržištem. Samo u periodu od 1882-1905. godine izgrađena je mreža od 450 km puteva, na kojima se od 1908. godine razvija i automobilski saobraćaj. Iste godine je puštena u saobraćaj i prva željeznička pruga (Bar–Virpazar), otvaraju se industrijska preduzeća u drvnoj industriji, industriji piva i duvana. Razvija se bankarski kapital, tako da su u periodu 1903-1909. državni prihodi porasli skoro tri puta. Koncesije stranom kapitalu su doprinisile privrednom usponu Crne Gore. U periodu od 1880. do 1907. godine uspostavljen je međunarodni telegrafski saobraćaj, a prva radio-telegrafska linija na Balkanu na relaciji Bar-Bari proradila je 1904. godine.⁶⁰

Poslije Berlinskog kongresa (1878) Crna Gora nije bila više država samo građana pravoslavne vjeroispovjesti. U njenim granicama se našlo stanovništvo islamske i katoličke vjeroispovjesti. Njihova vjerska prava su u potpunosti uvažavana. Muslimansko stanovništvo je imalo svog vjerskog poglavara (crnogorskog muftiju) a Islamska zajednica u Crnoj Gori osnovana 1878. godine je bila najstarija takva zajednica na Balkanu u jednoj hrišćanskoj zemlji.⁶¹

Od 1910. godine, Crna Gora postaje kraljevina, a kralj Nikola je proglašen za kralja. Tada je Crna Gora imala oko 300.000 stanovnika, od kojih je preko 80% živjelo na selu. Zemlja je bila podijeljena na deset oblasti. Nijedan crnogorski grad nije imao preko 10.000 stanovnika.

Crna Gora se u I svjetskom ratu 1914-1918. godine borila na strani sila Antante, i poslije poraza srpsko-crnogorske vojske u januaru 1916. godine, kralj Nikola je, sa vladom, izbjegao u Francusku. Crna Gora je anektirana 1918., a način na koji je Crna Gora anektirana 1918. godine i sjećanja na takav način ujedinjenja se reflektuju u današnjim pozivima na nezavisnost Crne Gore. U centralizovanoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevini Jugoslaviji) ukinuta je svaka crnogorska posebnost od države do crkve. Do 1929. godine, Crna Gora je bila politički, ekonomski, kulturno i nacionalno marginalizovana oblast, u srpski dominantnoj Republici u kojoj je Crna Gora činila tek 2% njenog stanovništva. U administrativnom smislu, dio Crne

Ulcinj-Jedan od najstarijih gradova na Jadranskoj obali

Ulcinj se pored mora prostire u obliku napetog luka. On je zapravo ostatak nekadašnjeg Kolhidijuma, ili Olcinijuma. Vec na prvi pogled otkriva svoju dugu i dramatičnu prošlost od tri milenijuma i jedan je od nasljednih gradova uz Jadran. Danas su tu mnogi tragovi prekrasnih gradjevina podizanih u kamenu. Tek poneki dobro ocuvan ornament podsjeća na raskosno doba gotike i renesanse. Ipak, neke su gradjevine opstale, poput Balsica-kule, ili renesansne crkve-džamije u kojoj je smješten gradski muzej. I danas je dominantan orijentalni stil. U ovu riznicu kulture ulazi se na dvije kapije, jednu s mora, drugu s kopna. Ulcinj je stječište različitih kultura. Istok i Zapad se susreću ovdje; crkve, katedrale i džamije pripadnika različitih vjeroispovijesti (pravoslavna, katolička i islam) nalaze se jedna pored druge; koriste se dva jezika (lokalni i albanski); susreću se različite kulture, običaji.

Stanovnici (22000) pripadaju različitim kulturnim grupama, koje čine Ulcinj kompleksnim društvom, ali ga istovremeno čini jedinstvenim i posebnim mjestom za suživot pripadnika različitih etničkih grupa

Izvod: dr Maksut Hadžibrahimović i www.visit-montenegro.com

Gore je bio unutar administrativnih jedinica jugoslovenske države, Zetske oblasti do 1929, odnosno Zetske banovine od 1929. godine.⁶²

Crnu Goru su u II svjetskom ratu okupirale italijanske trupe, ulazeći u nju istoga dana kada je kapitulirala Kraljevina Jugoslavija (17. aprila 1941). Italijanska okupacija je trajala sve do kapitulacije Italije 1943. godine i ona je potom bila zamijenjena njemačkom okupacijom (1943-1945).

Između 1945. i 1991. Crna Gora je bila jedna od šest republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Tokom konfliktata koji su rezultirali raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Crna Gora je jedina bivša jugoslovenska republika koja je ostala u preimenovanoj Saveznoj Republici Jugoslaviji zajedno sa Srbijom. U aprilu 1992. novi ustav je usvojen i pro-srpska politička elita je preuzeila vlast u Crnoj Gori. U 1997. godini crnogorska vlada je preuzeila pro-nezavisnu poziciju

⁶¹ Šerbo Rastoder: Vjerska politika kralja Nikole 1878-1912, (odnos prema Muslimanima), Kralj Nikola – ličnost, djelo i vrijeme, I, CANU 21, 1998, (str. 575-597); Šerbo Rastoder: Istorijsko-metodološki okvir istraživanja novije istorije crkve (vjerskih zajednica) u Crnoj Gori (1878-1945), Istoriska nauka i nastava istorije u savremenim uslovima, CANU 14, 1994, str. 199-243.

⁶² Šerbo Rastoder: Životna pitanja Crne Gore 1918 – 1929, Bar, 1996.

Različitosti - potencijal razvoja

i u martu 2002, sa posredovanjem Evropske Unije, Beogradski sporazum je potpisana, označavajući kraj SRJ i kreaciju nove Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Pravo na referendum o nezavisnosti je suspendovano na tri godine po usvajanju Ustavne povelje Državne zajednice 2003. godine.

Crna Gora je postojala kao država članica Savezne Republike Jugoslavije pod dogovorom protokola iz 1991. godine, dok od marta 2002. godine postoji kao članica Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Ovo ne bi trebalo da sakrije činjenicu da mnoge i skoro neizbjegne tenzije postoje u političkim relacijama Crne Gore i Srbije – koje proizilaze iz istorijskog nasleđa, a koje je u mnogo navrata odavno prošlo živo sjećanje. Međutim, pristup "dvostrukog kolosjeka" (u pristupnim aranžmanima i reformama) nedavno je potpisana uz asistenciju Evropske unije.

Kao što je kratki istorijski pregled pokazao, jedna od posljedica kompleksnog istorijskog razvoja Crne Gore je rezultirala bogatom i raznovrsnom kulturnom baštinom unutar koje se prepoznaju različiti civilizacijski slojevi. U primorskom pojasu, na prostorima gdje su duže vremena dominirali Turci (Ulcinj, Bar i djelimično Herceg Novi) zatečena urbana osnova zapadne kulture ovih gradova prilagođavana je potrebama i zahtjevima Orijenta, drugi gradovi na primorju poput Budve i Kotora su se razvijali pod uticajem Italije i Zapada (Mletačka republika, Habzburško carstvo) uz snažan uticaj pravoslavnog zaleđa. Drugim riječima, na ovim prostorima vidljivi su tragovi svih kultura prisutnih na Mediteranu tokom istorije, počev od grčke, rimske, ranovizantijske. U središnjem dijelu Crne Gore oformilo se i istorijsko jezgro moderne crnogorske države sa Cetinjem kao centrom. Ovo se desilo u vrijeme turske okupacije i u kulturološkom smislu nosi snažan pečat istočno-pravoslavne kulture prožete uticajem renesanse, sa Cetinjskom mitropolijom koja je dugo bila centar otpora turskoj vlasti. Sjeverni dio Crne Gore, koji je tek 1912. godine ušao u sastav crnogorske države sa gradovima Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Plav, Gusinje...) razvijao se pod snažnim uticajem orijentalne kulture koja se preplitala sa raško-moravskim kulturnim nasleđem.

Širi regionalni izazovi – integracija u EU

Trenutno, najznačajniji kulturni izazov Crne Gore je njena buduća integracija u Evropsku uniju. Izazov

sa kojim se susreću vlast, građani i ostale organizacije jeste izgradnja multikulturalnog društva zasnovanog na toleranciji, odnosno društva koje je prihvatljivo za EU. U pogledu uvođenja EU standarda, napravljena su značajna poboljšanja. EU je katalizator promjena u crnogorskom društvu, njegovim normama, pravnom sistemu, ekonomiji i standardima, kao i u mnogim drugim pitanjima. Uticaj Evropske unije na otvorenost, demokratizaciju i multikulturalizam u Crnoj Gori je neprocjenjiv. Kulturne razlike između Crne Gore i zemalja članica EU znače poštovanje fundamentalnih sloboda njenih građana, prvenstveno slobode mišljenja, slobode pisanja, slobode na religijsko opredjeljenje i slobode učešća u kulturnom životu. Crna Gora će primjenjivati evropske standarde sa aspekta bezjednosti građana, sigurnosti na poslu, zdravstva, obrazovanja, informacija i, u generalnom smislu, boljeg kvaliteta života, ali kako je pokazalo iskustvo novih zemalja članica, ovo dolazi sa troškom usvajanja i implementiranja strožije regulative i parametara za pridruživanje.

Prvi veoma važan korak u pravcu evropskih integracija Crne Gore je ulazak u STO i to treba da bude strateška aktivnost u narednim mjesecima. Sa razvojem pristupa dvostrukog kolosjeka za Crnu Goru i Srbiju, kako bi se pridružile STO, Generalni savjet STO je 15. februara 2005. otvorio proces pregovora za puno članstvo Crne Gore u STO, kako u oblasti ponude roba i usluga, tako i u oblasti zaštite prava intelektualne svojine.

Nakon usvajanja pozitivne Studije izvodljivosti, put je otvoren za početak pregovora za proces stabilizacije i pridruživanja. Sporazumom su određeni opšti principi pridruživanja, politički dijalog, regionalna saradnja, slobodno kretanje roba, kretanje radne snage, osnivanje pravnih lica, pružanje usluga, kretanje kapitala, uskladjivanje domaće zakonske regulative sa *Acquis Communautaire*, primjena zakona i pravila tržišne konkurenkcije, sudstvo i unutrašnji poslovi, finansijska saradnja sa EU. Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju, zemlja potpisnica dobija status potencijalnog kandidata za članstvo u EU.

U septembru 2004. godine, Vlada Crne Gore je usvojila Komunikacionu strategiju, kao srednjoročni okvir za širenje ideje procesa evropskih integracija za građane Crne Gore. Tokom 2004. godine sprovedeno je dosta promotivnih aktivnosti i razvijen je akcioni plan za primjenu Komunikacione strategije u 2005. godini. Akcioni plan će se godišnje usvajati

i primjenjivati u saradnji sa lokalnim partnerima, prvenstveno sa NVO sektorom.

Trenutni izazovi: Status osjetljivih grupa

Društvena izopštenost i hronično siromaštvo

Siromaštvo u Crnoj Gori je karakterisano jednim multidimenzionalnim karakterom – hroničnim siromaštвом, životnim uslovima ispod standarda, nedostatak pristupa osnovnim uslugama, nedostatak sticanja obrazovanja itd. Hronično siromaštvo jako komplikuje proces tranzicije, demokratizacije i razvoja multikulturalnog društva.

Siromaštvo slabi sposobnost siromašne osobe da apsorbuje novo znanje i bude bolje informisana. Siromašne osobe ne mogu kupovati novine, knjige i druge publikacije, nemaju adekvatan pristup internetu i drugim formama komunikacije. Čak i kada se knjiga publikuje, štampa se u malom broju primjeraka, tako da je trošak proizvodnje visok i kao i prodajna cijena. Filmska industrija pati od nedostatka finansiranja, muzičari preživljavaju svirajući u kafeima i restoranima. Ukratko, nedostatak velikog domaćeg tržišta koje bi podržavalo muziku i umjetnost u Crnoj Gori, zaustavio je razvoj kulture, i sve je veća zavisnost od "zapadnih" i drugih uvoznih kulturnih uticaja – što čini restauraciju crnogorske umjetnosti i zanata veoma teškom.

Odbacivanje "drugačijeg" – fenomen etničke distance

Status Roma

Ne postoje pisani dokumenti o dolasku Roma na prostore Crne Gore. Istorija istraživanja i arheološki podaci upućuju da su se oni prvo pojavili kao "...robovi na stranim gusarskim brodovima...", prvi put prije pet vjećova u Ulcinju i Baru, a nešto kasnije i u Herceg Novom.⁶³ Potomci tih Roma (ili Egipćana, kako su ih zvali u Baru), sa rijetkim izuzecima, potpuno su integrirani i normalno prihvaćeni od ostalih građana u Herceg Novom, Baru i Ulcinju. Dodiri sa različitim kulturama, običajima i načinom života raznih naroda, a naročito duži boravak predaka Roma na pojedinim područjima, imali su značajan uticaj na njihov

sadašnji način života. Ipak, Romi u Crnoj Gori su zadržali vjeru, kulturu, tradiciju i običaje svojih predaka. Populacija Roma u Crnoj Gori uključuje populacije koje se definišu kao: Romi, Aškelji i Egipćani (RAE).

Danas u Crnoj Gori žive tri grupe Roma:

- 1) Domicilni RAE i pripadnici ostalih podgrupa (Cigani, Manuši, Rabuini, Gitani, Karakos, Siniti, Mađupi itd)**
- 2) RAE raseljeni sa područja bivših jugoslovenskih republika, i**
- 3) RAE raseljeni sa Kosova i Metohije.**

Ne postoji konsenzus kada je u pitanju brojnost RAE populacije u Crnoj Gori. Oko 66% Roma se izjašnjava kao Romi, 24% se izjašnjava kao Egipćani, i neke manje grupe se izjašnjavaju kao Muslimani, Crnogorci, Hrvati, Albanci i Jugosloveni. Međutim značajan broj Roma se izjašnjava kao Crnogorci, i ovo je razlog zašto proporcija unutrašnje podijeljenosti u Romskoj zajednici može biti različita.⁶⁴ Zvanični podaci iz Popisa 2003. godine ukazuju da je broj RAE skoro 10 puta manji u poređenju sa nezvaničnim podacima koje posjeduju romske NVO (2.875 vs. 19.549, kako tvrde romske NVO). Očigledno je da pouzdanih podataka o brojnosti romske populacije u Crnoj Gori nema. Prema ekspertskim procjenama, stvaran broj Roma je oko 20.000 ljudi, što ih čini četvrtom po veličini nacionalnom manjinom u Crnoj Gori poslije Srba, Muslimana/Bošnjaka, i Albanaca.⁶⁵ Takođe, zbog mogućnosti primanja humanitarne pomoći, značajan broj domicilnih Roma prijavio se za status "raseljenog lica". Uz to, registar rođenih i umrlih ne daje tačne podatke. NVO-i tvrde da polovina romske populacije nema lične karte. Ovo komplikuje pokušaje, pogotovo interno raseljenih Roma, da se integrišu u crnogorsko društvo, ili da nađu posao. Nova zakonska regulativa u Crnoj Gori dijelom rješava ovaj problem, jer su porodilišta u obavezi da opštinskim matičnim službama dostavljaju spiskove novorođene djece radi upisa u matične knjige rođenih, dok se broj kućnih porođaja smanjuje zahvaljujući različitim programima (Crveni Krst, UNICEF itd...).

Postoje znatne kulturološke razlike kako među pojedinim RAE grupama i podgrupama, tako i među RAE i etničkim grupama iz susjedstva. Dvanaest odsto Roma pripada pravoslavnoj vjeroispovjesti a 82% su Muslimani. Preko 71% Roma u Crnoj

⁶³ Balkan - evropska postojbina Roma, časopis "Vrela" br.6. podlistak "Dokumenta", Podgorica, 2001. str. 3.

⁶⁴ Profili ugroženosti Roma u zemljama koje realizuju Dekadu uključivanja Roma, UNDP, 2004-2005.

⁶⁵ Profili ugroženosti Roma u zemljama koje realizuju Dekadu uključivanja Roma, UNDP, 2004-2005.

Gori su ispod 30 godina života.⁶⁶ Romi, Aškelji i Egipćani, kako stari tako i mlađi, veoma se čvrsto drže tradicionalnih običaja, dok kod ostalih etničkih grupa mlađi uglavnom "polako zaboravljuju tradicionalne običaje" i prihvataju savremene trendove u oblasti kulture, i naročito u oblasti muzike.

Boks 13: Romske žene

O kulturi Roma i poziciji žene u toj kulturi najbolje govore rezultati istraživanja **Demokratskog Romskog Centra**.⁶⁷ Romske žene se obično udaju veoma mlade. Romske djevojčice obično moraju da napuste školu veoma rano kako bi se pripremale za rani brak i ispunjavanje obaveza u domaćinstvu. Od 850 ispitanih romskih žena, 90% se udalo sa manje od 16 godina, 3% kada su imale između 16 i 20 godina, 7% je bilo starije od 20 godina dok se 80% brakova sklapa preko posrednika.

Stopa prirasta i broj djece koju rađaju romske žene je veoma visok. Naime, 85% žena ima pet i više djece, dok 10% ima dvoje ili troje, 3% ima samo dvoje djece, dok samo 1% romskih žena nemaju djece u braku.

Skoro 70% romskih žena ne odlučuje o veličini porodice nego je odluka na mužu ili njegovoj porodici.

Skoro trećina romskih žena ne posjećuje doktora, dok 50% ide kod doktora veoma rijetko. Samo jedna od deset romskih žena (10%) ide kod doktora da potraži pomoć kod bolesti gripe ili zubobolje, a isti procenat, jedna od deset (10%) žena posjećuje ginekologa.

Samo 3% ispitanih žena je imalo stalan prihod (prosjačenje je smatrano stalnim izvorom prihoda), 7% je prijavilo da su na granici imanja i neimanja stalnog izvora prihoda, dok 90% nema stalan izvor prihoda. Romske žene obezbjeđuju svoju egistenciju radeći najprijavije i poslove sa najnižim profitom, kao što je sakupljanje sekundarnih sirovina i prosjačenje. Ova anketa pokazuje da se ženska prava ne poštuju među RAE populacijom, kao što je potvrđeno izvještajima 90% anketiranih žena.

Izvor: Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstva br. 7, ISSP

I pored "prvih, malih, ali veoma značajnih koraka" ka emancipaciji RAE u Crnoj Gori, većina Roma, Egipćana, Aškelja i pripadnika ostalih grupa ovog manjinskog naroda, živi "specifičnim tradicionalnim načinom života". Život im karakterišu dosta "strog", patrijarhalno ustrojeni porodični odnosi u kojima se "očeva ne poriče". Većina živi u "porodičnim zajednicama", koje broje preko 10 članova. Prosječna brojnost romske porodice je 5,8 što je mnogo više u poređenju sa ostatkom crnogorske populacije (3,25 prema popisu).

Većina Roma živi u prigradskim naseljima. Izabrali su da se nasele u centralnim i priobalnim dijelovima Crne Gore jer su bili vođeni time da će u ovim oblastima njihovi zanati i trgovina biti bolje prihvaćeni nego u opština na sjeveru. Takođe, ekonomska situacija je povoljnija u centralnom i južnom regionu, i tražeći bolje prilike za prihod, mnogi Romi tamo migriraju. Prema istraživanju UNDP-ja, 68,7% populacije živi u centralnoj regiji Crne Gore, 24,8% živi duž obale, i 6,5% živi u sjevernom dijelu Republike.⁶⁸ Najveći broj populacije (88,6%) živi u gradovima i prigradskim naseljima, dok samo 11,4% živi u ruralnim oblastima. Generalno, siromaštvo i slabo zdravlje romske populacije u Crnoj Gori je pogoršano uslovima života koje karakteristišu nesanitarna naselja sa minimalnim životnim standardom, lošim kvalitetom kuća i vode, lošim kupatilima i kanalizacionim sistemom, nelegalnom gradnjom i prenarušanim kućama bez osnovne infrastrukture. Oko 11% Roma nema pristup sigurnom prebivalištu, žive u ruiniranim kućama i čumezima; 68% Roma nema toalet ili kupatilo u okviru kuće, 18% Roma nema tekuću vodu u prebivalištu ili u dvorištu.⁶⁹

Sa ekonomskog gledišta, Romi u Crnoj Gori dijele sudbinu Roma u regionu: ekonomska tranzicija naročito je loše uticala na njih. Nizak nivo obrazovanja i niske nadnice zaposlenih ozbiljno ih dovode u nezavidan položaj u društvu. Dodatne barijere su nedostatak mogućnosti da se dobije kredit i vlasništvo nad imovinom. RAE u Crnoj Gori u najvećem broju slučajeva žive u etnički homogenim naseljima, bespravno podignutim na rubovima grada. Skoro 58% Roma u Crnoj Gori ne poznaje lokalni jezik (uključujući internu raseljena lica i ona koja su domicilna u Crnoj Gori), veoma mali broj njih ima osnovno obrazovanje; poslovi koje

⁶⁶ Istraživanje "Romska žena na pragu XXI vijeka – da ili ne?".

⁶⁷ Profili ugroženosti Roma u zemljama koje realizuju Dekadu uključivanja Roma, UNDP, 2004-2005.

⁶⁸ Profili ugroženosti Roma u zemljama koje realizuju Dekadu uključivanja Roma, UNDP, 2004-2005.

obavljaju zasnivaju se na samoukim vještinama, a ne na formalno stečenom znanju. Kao posljedica svega ovoga, stopa siromaštva među Romima u Crnoj Gori je skoro šest puta veća od stope siromaštva među lokalnom populacijom.

Boks 14: Romi i zaposlenost

RAE u Crnoj Gori najčešće obavljaju najmanje plaćene poslove i veoma mali broj je uključen u proizvodni proces. Ipak, ima i pozitivnih primjera da lica romske nacionalnosti, naravno kvalifikovana i obrazovana, obavljaju i druge poslove. Među RAE i pripadnicima ostalih grupa raseljenih sa Kosova i Metohije ima lica sa završenom srednjom, višom i visokom spremom, ali veoma često su bez posla.

Dio RAE populacije koja živi u Baru, Kotoru i Herceg Novom bavi se malim biznisom i integrirani su u društvene tokove.

Romi koji se nalaze u stalnom radnom odnosu imaju mogućnost da dobijaju potrošačke ili stambene kredite kao i oni koji se nalaze na evidenciji Fonda za zapošljavanje gdje, uz dobro razrađen projekat, mogu koristiti kredit za samozapošljavanje.

Po ovim pitanjima nema izraženijih oblika diskriminacije što potvrđuje primjer Roma sa područja Herceg Novog koji su u svemu ravnopravni sa ostalim stanovnicima ove opštine. No, limitirajući faktor su niski lični dohoci Roma, koji zbog toga mogu dobiti samo minimalne iznose kredita.

Boks 16: Siromaštvo koje niko ne želi da vidi: "Divlja romska naselja u Crnoj Gori"

Oko devetnaest osoba od dvadeset romskih porodica, uglavnom raseljenih sa Kosova i trenutno smještenih u naselju Lovanja, svaki dan se bore da prežive. Lovanja se nalazi u Tivatskom polju, na teritoriji opštine Tivat, na crnogorskoj obali duž Jadranskog mora. Romi u Lovanji žive na rubu lokalne deponije smeća u niskostandardnim kućnim uslovima i barakama koje su sami napravili. U naseljima ne mogu da sprovedu vodu i struju, i postoje velika mogućnost poplava u vrijeme jakih pljuskova. Najblizi medicinski objekat u Kotoru je oko 8 km daleko od naselja i nema javnog prevoza na ovoj relaciji. Kako je izvještavano, lokalna vlast je odlučila da premjesti naselje u razvijeniji dio 1999. godine, ali se do danas ništa nije desilo.

Romi u ovim naseljima žive u ekstremnom siromaštvu. Blizu polovine stanovnika koji žive u ovim naseljima ima ispod 18 godina, a niko od djece ne ide u školu. Romi iz Lovanje žive sakupljajući sirovi materijal i radeći fizičke poslove koji im se plaćaju na sat. U skladu sa Sekretarijatom za Raseljena Lica u Crnoj Gori, Lovanja je kategorisana kao "nezvanični centar za raseljena lica". Takvi divlji ogromni kampovi brojno nadmašuju oficijelne kampove, i obezbjeđuju samoizgrađene privremene smještaje za najveći dio od procijenjenih 20.000 Roma, raseljenih sa Kosova u Crnu Goru.

*Izvor: Evropski centar za romska prava (ERRC), gradska baza Tivat, nevladina organizacija MARGO - Asocijacija za pomoć i podršku ugroženim socijalnim grupama, vidjeti:
http://errc.org/publication/letters/2002/montenegro_jan_10_2002.shtml*

Romi u Crnoj Gori uglavnom žive u prigradskim naseljima, tzv. "mahalama" koje karakterišu najčešće nelegalne i građevine vrlo lošeg kvaliteta.

Jedna od najvećih briga je obrazovanje romske populacije. Svega 7,1% ukupne romske populacije je u obrazovnom procesu. Većina ih je u osnovnoj školi (85,1%); 8% je u srednjoj školi, dok preostalih 6,8% pohađa više obrazovne institucije (višu školu i fakultet).

Boks 15: Naselje od kartona

Na tri kilometra od centra Nikšića nalazi se naselje Zvjerinjak, nastalo u vremenu gradnje jedne od najvećih industrija prošlog vijeka - Željezare "Boris Kidrič". Naselje sa desetak prizemnih kućica izgrađeno je za potrebe radnika koji su radni vijek započinjali u Željezari. Naselje privremenog smještaja preraslo je u stalno prebivalište sad već oko 120 porodica, uglavnom izbjeglica romske nacionalnosti.

Izvor: Dnevne novine Dan, avgust 2004.

Upis djece većinske pripadnosti u godinama od 10 do 15 je između 83% i 100%, dok se upis romske djece opada od jedanaeste godine (kada je 60% romske djece upisano u škole) na 8% romske djece od 15 godina koja su upisana u škole. Udio romske populacije starije od 12 godina koja je provela više od 4 godine u školi je 34%. Pismenost u većinskoj populaciji je stabilnih 99%, dok je pismenost među romskom populacijom snižava od godina 15 do 24,

Boks 17. Romi u Crnoj Gori

Danas Romi žive i vrše svoje aktivnosti (prosjačenje, na primjer) slobodno, jer u skorije vrijeme nije bilo nikakvih informacija o maltretiranju romske populacije. Međutim, moramo pomenuti incident u Božovoj Glavici kod Danilovgrada 1995. godine kada je romsko naselje, od 65 muškaraca, žena i djece, uništeno. Razlog za to je bila činjenica da su dvojica maloljetnih Roma silovali maloljetnu ne-romsku djevojku iz Danilovgrada. Par stotina građana se okupilo i kompletno uništalo romsko naselje. Policijske snage su bile prisutne, ali nisu reagovale ničim da spriječe uništenje. Kao posljedica incidenta, nekoliko Roma je zadobilo opekontine. U pismenom odgovoru Komitetu UN od 19. marta 2003. godine, Vlada Crne Gore je izjavila da će savjetovati sudstvu da ubrza procese suđenja radnih parnika Roma, kao i da će postići poštenu nadoknadu vezanu za štete nastale tokom uništenja naselja. Uzimajući u obzir da se tragedija u Danilovgradu desila prije osam godina i da oštećeni Romi još nisu dobili adekvatnu kompenzaciju, FHP i ERRC su apelovali na premijera Crne Gore da lično utiče na implementaciju međunarodne pravde i adekvatne brige za žrtve.

Nakon nekoliko godina, Vlada Crne Gore je donijela odluku da se plati kompenzacija romskim domaćinstvima koja su morala da napuste domove u Danilovgradu u visini od milion eura. Ovaj potez je prikazan kao «pozitivan izuzetak u cijelom regionu, učinjen u skladu sa principima Vlada sa visokim stepenom demokratičnosti i odgovornosti». Očekuje se da će u skoroj budućnosti Vlada riješiti slučajeve romskih radnika koji su otpušteni u Danilovgradu i izostavljeni sa svojih radnih mesta bez pravnog opravdanja.

Izvor: Fond za humanitarno pravo, 2003.

gdje je stopa pismenosti 73%, do intervala preko 45 godina gdje pismenost pada na niskih 45%. U romskoj populaciji postoji visok nivo ispisa iz srednje škole, kao i slaba posjećenost nastave, i to se pripisuje nedostatku materijalnih sredstava za pokrivanje osnovnih obrazovnih troškova (50%); 8% je reklo da je brak glavni razlog za prestanak obrazovanja. Drugi razlozi su jezička barijera (najviše zastupljena) ili potreba za radom radi prihoda, ili su anketirane osobe našle posao. Oko 66% romske populacije je obrazovano u školama

gdje su većina učenika ne-Romi.⁷⁰ Od ukupnog broja djece koja pohađaju "specijalne škole", 80%⁷¹ su Romi. Razlog tome su nezadovoljavajući rezultati na kvalifikacionim testovima za prijem u osnovnu školu.

Izbjeglice i interno raseljena lica u Crnoj Gori

Pitanje izbjeglica je direktna posljedica ratova. Iako je uspjela da izbjegne ratove na svojoj teritoriji, Crna Gora je značajno patila od posljedica rata u bivšoj Jugoslaviji. Prvi veliki talas izbjeglica je došao preko granica Bosne u 1992. godini. Između 1992. i 1999. godine broj raseljenih lica (uključujući izbjeglice iz bivših jugoslovenskih republika i interno raseljena lica sa Kosova) je porastao na oko 120.000 lica. Posljednje cifre pokazuju da u Crnoj Gori boravi oko 26.500 raseljenih lica što čini 4,3% ukupnog domicilnog stanovništva. Prema zvaničnim podacima, u Crnoj Gori ima oko 8.474 izbjeglica i 18.047 interno raseljenih lica.

Veliki broj izbjeglica se u početku smjestio privatno, kod prijatelja ili rođaka, i u privremenim centrima za smještaj. Kako je vrijeme prolazilo, izgrađena su porodična naselja⁷² i kolektivni centri. Životni standard većine izbjeglica, a posebno RAE populacije koja predstavlja trećinu interno raseljenih, značajno je ispod standarda domicilnog stanovništva. Stopa siromaštva među romskom populacijom je skoro 6 puta veća od ostalih raseljenih lica, i 4 puta veća od stope siromaštva domicilnog stanovništva.

Skoro 80% izbjeglica (iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske) su Srbi, 8,6% Crnogorci, po 3,1% je Hrvata i Muslimana dok su ostalo Bošnjaci i pripadnici drugih nacionalnosti. Raseljena lica crnogorske nacionalnosti uglavnom su se naselila u centralnoj oblasti, dok su izbjeglice srpske nacionalnosti najviše prisutne u južnom dijelu Republike. Raseljena lica muslimanske nacionalnosti su uglavnom ravnomjerno raspoređena, dok su Hrvati uglavnom smješteni u primorskom dijelu Crne Gore. Među pridošlicama (interno raseljenim licima) sa Kosova i Metohije najbrojniji su Crnogorci (32,2%), slijede

⁷⁰ Profili ugroženosti Roma u zemljama koje realizuju Dekadu uključivanja Roma, UNDP, 2004-2005.

⁷¹ Položaj Roma u Srbiji i Crnoj Gori u poređenju sa Romima u centralnoj i istočnoj Evropi.

⁷² Nasuprot kolektivnim centrima koja se grade ili već postojećim strukturama, kao hoteli ili škole koji su pretvoreni u kolektivne centre i služe za privremeni smještaj, porodični smještaj je novoizgrađen, uglavnom zgrade, za smještaj izbjeglica i interno raseljenih lica kao i lokalno osjetljivu populaciju, kako bi trajno riješili njihove stambene probleme.

Srbi (25%), Romi i Egipćani (17,3% i 8,7%, respektivno), Muslimani (10,2%), Bošnjaci (1,8%), Albanci (2,6%) i ostali (2,1%).⁷³ Samo 7% romskih interno raseljenih lica sa Kosova smatra da će se vratiti, 42% je odlučilo da ostane u Crnoj Gori, i 51% želi da potraži bolji status, legalno ili ilegalno, u drugim zemljama Evrope.⁷⁴

Tokom višegodišnjeg boravka u Crnoj Gori, značajan broj raseljenih uspio je da riješi stambeno pitanje, pa je broj lica smještenih u kolektivnim centrima značajno smanjen: oko 20% izbjeglica i oko 23% interno raseljenih još uvijek je u prinudnom smještaju (kolektivni centri i porodična naselja).

Ranjivost RAE, izbjeglica i interno raseljenih lica⁷⁵

Poređenje socio-ekonomskih indikatora dovodi do zaključka da raseljena lica i Romi u Crnoj Gori imaju značajno niži životni standard nego crnogorsko stanovništvo. Stopa siromaštva među

RAE je 60%, među izbjeglicama je 48% i interno raseljenim licima je 40%. Ove grupe predstavljaju 27,5% ukupno siromašnih u Crnoj Gori; 72,5% siromašnih u Crnoj Gori su pripadnici domicilne populacije.⁷⁶ Skoro 5% ukupnog stanovništva Crne Gore živi u domaćinstvima čiji su ukupni troškovi ispod vrijednosti minimalne potrošačke korpe. Ovaj indikator je mnogo veći među RAE (24,6%). Ukoliko se koristi međunarodno priznata linija siromaštva, stopa siromaštva u romskoj populaciji je 40%.⁷⁷

U donjoj tabeli dati su različiti indikatori siromaštva koji podržavaju višedimenzionalni koncept siromaštva. Domaćinstva koja nisu siromašna u pogledu potrošnje, mogu imati poteškoća u pristupu zdravstvenim i obrazovnim ustanovama, što čini da se nalaze "ispod linije". Ako koristimo ove indikatore, marginalizovane populacije (RAE, izbjeglice i interno raseljena lica) su još siromašnije nego što to pokazuju indikatori siromaštva definisanog preko potrošnje domaćinstava.

Tabela 10. Višedimenzionalni indikatori siromaštva - odabrane grupe

Indikatori	% stanovništva	Domicilno stanovništvo	RAE	Izbjeglice	Interno raseljena lica
<i>Siromaštvo definisano na osnovu potrošnje domaćinstava</i> apsolutno siromaštvo ekonomski ugroženi	12,2 33,7	9,6 30,4	52,3 75,6	38,8 68,9	38,6 73,2
<i>Siromaštvo u pogledu obrazovanja</i> 16-24 godina: nisu u školi i nisu pohađali srednju školu	17,2	4,7	70,0	29,3	8,0
<i>Zdravstveno siromaštvo</i> bilo koja bolest/povreda u posljednjih 30 dana koja je spriječila ili onemogućila uobičajenu aktivnost	6,1	6,2	9,3	3,3	3,2
<i>Siromaštvo u pogledu zaposlenosti</i> 16-65 godina: ne radi, ali je spreman(a) da radi ukoliko se ukaže prilika za zaposlenje	17,4	15,8	33,7	42,3	31,6
<i>Siromaštvo u pogledu uslova stanovanja</i> izvor piće vode u stanu/kući nije vodovodna mreža ili stan/kuća nema kupatilo	18,6	16,0	74,7	28,5	39,9
Manje od 10m ² po osobi u stanu/kući	11,3	6,9	85,8	54,5	50,1

Izvor: ISSP/UNDP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava, 2003.

⁷³ Izvor: Komesarijat za raseljena lica Republike Crne Gore.

⁷⁴ Profili ugroženosti Roma u zemljama koje realizuju Dekadu uključivanja Roma, UNDP, 2004-2005.

⁷⁵ Za svrhu ovog istraživanja sva RAE populacija, uprkos njihovom porijeklu (domicilna ili raseljena) je računata kao jedna grupa.

⁷⁶ Istraživanje o domaćinstvima RAE, izbjeglica i interno raseljenih lica, ISSP & UNDP, 2003.

⁷⁷ Profili ugroženosti Roma u zemljama koje realizuju Dekadu uključivanja Roma, UNDP, 2004-2005.

Boks 18. Lokalna integracija izbjeglica i interno raseljenih lica

Istraživanja o stavovima izbjeglica i interno raseljenih lica, lokalne samouprave i zajednice, pokazuju da raseljena lica u Crnoj Gori dijele iste probleme kao domicilno stanovništvo. Između ostalog, najčešći problem je zapošljenje i sticanje dohotka. Prema podacima istraživanja, diskriminacija u zapošljavanju postoji ali nije značajna. Jedan od deset izbjeglica i 6,7% interno raseljenih lica su naveli neke probleme vezane za ostvarivanje zdravstvenih prava, dok je jednakost u pravima najveća u obrazovnom procesu.

Dodatni problem za interno raseljena lica je u tome što, da bi se regularno zaposlili, treba da se odjave iz svog prethodnog prebivališta na Kosovu i da se registruju u Crnoj Gori. Prema crnogorskoj regulativi, raseljena lica treba da prate istu proceduru kao i ne-rezidentna lica, što povećava troškove njihovog zapošljenja kod poslodavca. Međutim, ova regulativa nije napravljena da se oštete raseljena lica u Crnoj Gori, već da natjera poslodavce da uposle radnu snagu iz Crne Gore, i konsekventno smanje nezaposlenost, kao i da smanje udio sive ekonomije.

Među izbjeglicama, većina ih je zainteresovana za lokalnu integraciju (55%), jedna četvrtina preferira odlazak u treću zemlju, dok dva od deset ispitanika želi da se vrati u zemlju porijekla. Nezadovoljni životnim standardom u Crnoj Gori, a nesigurni u povratak na Kosovo i Metohiju, većina interno raseljenih želi da ode u treću zemlju (više od 50%); 26% bi htjelo da se vrati na Kosovo, dok 22,5% Crnu Goru vidi kao mjesto za svoju budućnost.

Izvor: Istraživanje o stavovima izbjeglica i interno raseljenih lica, septembar 2004, Američki komitet za izbjeglice & ISSP

Održiva rješenja za probleme ranjivih grupa

Vlada Crne Gore usvojila je Nacionalnu strategiju za trajno rješenje pitanja izbjeglica i interno raseljenih lica u Crnoj Gori. Ova strategija nudi tri mogućnosti za raseljena lica: (i) repatrijaciju, (ii) lokalnu integraciju i (iii) odlazak u treće zemlje. Ostvarivost navedenih rješenja moguća je u zavisnosti od pitanja bezbjednosti u zemljama porijekla raseljenih lica koja žive u Crnoj Gori, raspoloživih ekonomskih resursa i izbora onih sa statusom raseljenih.

Veze između Milenijumske razvojne ciljeve i osjetljivih grupa

Milenijumski razvojni ciljevi (MRC) obavezuju zemlje da se bore protiv siromaštva, nepismenosti, gladi, nedostataka u obrazovanju, rodne neravnopravnosti, smrtnosti majki i odojčadi, zaraza i degradacije prirodne sredine kao i na razvoj globalnog partnerstva za razvoj. Suštinske veze između Milenijumskih razvojnih ciljeva i multikulturalizma su u velikoj pažnji usmjerenoj na osnovne principe paradigmе razvoja koja je okrenuta glavnim socijalnim i ekonomskim problemima cjelokupnog stanovništva, naročito najsistemašnjeg i najisključenijeg. Ovo uključuje ugrožene manjine, a takođe i RAE stanovništvo.

Strategija i politike ostvarenja MRC-a u Crnoj Gori moraju uzeti u obzir da postoje varijacije u okviru regionala, gdje je sjeverni region najugroženiji u pogledu životnog standarda i kvaliteta života. Pored ove razlike značajna je i razlika u indikatorima koji se tiču posebnih etničkih i drugih grupa kao što su Romi, Aškelji i Egipćani (RAE), izbjeglice i interno raseljena lica. Ove varijacije su naročito istaknute kod prvog cilja koji se tiče iskorjenjivanja ekstermnog siromaštva i gladi, mada su primjetne i kod drugih ciljeva i podciljeva koji se tiču zdravlja i osnovnog obrazovanja.

⁷⁸ Medju njima, 6.600 su interno raseljena lica.

⁷⁹ Prema sumarnim podacima Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava, brojevi 2 do 6.

⁸⁰ Nemaju pravo na MOP.

⁸¹ Nemaju pravo na MOP.

Naredna tabela daje prikaz podataka povezanih sa indikatorima MRC-a podijeljenih u zavisnosti od toga na koju se grupu odnose (domicilno stanovništvo, RAE, izbjeglice ili interna raseljena lica).

Tabela 11. Neki MRC indikatori po populacionim grupama za 2003. godinu

	Domicilno stanovništvo	RAE	Izbjeglice	Interni raseljena lica
Populacija	617.740	8.474 ⁷⁸	13.303	18.259
Procenat žena u populaciji	44,4% ⁷⁹	48%	54,5%	52,1%
Procenat onih od 18 do 60 godina starosti (radna snaga)	65%	41,7%	70,0%	59,6%
Procenat starijih od 60 godina	12,2%	4%	8%	11,3%
Prosječna starost (u godinama)	35,75	21,6	31,9	28,4
Procenat domaćinstava koja imaju privremeno ili dugoročno zaposlene članove	-	25,9%	57,6%	47,7%
Procenat djece mlađe od 5 godina u populaciji	4,2%	51%	15,8%	-
Procenat onih koji su u posljednjih godinu dana bolovali od neke bolesti	-	24,9%	19,4%	16,8%
Procenat onih koji boluju od neke vrste invalidnosti	4,3%	4,2%	4%	2,2%
Procenat onih koji nemaju nikakvo obrazovanje, među onima koji su završili sa školovanjem	7,5%	63,1%	10,4%	4,7%
Procenat onih koji su u toku prethodne nedjelje bili zaposleni ili bili uključeni u neki posao za kompenzaciju u novcu ili robi	43%	10,8%	26,8%	24,3%
Prosječan neto prihod zaposlenih (€)	229,0	144,2	182,7	201,1
Stopa nezaposlenosti	27,4%	43,3%	32,5%	30,4%
Procenat domaćinstava koja primaju materijalno obezbjeđenje (MOP)	10.351 domaćinstava	7,8%	0%	0% ⁸¹
Procenat stanovništva ispod linije siromaštva	9,4%	52,3%	38,8%	38,6%
Ekonomski ugroženo stanovništvo	36,4%	75,6%	68,9%	73,2%
Potrošnja hrane i pića (prosjek u €, po domaćinstvu mjesečno)	455,4	370,1	262,8	267,3
Briga o zdravlju (prosjek u €, po domaćinstvu mjesečno)	8,5	7,1	6,5	4,0
Troškovi obrazovanja (prosjek u €)	9,7	3,4	4,0	4,0
Prosječna veličina domaćinstva	3,8	5,8	3,9	3,5

Izvor: ISSP/WBO – Životni standard i siromaštvo u Crnoj Gori, 2002; ISSP/UNDP - Istraživanje o domaćinstvima Roma, Aškelja i Egipćana, izbjeglica i interna raseljenih lica u Crnoj Gori, 2003.

POLITIKA I POSTUPCI NEOPHODNI ZA OSTVARIVANJE MILENIJUMSKIH RAZVOJNIH CILJEVA U CRNOJ GORI

Cilj 1. Iskorijeniti ekstremno siromaštvo i glad. Strategije koje se predlažu za postizanje ovog cilja odnose se na bolje socijalno osiguranje, poboljšanje pristupa primarnoj zdravstvenoj zaštiti, obezbjeđenje adekvatne zaštite ugroženim grupama, poboljšanje politike zapošljavanja,

posebna briga o djeci u siromašnim porodicama (koja može biti povezana sa Nacionalnim planom akcije za djecu u Crnoj Gori, urađenim u saradnji sa UNICEF-om). Posebna pažnja treba da se posveti siromaštvo među RAE stanovništvom i internim raseljenim licima kao i siromaštvo u pojedinim regionima Crne Gore. Regionalne varijacije, kako među domicilnim stanovništvom, tako i među izbjeglim i internim raseljenim licima, koje se tiču siromaštva, prikazane su u narednoj tabeli.

Različitosti - potencijal razvoja

Tabela 12. Stope siromaštva pojedinih grupa stanovništva po regionima

		Sjever	Centar	Jug
Stopa siromaštva (%)	Domicilno stanovništvo	14,9	6,5	6,8
	RAE	77,6	39,4	82,5
	Izbjeglice	30,0	62,4	27,3
	Interni raseljeni lici	51,1	50,4	13,8
Od ukupnog broja siromašnih (%)	Domicilno stanovništvo	54	30,5	15,5
	RAE	9,7	52,3	38,0
	Izbjeglice	10,4	51,1	38,5
	Interni raseljeni lici	51,6	36,6	11,8

Izvor: ISSP/WBO – Životni standard i siromaštvo u Crnoj Gori, 2002; ISSP/UNDP - Istraživanje o domaćinstvima Roma, Aškelja i Egipćana, izbjeglica i interni raseljenih lica u Crnoj Gori, 2003

Napomena: Stopa siromaštva pokazuje procenat populacije čiji su *per capita* mjesечni troškovi manji od apsolutne linije siromaštva.

Vidimo da je sjeverni region, što se tiče domicilnog stanovništva, najugroženiji. Naime od ukupnog broja stanovnika sjevernog regiona, 14,9% je siromašno (ispod linije siromaštva), dok od ukupnog broja siromašnog domicilnog stanovništva u Crnoj Gori čak 54% živi u sjevernom regionu. Međutim, posmatrajući RAE populaciju, najveća stopa siromaštva je u južnom regionu, dok sa druge strane, od ukupnog broja siromašnih RAE, više od pola živi u centralnom regionu. Najveća stopa siromaštva izbjeglica je u centralnom regionu, dok je stopa siromaštva interni raseljenih lica gotovo ista u centralnom i sjevernom regionu.

Ukoliko se uzme u obzir srednja moguća stopa rasta DBP-a do 2015. godine od 4,3%, moći će da se snizi nivo siromaštva na manje od 5% (PPP vrijednost), ali se mjera jaza siromaštva (najsiromašniji u populaciji) možda neće značajnije promijeniti. Ovo naglašava značaj nadgledanja najsiromašnijih regiona i najsiromašnijih (etničkih) zajednica u srednjem roku u cilju ostvarivanja prvog Milenijumskog razvojnog cilja.

Cilj 2. Obezbijediti sveobuhvatnost osnovnog obrazovanja. Što se tiče akcija vezanih za ovaj cilj najvažnije je obezbijediti kvalitetnije osnovno obrazovanje i poboljšati mogućnost upisa za svu djecu, a posebno djecu iz siromašnih porodica i regiona, uključujući i etničke manjine.

Porodice iz RAE populacije imaju relativno visok natalitet, a s druge strane, nizak procenat djece

koja pohađaju školu. Stopa nepismenosti RAE populacije iznosi 76%. Bruto stopa upisa učenika RAE nacionalnosti u škole u 2004. godini bila je 48%. Uključenost RAE djece u obrazovni sistem je veoma niska (neto stopa upisa je 25%) i to je problematično uslijed nepismenosti i siromaštva, nedostatka sredstava i neadekvatnog nastavnog osoblja. Skoro sva djeca većinske populacije u Crnoj Gori pohađaju školu u godinama od 10 do 15, dok je upisanost u škole djece romske populacije u 15-oj godini života oko 8%. Većina romske djece koja pohađa osnovno, srednje ili više obrazovanje su u školi sa đacima druge etničke pripadnosti. Pismenost većinske populacije u Crnoj Gori je oko 99%, dok je pismenost Roma opadajuća, od 73% (između 15 i 24 godina života) do 45% (za starije od 45 godina). Postotak RAE djece koja završe osnovno obrazovanje je samo 16% (upoređujući sa 98% kod domicilnog stanovništva). Procenat RAE djece koja završe osnovnu školu je 16% (što je naročito malo kad se uporedi sa procentom kod domicilne populacije – 98%). Neto stopa upisa kod djece pripadnika izbjegličke i raseljeničke populacije je visoka (93,6%), ali još uvijek im je neophodna pomoć zbog siromaštva i nedostataka sredstava.

Obrazovanje djece sa specijalnim potrebama je u procesu reformi, kao dio šireg reformskog procesa u obrazovanju. Jedan od osnovnih zadataka u ovom procesu jeste da se stvori sistem u kome će postojati kooperacija sektora zdravstva, socijalne pomoći i obrazovanja. Procijenjeno je da oko 500 djece u Crnoj Gori, ima posebne potrebe i treba da budu uključena u obrazovni proces kroz specijalan tretman u regularnim školama i kroz posebne institucije koje se brinu o djeci sa posebnim potrebama.

Zaštita ovog sektora u državnom budžetu⁸² će osigurati da se održi visoki nivo dostignuća u ovoj oblasti, ali pažnja treba da bude usmjerena na standarde kvaliteta osnovnog obrazovnog sistema.

Cilj 3 Promovisati jednakost među polovima i dati veća prava ženama. Ovaj cilj se odnosi na omogućavanje jednakе zastupljenosti djevojčica i dječaka u obrazovnim institucijama, kao i na zastupljenost žena u parlamentu i privrednim djelatnostima. Akcije koje se planiraju za njegovo ostvarenje odnose se na prevenciju nasilja, obmanjivanja i eksploracije žena, promociju prava

⁸² Državni izdaci za obrazovanje iznose 5,5% GNP-ja u 2003. godini, i predstavljaju 18,9% ukupnih državnih izdataka.

žena, podršku učešću žena kako u centralnoj, tako i lokalnoj upravi, podršku ženskim dobrovoljnim organizacijama i slično.

Prema Strategiji za smanjenje siromaštva u Crnoj Gori, odnos broja djevojčica i dječaka u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju je 107 (proporcija djevojčica i dječaka u ukupnoj populaciji iznosi 103). Udio žena zaposlenih u ne-poljoprivrednom sektoru je 41,6% (cilj je da ovaj indikator bude 50%), ali udio žena u parlamentu je svega 10,3%. Problem nejednakosti žena se ne može adekvatno sagledati sagledavanjem statističkih brojki. Zaključci koji se mogu donijeti na osnovu ovih podataka, pisanja medija, iskustava nevladinih organizacija i nekih istraživanja govore da ipak postoji visok nivo diskriminacije u odnosu na žene u tradicionalnom smislu, u smislu šansi za karijeru, gdje žene u velikom broju slučajeva pokrivaju manje plaćene poslove i takođe poslove na kojima nisu uključene u proces donošenja odluka.

Zlostavljanje žena, fizičko ili mentalno, predstavlja još jedan vidljiv problem. Vladina kancelarija za jednakost polova je nedavno uradila istraživanje po kome su žene u 12% slučajeva fizički zlostavljane kod kuće, dok 4% žena nije željelo da da odgovor na ovo pitanje. U Crnoj Gori, i dalje je primjetan problem tolerancije nasilja zbog ekonomske zavisnosti u odnosu na muškarce, i do nekog stepena nasilje u porodici je kulturno determinisani fenomen, nezavisан o imovinskom stanju ili poziciji u društvu.

Žene, pripadnice RAE populacije trpe dvostruku diskriminaciju – prvo kao pripadnice marginalizovane grupe, a onda i kao žene u patrijarhalnom društvu. RAE običaji često dozvoljavaju da žena bude prodata mužu ili one odlaze sa njima kao vrlo mlade i rode veliki broj djece. Takođe, od nje se očekuje i da hrani porodicu, a dobija slabo priznanje za tu ekonomsku ulogu u porodici. Takođe, njen slaba ekonomska pozicija je pogoršana nasiljem.

Cilj 4. Smanjiti smrtnost djece. Ovdje se akcijama predviđa kako bolji pristup primarnom zdravstvu za svu djecu tako i posebna briga za djecu iz takozvanih ranjivih grupa, kao što su siromašni, i unapređenje primarne zdravstvene

zaštite na lokalnom nivou. Stopa mortaliteta odojčadi u Crnoj Gori 2002. godine bila je 14,7, dok je ista stopa za djecu iznad pet godina starosti iznosila 15,7. Na drugoj strani, pokrivenost imunizacijom protiv dječjih boginja je 89% (isto kao i imunizacija od dječje paralize i DTP-a, dok je pokrivenost imunizacijom protiv tuberkuloze veća – 95%). Ovi podaci za RAE djecu ne postoje, ali je poznato da je nivo imunizacije ove djece mnogo niži i neadekvatan.

Cilj 5. Poboljšati zdravlje majki Ovo je moguće postići poboljšanjem pristupa kvalitetnoj primarnoj zdravstvenoj zaštiti, integrisanjem brige o zdravlju porodila i brige o bezbjednom materinstvu, prevencijom nesrećnih slučajeva kod majke i djeteta i razvijanjem svijesti o pravima žena. Stopa maternalnog mortaliteta (koja je bila 22,6 na 100.000 živorođene djece u 2000. godini) je na zadovoljavajućem nivou - kao i broj porođaja koji se vrše uz nadzor stručnog osoblja - i zadovoljava međunarodne standarde.

Cilj 6. Izboriti se sa HIV-AIDS-om i ostalim zaravnim bolestima U Crnoj Gori je od prvog slučaja iz 1989. godine do septembra 2004. godine, zaraženo/oboljelo od HIV/AIDS-a 54 osobe, od čega su 22 osobe umrle. U 2004. godini bilo je 12 oboljelih lica i još 20 koji se vode kao nosioci HIV-a, u skladu sa zvaničnim podacima. Ove osobe su evidentirane, dok procjene kazuju da ove cifre mogu da budu veće 10 do 15 puta. Najveći broj ovih osoba je iz glavnog grada, Podgorice. Posebna pažnja u budžetima zdravstvenih i socijalnih usluga mora se posvetiti HIV/AIDS pandemiji, i takođe uskladiti potražnju sa ponudom odgovarajućih zdravstvenih usluga.

Cilj 7. Osigurati održivost prirodne sredine Glavne oblasti za akciju su: razvoj politike zaštite prirodne sredine kroz princip održivog razvoja Crne Gore, poboljšanje upravljanja šumom i zemljишtem, reforma u oblasti snabdijevanja vodom i električnom energijom, razvoj sistema pijaće vode u najsiromašnijim oblastima, poboljšanje sanitarnog sistema u selima i slično.

Tabela 13 pokazuje neke indikatore povezane sa ovim ciljem, podijeljene po grupama stanovništva.

Različitosti - potencijal razvoja

Tabela 13. Neki od indikatora održivosti prirodne sredine

	Domicilno stanovništvo	RAE	Izbjeglice	Interni rasejeni lica
Procenat domaćinstava koja nemaju vodovodnu instalaciju u kući/stanu	8,4%	45,4%	12%	12,2%
Procenat domaćinstava koja nemaju kupatilo u kući/stanu	5,9%	68,4%	30,1%	24%
Procenat populacije bez pristupa kanalizacionoj mreži		39%		

Izvor: ISSP/WBO – Životni standard i siromaštvu u Crnoj Gori, 2002; ISSP/UNDP - Istraživanje o domaćinstvima Roma, Aškelja i Egipćana, izbjeglica i interni rasejenih lica u Crnoj Gori; *Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava, Brojevi od 2 do 6, 2003.*

Cilj 8. Razviti globalno partnerstvo za razvoj

Ovaj cilj obavezuje i bogate zemlje da oproste ili smanje dugove siromašnim zemljama, povećaju

pomoći i daju siromašnim zemljama slobodan pristup njihovom tržištu i tehnologiji u cilju stvaranja globalnog partnerstva za razvoj. Ovi ciljevi su nedavno osnaženi izvještajima Milenijumskog projekta Ujedinjenih Nacija koji pozivaju na nove akcije u globalnom i nacionalnom partnerstvu.

Milenijumski projekt jasno izražava globalni okvir za implementaciju Milenijumskih razvojnih ciljeva - politički okvir, troškove i finansiranje i kapacitete potrebne za njihovo ostvarenje. Ovo se može prevesti iz teorije u praksu kroz sponzoru razvojnu strategiju Vlade – Strategiju redukcije siromaštva i strategije koje će iz nje proizaći.

Akcije planirane unutar MRC projekta za Crnu Goru biće usredsređene na poboljšanje javne uprave na centralnom i lokalnom nivou. To uključuje i jačanje kapaciteta radi prilagođavanja međunarodnim i EU standardima, jačanje politike zapošljavanja bazirane na makro-ekonomskoj politici i strategiji razvoja, jačanje zakonskog okvira u cilju tranzicije ka modernom ekonomskom sistemu baziranom na vladavini prava, podršku međunarodnim protokolima i dogovorima koji se baziraju na globalnom partnerstvu za razvoj, reformu javnog sektora i promociju ljudskih prava kroz jačanje vladavine prava i jednakog pristupa instrumentima pravde.

Poglavlje 4: Moguća rješenja u multikulturalnom okruženju

Osnova multikulturalizma u Crnoj Gori je globalna vizija društvenog i kulturnog razvoja kao moderne zajednice građana. Danas, moderna demokratska zajednica treba da bude put ka integraciji sa međunarodnom zajednicom. To omogućava integraciju na svim nivoima: individualnom, etno-kulturnom, državnom, regionalnom, i na nivou zajednice. Ukoliko Crna Gora nema jasne i precizne društvene i nacionalne (subjektivne) ciljeve koji objašnjavaju poziciju različitih kultura, naročito nacionalnih manjina, bilo bi mnogo teže izgraditi jasne i odgovorne odnose sa ostalim zemljama i razviti odgovarajući sistem integracije sa našim susjedima na Balkanu, u Evropi ili bilo gdje drugo.

Institucionalni okvir za upravljanje različitošću i multikulturalizam u Crnoj Gori

Kulturna politika u Crnoj Gori treba da počne od multikulturalne strukture u Crnoj Gori i samo u

tom slučaju pretpostavka o njenom demokratskom stabilnom razvoju može biti široko prihvaćena. To se oslanja na Ustav Crne Gore kao moderne zajednice građana u kojoj su slobode pojedinca, nacionalnost, naučni i kulturni razvoj i socijalna pravda osnove za usvajanje moralnih vrijednosti. Nijedan od ovih elemenata sam po sebi ne predstavlja cilj, već su oni svi nezavisni i moraju se zajednički razvijati i povezivati sa konceptom demokratskog društva koje ne izaziva međuetničke i međukulturne konflikte.

Bez pretjerivanja se može reći da kulturna politika, zasnovana na prethodno pomenutim elementima multikulturalizma, jeste osnovni put za emancipaciju i razvoj odgovornih crnogorskih građana u modernoj nacionalnoj državi. Ovo će biti polazna osnova za međunarodno priznanje Crne Gore. Istorijsko nasljeđe tolerantnog i multikulturalnog društva je potreban – ali ne i dovoljan – uslov za održivo upravljanje različitostima u multikultur-

alnom okruženju. Danas su neophodni i posebni međunarodni sporazumi i instrumenti kako bi se iskoristi potencijalni koje multikulturalizam ima.

Strategije bazirane na konsenzusu

Koncept Crne Gore kao moderne zajednice građana pokazaće se uspješnim ukoliko bude »proizvod« »dobre« građane kroz institucije, uključujući obrazovni sistem (naročito za svoj mladi naraštaj), kulturne strukture, konfesionalne (religijske) strukture, i sve ruralne, urbane i regionalne strukture (javno i privatno i nevladin sektor). Tako se može razviti jedinstvena i stabilna Crna Gora kao politička zajednica koja će očuvati i razvijati etno-kulturni identitet svih kulturnih grupa prema demokratskim principima. Ovo će takođe pojednostaviti proces evropskih integracija. Poznato je da principi demokratije takođe sadrže i zaštitu etno-kulturnih i nacionalnih manjina.

Relacija multikulturalizam-kulturna politika u Crnoj Gori zahtijeva preciziranje zadataka kulturne politike u sljedećim procesima:

- utvrđivanje kulturne situacije;
- određivanje kulturnih standarda i kulturnih potreba;
- evaluacija rada kulturnih institucija i njihovih programa;
- praćenje i unapređenje mehanizama finansiranja kulturnog sistema;
- podsticanje kulturnog stvaralaštva;
- obrazovanje kadra za kulturne djelatnosti;
- demokratizacija kulturnog života;
- zaštita kulturnog nasljeđa;
- stvaranje uslova za nove oblike kulturnog izražavanja;
- interkulturalna saradnja

Analitički opis kulturne situacije treba da ispita standarde u sljedećim oblastima: materijalni uslovi za kulturni život svih zajednica, broj i opremljenosti kulturnih institucija, izdavačka djelatnost, knjižare, pozorišta, muzeji, galerije, kinematografija, obrazovne institucije, medijske institucije, omladinski kulturni centri i druge sroдne institucije.

Kulturne potrebe se identificiraju na bazi odnosa između zahtjeva građana i određenog kulturnog sadržaja. Ovdje su moguća dva modela – društveni i čisto tržišni model. U okviru prvog modela, kulturna politika je zasnovana na procjeni da društvo kulturno određuje i osigurava svoj identitet, pa

je ono dužno osigurati što efikasniji protok kulturnih sadržaja i što povoljnije uslove za njihovo stvaranje, te mogućnosti za njihovo prihvatanje. Tržišni model u kulturnoj politici vrednuje kulturne sadržaje kao potrošnu robu podvrgnutu tržišnim zakonima. Tržišni model svojom pragmatičnošću zapostavlja humanistički aspekt kulture u prisustvu tržišnih slabosti (npr. monopolii i/ili asimetrične informacije) stvara lažne potrebe i tako devalvira progresivni karakter kulture.

Kulturna politika zasnovana na principima demokratije treba da bude prihvatljiv kompromis između dva prethodno pomenuta ekstrema. To treba da stvara peduslove za:

- masovno učešće građana u kulturnom životu;
- slobodno izražavanje kulturnih različitosti;
 - maksimalnu toleranciju svih inicijativa;
 - Promociju kulturnog dijaloga između svih etno-kultura u društvu koji doprinose kulturnom razvoju svih učesnika i svih kultura.

Multikulturalno zajedništvo treba shvatiti kao prostu sumu dvije ili više kultura u jednom društvu, pri čemu bi precizniji opis postojećih trendova u modernom društvu bio "zajedništvo u okviru kulture." Interkulturalno zajedništvo predstavlja sve veći upliv jedne ili više kultura u ukupne procese i aktivnosti društvenog života i proizvodnje u jednoj zajednici ili društvu.

Multikulturalizam u Crnoj Gori, kao osnova socijalne politike, operacionalizovan je u formi interkulturalizma, što znači blisku saradnju između građana pripadnika različitih etničkih grupa i preplitanje njihovih kultura u svakodnevnom životu, obrazovanju, nauci i umjetnosti. Stoga, za uspješno ostvarivanje društvenih ciljeva - sve zajednice moraju igari važnu i pozitivnu ulogu, ukoliko žele da maksimiziraju dinamiku i prednosti interkulturalizma (i zajedništva u okviru kulture). Stoga, sve zajednice u Crnoj Gori - Crnogorci, Srbi, Bošnjaci-Muslimani, Albanci, Hrvati, Romi i ostali imaju važne uloge u zasnovane na građanskoj povezanosti i principima participatorne demokratije. Stoga, identifikovanje kulturne politike u Crnoj Gori treba da bude zasnovano na kompletnoj mapi mogućih pozitivnih kulturnih izražavanja. Ovo se sastoji od niza povezanih globalnih i nacionalnih vizija društvenog i kulturnog razvoja, komplementarnih kulturnih potreba, različitih kulturnih standarda i kulturnih situacija etno-kulturnih i religijskih struktura crnogorskog društva.

Ustavna rješenja

Imajući u vidu multietničku, multikulturalnu i multikonfesionalnu strukturu u Ustavu Crne Gore, posebno su definisana »prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa« (čl. 67 do člana 76).

U okviru ovih prava bitno je istaći sljedeće aspekte:

- **ZAŠTITA IDENTITETA:** „Zaštita nacionalnog, etničkog, kulturnog, jezičkog i religijskog identiteta članova nacionalnih i etničkih grupa treba da bude garantovana.“ Zaštita prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa biće u skladu sa međunarodnom zaštitom ljudskih i građanskih prava.“
- **JEZIK, PISMO, OBRAZOVANJE I INFORMI-SANOST** »Članovi nacionalnih i etničkih grupa imaju pravo da slobodno koriste svoj maternji jezik i pismo, i pravo na edukaciju i informisanost na svom maternjem jeziku.«
- **ZASTUPLJENOST** »Članovima nacionalnih i etničkih grupa jamči se pravo srazmjerne zastupljenosti u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave.«

Kroz ove dvije komponente obezbijeđen je prirodni spoj etničkog i građanskog i to ne samo na individualnom, nego i na nivou zajednice i etničkih grupa.

Manjinskim narodima u Crnoj Gori se garantuje: (a) očuvanje etnokulturnog identiteta na bazi interkulturnosti (pogledati prethodnu diskusiju) u kojoj je crnogorska kultura određena kroz interakciju različitih lokalnih zajednica, što zvuči više demokratski i (b) princip nacionalne države i teritorijalnog integriteta su zaštićeni. Posebno se tretira pitanje političke zastupljenosti prema etničkoj pripadnosti u predstavničkim organima.

Skoro jedinstvenu vrijednost i značaj ima Sporazum o minimumu principa za razvoj demokratske infrastrukture u Crnoj Gori koji su potpisale sve političke partije. Sporazum je veoma važan i potpisnici Sporazuma su »uvjereni da su dalje demokratske reforme nužan uslov uspostavljanja Crne Gore kao otvorenog građanskog društva«. Još je značajnije što su predstavnici Crnogoraca, Srba, Muslimana, Albanaca i drugih definisali jedan moderan i progresivan model da „svojim djelovanjem afirmišu duh tolerancije, kompromisa, uvažavanja razlika i dijalog kao način rješavanja svih društvenih i političkih pitanja, i to smatraju svojim trajnim zadatkom“. Na ovim osnovama, usmjerava se dalja priprema i sprovođenje parlamentarnih izbora, izrada novih zakona, razvi-

janje sistema zaštite ljudskih i građanskih prava i postizanje nacionalne i vjerske harmonije, a sve u cilju obezbeđivanja „trajne stabilnosti i čvrste demokratije u Crnoj Gori“.

Manjine i njihovo učešće

Manjina se može definisati kao „institucionalizovana, nedominantna grupa koja ima određeni kulturni identitet koji želi da očuva“. Ova definicija pokazuje da postoji pomak od definicija zasnovanih na rasnim ili etničkim kriterijumima i definiše manjinu kao izraz zajedničkih kulturnih karakteristika. Domaće pravo mora da razvije viši nivo svijesti o opravdanosti zaštite manjina na bazi građanskih prava. Pozitivna diskriminacija, u klasičnom smislu shvaćena, ne pokušava da očuva ili podrži kulturni identitet manjinskih grupa. Nažalost, samoodređenje ne predstavlja nužno garanciju za zaštitu kulture manjine. Dešavalo se da vlada smatra da je ograničenje ljudskih prava i prava manjina neophodno za ostvarivanje svojih interesa i pozicija. Stvaranje novih država i novih granica mogu ostaviti manjine unutar tih novih tvorevina. Ipak, pravila međunarodnog prava u vezi sa zaštitom manjina daje osnovu za nadu.

Zaštita prava manjina

Zaštita manjina obuhvata sve metode zaštite, očuvanja i promovisanja kulture manjina. Neophodan preduslov je poštovanje ljudskih prava. Ostale metode su promovisanje dijaloga u konfliktu uključujući manjine; jačanje podrške aktivnostima nevladinih organizacija koje zastupaju manjine ili sa njima sarađuju; ustavna pravila koja priznaju status manjina, strukture za učešće manjina u donošenju odluka na međunarodnom i na unutrašnjem planu - kao što su Ujedinjene Nacije i Parlament EU.

Sve međunarodne organizacije i međunarodna zajednica imaju veliki interes za pitanje ljudskih prava, prava i kulture manjina uključujući očuvanje jezika manjina. **Ujedinjene Nacije** su bile posrednik u razvoju međunarodnog prava koje se odnosi na ljudska prava od 1950. do danas i prava zasnovana na međunarodnim sporazumima koji pokrivaju skoro sve aspekte ljudske egzistencije.

Neophodno je definisati međunarodni pristup zaštiti manjina koji će biti kombinacija mira, ljudskog doštovanstva i kulture. Takav pristup se može razviti preko međunarodnih organa za zaštitu ljudskih prava uz jako prisustvo Međunarodnog suda pravde.

Boks 19: Evropske institucije i prava manjina

Za proces pridruživanja Evropskoj uniji, dokumenti koji se odnose na društvenu inkluziju, kulturna i ekonomska prava su: Povelja o osnovnim pravima EU (2000), Evropska inicijativa za demokratiju i ljudska prava (EIHRC) i Pakt stabilnosti za jugoistočnu Evropu (jun 1999. godine). Koncept socijalne inkluzije, razvijen u Evropi osamdesetih i devedesetih, postaje centralno pitanje socijalne politike u mnogim zemljama i predstavlja instrument za borbu protiv socijalne isključenosti. Tri glavne teme ovog procesa su bile: redistribucija i redukcija siromaštva, tržište rada i ponašanje siromašnih. Od 2001. od svih članova EU zahtijevano je da pripreme nacionalne strategije za društveno uključivanje uvažavajući tri glavna pomenuta pitanja.

Savjet Evrope, pored aktivnosti u vezi sa ljudskim pravima takođe se brine o zaštiti regionalnih i manjinskih jezika. OSCE kroz Visoki komesar u Savjet Evrope za nacionalne manjine tjesno je uključen u zaštitu manjina u konfliktnim situacijama. Visoki komesar OSCE-a daje prioritet očuvanju mira, ali u praksi značajno podržava i štiti manjinske kulture.

Zaštita manjinskih prava u Crnoj Gori regulisana je Sporazumom o osnovnim principima za razvoj demokratske infrastrukture u Republici Crnoj

Gori (6. IX 1997), Zaključcima Skupštine RCG za manjine (11. IX 2002), prijemom SiCG u Savjet Evrope (3. IV 2003) kao i Ustavom Crne Gore. (Vidjeti naredni boks.)

Boks 20: Ustav RCG (član 9 stav 3) propisuje da su u opštinama u kojima većinu ili značajan dio stanovništva čine pripadnici nacionalnih i etničkih grupa u službenoj upotrebi njihovi jezici i pisma.

Glavne odredbe koje se odnose na ljudska prava i zaštitu manjina su:

Član 15 - Jednakost i sloboda građana bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lične osobine.

Član 17 - Pravo svakog na zaštitu svojih sloboda i prava u zakonom utvrđenom postupku.

Član 34 - Sloboda misli i javnog izražavanja mišljenja, sloboda vjerovanja, javnog ili privatnog isповijedanja vjere i slobodno izražavanje nacionalne pripadnosti, kulture i upotrebe svog jezika i pisma.

Član 43 - Nema nacionalne, rasne, vjerske i druge neravnopravnosti, kao i izazivanje i raspirivanje nacionalne, rasne, vjerske i druge mržnje ili netrpeljivosti.

Član 67-76 Posebna prava nacionalnih i etničkih grupa uključuju zaštitu identiteta, pravo na upotrebu jezika, komunikaciju, školovanje i informisanje, isticanje simbola, osnivanje i udruživanje u obrazovna, kulturna i vjerska udruženja uz pomoć Vlade.

Ljudska i manjinska prava i građanske slobode određene su Ustavnom poveljom SiCG u čl. 9. Obaveza ministra za ljudska i manjinska prava je da prati ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i koordinira rad na sprovođenju i poštovanju međunarodnih konvencija i prava regulisanih članom 17 Povelje. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u Vladi RCG je aprila 2004. godine objavilo radnu verziju teksta Zakona koji se odnosi na primjenu prava i sloboda nacionalnih i etničkih manjina u Republici Crnoj Gori.

Učešće lica koja pripadaju nacionalnim manjinama u svim aspektima javnog života predstavlja značajan uslov njihove integracije u društvo. Prava manjina da učestvuju u procesu donošenja odluka regulisana su Ustavnom poveljom Srbije i Crne Gore i zakonom Crne Gore. Dalji amandmani na Zakon su prikazani u njegovom nacrtu koji predviđa neposrednu zastupljenost manjina u Crnoj Gori, proporcionalnu zastupljenost u Skupštini i pravo na učešće u procesu donošenja i predlaganja odluka državnih organa koje su od interesa za ostvarivanje prava nacionalnih manjina u skladu sa zakonom (član 30).

Procedura koja reguliše učešće nacionalnih manjina u javnim službama, vlasti i lokalnoj samoupravi (član 29) nije dovoljno precizna. Prema standardima EU, odgovarajuće rješenje treba da propiše da pripadnici nacionalnih manjina mogu raditi u javnim ustanovama proporcionalno njihovom prisustvu u društvu.

Različitosti - potencijal razvoja

U vremenu koje predstoji, najveći izazov predstavljaće implementacija Zakona u tekstu kakav je predložen, kao i povećanje društvene tolerancije i kohezije koji će omogućiti efikasniju realizaciju zagarantovanih prava.

Participacija i politička zastupljenost

Nikakve zakonske barijere ne postoje za kulturno učešće manjina u Crnoj Gori, ali je potrebno učiniti veći napor za intenziviranje prisustva manjina u svim sferama. Veoma je važno da se svi građani Crne Gore osjećaju ravnopravnim i da svaki pojedinac ima jednaka prava da izrazi svoje stavove te da na taj način utiče na sazrijevanje i razvoj demokratskog društva.

Izazov za svako društvo čiji je cilj da izgradi multikulturalnu demokratiju jeste obezbjeđivanje političke participacije različitih kulturnih grupa u državnoj vlasti (zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj). Dva najznačajnija aspekta političke participacije u Crnoj Gori jesu participacija različitih nacionalnih grupa i participacija žena.

Jedan aspekt je politička participacija različitih nacionalnih grupa. Prepoznavanje potrebe za mehanizmima koji će omogućiti participaciju nacionalnih manjina u izbornom sistemu, Crna Gora promoviše afirmativnu akciju da obezbijedi učešće nacionalnih manjina u izbornoj proceduri koja je propisana Zakonom o izboru članova komiteta i članova parlamenta. Ovaj Zakon propisuje da u

Republiki Crnoj Gori postoji samostalna izborna jedinica, osim "izbornih pod-jedinica" koja se sastoji od četiri mesta alocirana na osnovu glasova datih na biračkim mjestima formiranim posebnom odlukom republičkog Parlamenta. Ova biračka mjesta se nalaze u albanskim zajednicama, npr. zajednicama u kojima su, prema izbornoj listi, albanci većina.

Pozitivna diskriminacija u korist albanske manjine je takođe prisutna i u procesu utvrđivanja i predlaganja izbornih lista. Izborna lista za izbor odbornika (predstavnika na opštinskom nivou), odnosno poslanika, utvrđena je ako je svojim potpisima podrži najmanje 1% birača od broja birača u izbornoj jedinici. Izuzetak od ovog pravila su političke stranke ili grupe građana koje predstavljaju Albance u Crnoj Gori - izborna lista za izbor odbornika utvrđena je ako je svojim potpisima podrži najmanje 200 birača, odnosno, kod izbora poslanika, lista je utvrđena ako je svojim potpisima podrži najmanje 1.000 birača. Prema Zakonu, izborna lista treba da predlaže najmanje 2/3 ukupnog broja poslanika u Skupštini koji treba da budu izabrani, dok je ovaj limit 1/3 za partije koje predstavljaju Albance.

Standardi EU propisuju rezervisanje određenog procenta mesta u parlamentu za manjine u skladu sa njihovim procentualnim učešćem u ukupnom broju stanovnika.

Drugi veoma bitan aspekt učešća nacionalnih manjina predstavlja njihova uključenost u izvršnu

Boks 21: OSCE Izvještaj o parlamentarnim izborima održanim 2002. godine

Učešće integracija nacionalnih manjina u Crnoj Gori u njenim političkim i izbornim procesima je, uopšteno gledajući, do sada bilo pozitivno. Postoji nekoliko političkih stranaka koje zastupaju interese manjinskih nacionalnih zajednica, uključujući tri stranke iz albanske i osam stranaka iz bošnjačke zajednice, koje su sve učestvovale na parlamentarnim izborima. Hrvatska građanska inicijativa je takođe učestvovala na lokalnim izborima u Tivtu. Mnogi članovi manjinskih zajednica takođe podržavaju i imaju predstavnike u strankama glavnih struja, kao što su DPS (Demokratska partija socijalista), SDP (Socijal-demokratska partija) i LSCG (Liberalni savez Crne Gore). Međutim, nedavni potezi, preduzeti u cilju smanjivanja broja mandata koji se dodjeljuju na osnovu glasova datih na posebno određenim biračkim mjestima, istakli su nedosljednosti sistema u obezbjeđivanju zastupljenosti nacionalnih manjina u parlamentu. ***Sadašnji sistem se ograničava na obezbjeđivanje zastupljenosti samo albanskih zajednica, i ne uključuje ni jednu drugu manjinu u Crnoj Gori kao što je Bošnjačka zajednica ili Romi.*** Osim toga, mada na republičkom nivou postoji sistem pozitivne diskriminacije, nijedan takav sistem ne postoji u opštinama sa manjinskim zajednicama. To je dovelo do izostanka Albanskih političkih stranaka na lokalnim izborima u Podgorici, uprkos činjenici što u toj opštini postoji 23 posebno određena biračka mjesta. Misija za posmatranje izbora je takođe uočila da je odredba o dvojezičnom izbornom materijalu - na srpskom i na albanskem - jedino dostupna na posebno određenim biračkim mjestima, ali ne i u svim područjima sa albanskim nacionalnim zajednicama.

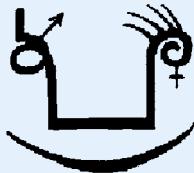
vlast. U Vladi Crne Gore je 2002. godine osnovano Ministarstvo za zaštitu prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa. Ovo Ministarstvo vrši monitoring prava nacionalnih manjina i etničkih grupa u dijelu njihovog nacionalnog, etničkog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta, radi na daljem poboljšanju odnosa nacionalnih i etničkih grupa kao i tolerancije unutar Crne Gore. Pripadnici različitih nacionalnih i etničkih grupa mogu, bez ikakve diskriminacije i u skladu sa opštim uslovima, da rade u državnim institucijama na republičkom i opštinskem nivou. Pripadnici nacionalnih i vjerskih grupa mogu aplicirati za bilo koju poziciju u izvršnoj vlasti kako na državnom tako i na lokalnom nivou. U opština u kojima su određene nacionalne ili etničke grupe dominantne, struktura odbornika i zaposlenih u lokalnoj samoupravi treba da korespondira etničkoj strukturi u toj opštini.

Boks 22: Participacija nacionalnih i etničkih grupa u lokalnoj samoupravi - šta kažu podaci?

U 2003. godini, u lokalnoj samoupravi u Bijelom Polju, učešće Bošnjaka-Muslimana je bilo 35,5%. U opštini Plav, učešće Bočnjaka/Muslimana je 72,4% dok je učešće Albanaca 13,8%. U strukturi zaposlenih u opštini Ulcinj Albanci učestvuju sa 81,6%, dok Bošnjaci učestvuju sa 16,6%. U opštini Tivat učešće hrvatske manjine iznosi 44,4%.

listama, ali koji nikada nisu bili primjenjeni u praksi. Na posljednjim parlamentarnim izborima samo 100 od ukupno 619 kandidata bile su žene, što predstavlja 16,2% i pokazuje disproporciju polova u izbornom procesu.

Boks 23. Kancelarija za ravnopravnost polova

Kancelarija za ravnopravnost

Vlada Crne Gore osnovala je Kancelariju za ravnopravnost polova u martu 2003. godine, imajući u vidu modernu demokratiju, poštovanje ljudskih prava a naročito implementaciju ravnopravnosti polova u politici. Kancelarija obavlja stručne i druge dužnosti koje se odnose na implementaciju principa jednakosti i ravnopravnosti i primjenu međunarodnih konvencija i sporazuma za potrebe crnogorske Vlade, upravlja aktivnostima vladinih tijela na tom polju i partner je NVO-ima koje se bave pitanjem jednakosti polova.

Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Crne Gore osnovana je u martu 2003. Ova kancelarija je objavila knjigu **Žene u vlasti**. Ova knjiga predstavlja sociološku analizu učešća žena u vlasti na republičkom i lokalnom nivou u periodu 1990-2003. godine.

Žene takođe učestvuju u sudske i izvršnoj vlasti. Od šesnaest ministarskih pozicija u Vladi Crne Gore, dvije pripadaju ženama (Ministar za kulturu i Ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije). Analize rodne strukture zaposlenih na podministarskim pozicijama (pozicije sekretara, savjetnika i zamjenika) pokazuju da je 32,98% žena zaposleno na ovim pozicijama. Participacija žena u sudske vlasti je veća od participacije u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti. Na primjer, 61,8% ukupnog broja žena imenovanih ili izabranih na funkcije na republičkom nivou (zakonodavne izvršne ili sudske vlasti) su imenovane na funkcije koje pripadaju sudske vlasti.

Uloga medija

U Crnoj Gori mediji se pojačano razvijaju. Postoji 45 štampanih medija, 43 lokalne radio stanice i 15 televizijskih kuća. Od ukupnog broja medija, 52,2% ima sjedište u centralnom regionu, 26,1% u sjevernom i 21,7% u južnom regionu Republike. Vlasnici štampanih medija su najčešće nevladine organizacije (31%) i privatna preduzeća (21,4%). Od ukupnog broja radio stanica, 42,5% je u vlasništvu privatnih preduzeća, dok su 35% javni servisi.

Sloboda u novinarstvu je ustavno pravo. Generično, propisi koji se tiču medija su u skladu sa međunarodnim sporazumima o ljudskim pravima i slobodama. Zakonska regulativa koja se tiče medija u Crnoj Gori obuhvata tri zakona usvojena u septembru 2002. godine: Zakon o medijima, Zakon o radio-difuziji i Zakon o javnim radio-difuznim servisima "Radija Crne Gore" i "Televizije Crne Gore". Ovim zakonima Republika Crna Gora obezbjeđuje i garantuje slobodu informisanja na nivou standarda sadržanih u međunarodnim sporazumima o ljudskim pravima i slobodama (UN, OSCE, Savjet Evrope, EU).

U skladu sa njima osnovana je Agencija za radio-difuziju kao nezavisni regulatorni organ. U skladu sa Zakonom o javnim radio-difuznim servisima, Radio i Televizija Crne Gore transformisani su u javne servise. Finansiranje RTCG vrši se iz sredstava dobijenih radio-televizijskom pretplatom, iz komercijalnih i budžetskih izvora. Pored ovih zakona, urađen je Nacrt Zakona o slobodnom pristupu informacijama i pokrenuta inicijativa za izradu Zakona o medijskoj koncentraciji.

Nacrt Zakona o slobodnom pristupu informacijama polazi od toga da je pristup informacijama koje su u posjedu ili pod kontrolom organa vlasti sloboden, i da lice može tražiti pristup informaciji i nije dužno da objasni svoje razloge ili interes.

Cilj Zajedničke inicijative za izradu Zakona o medijskoj koncentraciji jeste da spriječi prekomjernu koncentraciju vlasništva u medijima i da osigura veću transparentnost kada je u pitanju vlasništvo nad kapitalom u medijskom sistemu Republike Crne Gore. Ova inicijativa je vođena u skladu sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i Direktivom Savjeta Evrope o mjerama za unapređenje medijskog pluralizma.

Bitni aspekti poštovanja prava manjina i potreba za stvaranjem preduslova multikulturalizma ogleda se i u zastupljenosti manjina u medijima. Zakonom je određeno da Republika obezbjeđuje i materijalno pomaže javno informisanje na jezicima nacionalnih i etničkih grupa. U Crnoj Gori postoji niz štampanih medija na albanskom jeziku, kao i radio i TV stanica. Ove stanice su najčešće locirane u dijelu sa većinskom albanskom populacijom (Tuzi i Ulcinj). Štampani mediji sa tematikom interesantnom za pripadnike izbjegličke i raseljeničke populacije takođe su uspostavljeni. Isti trend postoji i kada su u pitanju mediji i programi za ugrožene grupe (Romi, Aškelji i Egipćani). Trenutno, javni servis Televizija Crne Gore priprema program za Rome u romskom jeziku.

Medijsku reformu u Crnoj Gori zajednički sprovode međunarodni stručnjaci u saradnji sa lokalnim nevladim organizacijama. U julu 2004. godine je na temu različitosti organizovana obuka novinara u Kotoru. Osnovni cilj obuke bio je da se učesnicima približi pojam etničkog, vjerskog, kulturnog, rasnog i drugog diverziteta i da se pomogne razvoju profesionalnih znanja u izvještavanju o ovim temama u društvu.

Koncept "nacionalnosti" i upravljanje različitostima

Nekoliko zanimljivih podataka o decentralizaciji i ostalim tendencijama vezanim za nacionalna pitanja ukazuju na trendove u sferi interkulturalizma.

- 1) Promjene opredjeljenja "nacionalnosti" varirao je vremenom tokom različitih popisa stanovništva. Na primjer: opredjeljenje Crnogorac imalo je 1948. godine 90,7%; u 1981. godini 68,5%; u 1991. - 65,0% i 2003. - 40,64%. Neprestano se odvijao proces prelaza iz jedne grupe u drugu: muslimansku, srpsku, albansku, u kojima takođe postoje promjene opredjeljenja.
- 2) Stepen emigracije (za period od 1971. do 1981. godine) - emigraciona stopa, odnosno broj iseljenih na sto pripadnika grupe, bila je: Crnogoraca 3,5, Albanaca 3,6, Muslimana 6,6, Hrvata 13,3 i Srba 32,1.
- 3) Povećanje stope geografske koncentracije svih pojedinačnih grupa zabilježeno je u većini regiona.
- 4) Broj etnički mješovitih brakova je u opadanju kod Crnogoraca, a naročito kod Albanaca i Muslimana/Bošnjaka.

- 5) Disparitet između maternjeg jezika i etničkog statusa ukazuje na tendenciju etničkih grupa da eliminišu ovaj jaz.

Gore navedene tendencije ukazuju da vremenom opada nivo interkulturnalizma, odnosno, da se etničke grupe sve više zatvaraju i separišu i to prostorno, porodično i politički.

Poglavlje 5: Strateški pravci djelovanja

Ekonomski rast kao preduslov ukupnog humanog razvoja

Razvojna strateška vizija Crne Gore koja je kreirana 1998. zasnovana je na tri osnovna razvojna stuba koja se odnose na:

- a) Otvorenou tržišnu ekonomiju,
- b) Dominaciju privatnog vlasništva,
- c) Zaštiti svojinskih prava i sloboda i zaštiti ugovora.

U predstojećem periodu, fokus treba biti pomjerjen sa **makroekonomске stabilnosti ka ekonomskom rastu i razvoju**, ili ka dinamiziranju ekonomije. To je najvažniji put ka podizanju **životnog standarda i kvaliteta života svih građana Crne Gore**. Podizanje životnog standarda i kvaliteta života se najbolje postiže kroz rast i razvoj baziran na privatnom sektoru i njegovim kreativnim i inovativnim potencijalima. Veoma je važno istaći da pomjeranje fokusa aktivnosti Vlade Crne Gore ka rastu i razvoju ne znači da je Vlada investitor i da upravlja preduzećima i redistributivnom politikom. U uslovima kada je preko 2/3 ekonomije već u privatnom vlasništvu i kada je strateško opredjeljenje ulazak u EU, odnosno na tržište koje danas čini oko 450 miliona ljudi i stvara BDP od oko 10,970 milijardi €, uloga Vlade se radikalno mijenja u odnosu na njenu ulogu u ranijem sistemu. Cilj države nije intervencija već stvaranje zdravog poslovnog okruženja (institucije odnosno zakone). Vlada ne treba da štiti već da **podstiče** i promoviše politike ekonomskog rasta i razvoja. Uspjeh na širokom evropskom tržištu, gdje je velika konkurenca, a to znači i rizik opstanka za svaki biznis, mogu da postignu samo preduzeća, banke, osiguravajuća društva, investicioni fondovi, preduzetnici, koji se oslanjaju na sebe, svoju kreativnost i inovativne sposobnosti, na strateško partnerstvo, a ne kao ranije - na državu. Stoga će se rast i razvoj posebno stimulisati kroz **povećanje ekonomskih sloboda**. A ekonomska sloboda je vezana za pojedinca i njegove mogućnosti: njegova sloboda da radi, da proizvodi, da troši, da investira. Naša namjera da uđemo u EU podrazumijeva povećanje ekonomskih sloboda u Crnoj Gori i približavanje njihovog nivoa zemaljama EU

kao što su Estonija, Irska i Slovačka. Ne možemo se priključiti EU sa zaštićenom ekonomijom. To znači da je potrebno u Crnoj Gori uesti mјere koje će omogućiti slobodan protok dobara, usluga, valuta, kapitala i informacija. Ne može se u isto vrijeme podsticati slobodan protok dobara a sa druge strane ograničavati preduzetnike da investiraju izvan zemlje. Šta će se dogoditi kada Crna Gora uđe u EU? Ko će ograničiti slobodu trgovine i kretanja kapitala? Agenda ekonomskih reformi u Crnoj Gori bazirana je na principima **integralnog tržišta** (funkcionisanje svih tržišta istovremeno: robe, usluge, rad, kapital, informacije), jer na taj način funkcioniše EU. Integracija uvijek znači da se prihvataju principi ponašanja i način razmišljanja u integraciji čiji se član postaje. Ako se ulazi na tako veliko tržište, onda je to za svaku kompaniju, banku, za čitav biznis, stanje potpune ekonomske slobode, potpune konkurenčije, odnosno stanje sopstvene odgovornosti za uspjeh na tržištu. Nema zaštite ni garancija. Tržište je veliko i mi ne možemo uticati na njega. Takođe, ne možemo očekivati brzu integraciju u EU, a u isto vrijeme zadržati protekcionističke mјere.

Ekonomske slobode su važne i za **regionalnu ekonomsku kooperaciju** na području zapadnog Balkana. Podsticanje regionalne saradnje i aktivno učestvovanje u njoj – na nivou države i na nivou biznisa – jeste jedan od razvojnih stubova Crne Gore. Regionalna ekonomska saradnja je važan evolutivni korak ka usvajanju principa vođenja i ponašanja u biznisu koji funkcionišu u EU.

Ekonomske slobode, u smislu olakšanog ulaska u biznis, važne su za rješavanje problema **siromaštva**. Odnosno, potrebno je omogućiti da ljudi ulaze u biznis, da je taj ulazak više vezan za dobre poslovne ideje nego za novac koji je potreban da bi se biznis otpočeo. Otklanjanje barijera ulasku u biznis, kao i olakšani pristup finansijskim sredstvima svim ljudima koji imaju poslovnu ideju, jeste važan dio strategije za smanjenje siromaštva.

Različitosti - potencijal razvoja

Ističemo važnost **reforme državne administracije**, kako na republičkom tako i na lokalnom nivou. Osim već preduzetih koraka, naročito mjera usmjerenih na profesionalizaciju administracije, trenutni organizacioni koncept treba preispitati, uzimajući u obzir činjenicu da je Crna Gora mala zemlja, i u teritorijalnom pogledu i u pogledu broja stanovnika. Veličina administracije treba da bude uskladena sa veličinom države. Velika fiskalna opterećenja umanjuju konkurentnost crnogorskih proizvoda i usluga, što će naročito doći do izražaja ulaskom u EU. Ukoliko država ne bude organizovana u skladu sa principima mikro države, zasnovana na povećanju efikasnosti, manjoj administraciji i nižim troškovima, proces priključenja EU biće veoma težak.

Zaštita svojinskih prava i ugovora je ključna za investitore. Ovo je razlog zbog čega je reforma pravosudnog sistema veoma važna i neophodna kako bi se privukli domaći i strani investitori. Zaštita svojinskih prava, što je fundamentalna ideja Agende, zahtijeva efikasne i kvalitetne registre nekretnina i zemljišta, što je veoma jasno istaknuto u ovom dokumentu.

Imajući u vidu veoma velike promjene u crnogorskom ekonomskom sistemu, važno je analizirati njegovu usklađenost s postojećim **političkim sistemom**. Ovo je bitno iz dva razloga: 1) veličina Crne Gore, i 2) neophodnost što efikasnije komunikacije vlasti i institucija kada jednom uđemo u EU.

Ciljevi koje treba ostvariti

Prvi zadatak je shvatanje **preduzetništva** kao ključnog pokretača budućeg ekonomskog rasta i razvoja. Razvoj preduzetništva podrazumijeva čitav spektar reformi poslovnog okruženja (zakonsko okruženje, regulatorno okruženje, podsticajne mјere, pojednostavljenje administrativnih procedura...), čineći ga administrativno razumljivijim, bržim i jevtinijim za otpočinjanje poslovanja. Ono dodatno zahtijeva ustanovljenje mehanizama za stalno praćenje trendova i obezbjeđenje efektivnog rasta. Sveobuhvatna revizija aktivnosti u javnom sektoru i tenderska ponuda usluga pogodnih za učešće privatnog sektora, otvorice nove mogućnosti za preduzetnike i istovremeno pomoći da se smanji disproportcija zaposlenosti između državnog i privatnog sektora. Izvršiće

se analiza i prilagođavanje poreskih stopa tako da poreska politika maksimalno doprinese rastu privatnog sektora, privlačenju investicija i posrednom prevođenju "sive" u regularnu ekonomiju. Proširenje baze poreskih obveznika i bolje strukturirane osnove oporezivanja, uz strožiju kontrolu državne potrošnje, stvorice prostor za umanjenje poreskog pritiska na privatni sektor.

Finansijski sektor treba da omogući dostupnost kreditnih linija građanima posebno za investiranje u programe i projekte sopstvenih preduzeća, kao i mogućnost smanjenja rizika iz spektra usluga u oblasti osiguranja, po tržišno prihvatljivim cijenama i uslovima. Da bi se ovo ostvarilo, Crna Gora mora uspostaviti dobro regulisan, konsolidovan i privatizovan finansijski sektor. Ovakvo djelovanje, uz niz drugih reformskih prilagođavanja, uticaće da poslovni ambijent postane stimulativan i atraktivn za pojedinačne inicijative. Realno je očekivati da će dobra ambijentalna postavka za razvoj preduzetništva dovesti do spoznaje da ekonomski rast počiva na inicijativama koje dolaze iz privatnog sektora, umjesto sadašnjeg kapitalnog očekivanja od državnog sektora. Poštovanje i zakonska zaštita svojinskih prava je osnovni uslov za to.

Važna komponenta bruto domaćeg proizvoda, **investiranje**, predstavlja temu kojoj je važno posvetiti pažnju. Osnovni cilj je smanjenje neizvjesnosti u pravnom i ekonomskom smislu. Neizvjesnost uzrokuje nizak nivo investiciono raspoloživog, domaćeg i stranog kapitala i, posredno, dovodi do visokih kamatnih stopa, kao cijene investicionog rizika u ekonomski neizvjesnom okruženju. Reforma usmjerena na smanjenje neizvjesnosti obuhvata: rješavanje pitanja ugovora, restituciju, efikasan sudski sistem, kao i zakonski okvir koji omogućava razumne i ekspeditivne nadoknade za one koji imaju pravo na njih, čime će se izgraditi povjerenje potencijalnih investitora da će njihova imovina i preduzeća biti sigurni. Reforma zakonodavstva i implementacija Zakona o osiguranju potraživanja i hipotekama doveće do povećanja raspoloživosti kredita, što je jedan od uslova ekonomskog rasta. Sistematisiranje i efikasno sprovođenje mera za borbu protiv korupcije će dodatno doprinijeti povjerenju investitora.

Kombinacija pouzdanog i efikasnog zakonskog okvira, odgovarajućeg i ravnopravnog poreskog tretmana, efikasnijeg postupanja u korporativnom upravljanju, uz poštovanje vlasničkih prava, pretvara crnogorski ekonomski prostor u ozbiljnu investicionu destinaciju.

Takav okvir treba ispuniti atraktivnim i konkretnim investicionim projektima. U tom smislu, važno je uspostaviti mehanizme koji omogućavaju brzo utvrđivanje obaveza, kako bi se razriješila potraživanja koja ima država u preduzećima koja su nekada bila u državnom vlasništvu uz odlučnu primjenu odredbi novog Zakona o insolventnosti privrednih društava. Time se otvaraju nove mogućnosti za isplative investicije u neke od sektora u Crnoj Gori koji imaju razvojne šanse. Dovršavanje procesa prodaje preostalih akcija koje su u vlasništvu države će, takođe, pomoći investitorima da konsoliduju kontrolni udio i da dođu do one vlasničke pozicije koja im stvara veću sigurnost za investiranje u preduzeće.

Važna tema Agende je formalizacija **sive ekonomije**. U nedovoljno razvijenoj ekonomiji, aktivnosti na sivom tržištu nude alternativu u odnosu na legalnu zaposlenost, ali oduzimaju Crnoj Gori poreske prihode i umanjuju konkurentnost preduzećima koja zakonito posluju. Ako bi i neformalni sektor ušao u zonu regularnog oporezivanja stvorio bi se prostor za radikalno smanjenje poreskih stopa. To bi takođe otvorilo prostor za smanjenje poreskih stopa i stimulisalo rast privatnog sektora i otvaranje novih radnih mjesta. Proširenje poreske osnove na sadašnji "sivi" sektor doprinijelo bi smanjenju fiskalne neravnoteže do koje bi došlo ako se rast privatnog sektora stimuliše smanjenjem poreskih stopa. Kada je riječ o zapošljavanju u neformalnom obliku, najdjelotvorniji način da se radnici prebace u legalnu ekonomiju je da sa uklone razlozi koji poslodavca podstiču na neregularno upošljavanje. Kombinacija poreza i doprinosa za penzijsko, zdravstveno i osiguranje od nezaposlenosti iznosi do 65% bruto zarada. Smanjenjem ovih troškova, kao i regulatornih i administrativnih opterećenja za učešće u legalnoj ekonomiji, stvorio bi se prostor za povećanje formalnog broja radnih mjesta, odnosno legalizaciju "sive" zaposlenosti. U ovom segmentu realizovaće se posebni projekti koji će stimulisati legalizaciju rada i obezbijediti novi budžetski prihod.

Kroz ponudu kapitalizovanih, individualnih računa za penzijsko osiguranje, gdje radnici mogu uložiti svoj novac i vidjeti kako se on uvećava putem investicija, podsticaće se učešće na legalnom tržištu rada kako bi radnici mogli da iskoriste ove prednosti. Nudeći preduzećima punu kontrolu nad njihovim sredstvima i računima u bankama, i povećani pristup kreditima, doprinijeće se povećanju aktivnosti na legalnom tržištu. Poboljšanje poreske administracije

doveće do toga da će biti mnogo teže i skuplje da se nastavi sa učešćem u sivoj ekonomiji. Mjere za uklanjanje barijera, podsticajno djelovanje, uz niz aktivnosti koje destimulišu ostajanje u sivoj ekonomiji, predstavljaće kombinaciju koja generiše uslove za prirodan prelazak iz "sive" ekonomije u legalni sektor.

Konkurenčija i konkurentnost su takođe jedna od centralnih tema Agende. Naglašavanje zdrave konkurenčije u ekonomiji je preduslov za poboljšanje konkurentnosti ekonomije. Prestankom subvencioniranja preduzeća u državnom vlasništvu, povećaće se pritisak konkurenčije i izbjegći efekat "istiskivanja" kojem su izložena privatna preduzeća u takmičenju sa subvencioniranim preduzećima u državnom vlasništvu. Konkurenčija će se osnažiti i kroz pojednostavljenje procedura za otvaranje i zatvaranje preduzeća, koje će proisteći iz reforme sistema poslovne regulative. Novi zakon protiv monopola, kao i postepeno uvođenje ostalih pravila Svjetske trgovinske organizacije (STO), omogućiće da se pred sudovima pokrenu parnice protiv preduzeća koja pokušavaju da naprave monopol na tržištu i uguše konkurenčiju.

Konkurentnost crnogorske ekonomije osnažiće se kompletном revizijom postojećih zakona koji se odnose na regulisanje poslovanja i na hartije od vrijednosti, kao i usvajanjem dodatnih zakona u skladu sa kriterijumima koji će biti uspostavljeni u toku pregovora u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja EU i pristupanja Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (STO). Harmonizacija zakona sa EU i STO i glavnim trgovinskim partnerima omogućiće niže transakcione troškove u prekograničnim aktivnostima. Modernizacija strukture državne uprave i implementacija jasnih procedura u državnoj upravi, zajedno sa usvajanjem i implementacijom zakona o prevenciji korupcije, pomoći će crnogorskoj ekonomiji da poboljša konkurenčku poziciju i da privuče direktnе investicije. U kratkom roku, tri najurgentnija pitanja koja treba riješiti su: rješavanje osnovnih uzroka fiskalne neravnoteže, stvaranje pouzdane baze statističkih podataka o ekonomiji i njihova dostupnost javnosti i obezbjeđivanje održivih izvora i stabilnog snabđevanja električnom energijom.

Lokalna uprava ima važnu ulogu u kreiranju konkurenčnog poslovnog okruženja. U nedavno sprovedenom istraživanju u Crnoj Gori, 100% ispitanih preduzeća navelo je "administrativna opterećenja" kao jednu od pet glavnih prepreka za vođenje poslova u Crnoj Gori. Lokalna uprava

Različitosti - potencijal razvoja

treba da razmotri i da pojednostavi administrativne procedure kao što su izdavanje dozvola za rad i građevinskih dozvola. Građani, preduzeća i lokalna uprava, moraju zajednički odrediti ciljeve, mehanizme i modele za modernizaciju i poboljšanje komunalnih usluga koje su od vitalnog značaja za razvoj lokalnog biznisa, kao što su vodosнabдijevanje, odlaganje smeća, putevi, rasvjeta i bezbjednost. Da bi lokalne uprave bili efikasni partneri u oživljavanju lokalnih ekonomija, treba da budu profesionalne, decentralizovane i da imaju stabilne izvore prihoda.

Tema koja se provlači kroz sve oblasti je **otvaranje novih radnih mesta**, u legalnom sektoru radne snage. Pored ovih mjera koje su već pomenute, od ključnog značaja za povećanje zaposlenosti je tržišno zasnovan i fleksibilan zakon o radu koji prekomjerno ne opterećuje poslodavce. Sadašnji režim je skup i ne nudi dovoljno fleksibilnosti. Stvaranje uslova za veću fleksibilnost tržišta rada je preduslov za povećanje zaposlenosti.

Preduzeća koja su bila, ili su još uvijek u državnom vlasništvu stagniraju, zadužena su i nedovoljno kapitalizovana, pa nisu u mogućnosti da ponude nova radna mjesta, ili da održe nivo zaposlenosti koji imaju. Ona ne mogu da privuku najbolje i najspasobnije radnike tako što će im ponuditi odgovarajuće plate. Revitalizacija ovih preduzeća putem odredbe o dobrovoljnem prestrukturiranju Zakona o insolventnosti privrednih društava, ili likvidacija preduzeća koja nisu održiva, kako bi se njihova sredstva oslobodila i stavila u proizvodnu funkciju, jesu načini na koji ova preduzeća mogu doprinijeti dugoročnom rješavanju problema nezaposlenosti. Realizacija projekta za prestrukturiranje i transformaciju preduzeća treba da omogući da se ta preduzeća uspješno pripreme za privlačenje investitora i kompletiranje procesa privatizacije, ili da se definije njihov status koji bi vodio likvidaciji. Valjane politike i projekti javnih radova u ključnim sektorima u kojima Crna Gora ima konkurentnih prednosti, održavanje i unapređenje tih prednosti mogu dovesti do dugoročnog i održivog zapošljavanja sa visokim zaradama.

Ipak, iako je jedan od preduslova humanog razvoja, ekonomski rast ne mora doprinijeti boljoj ekonomskoj situaciji svih slojeva (grupa) stanovništva. Naime, ekonomski rast postaje jedan od stubova humanog razvoja jedino ako istovremeno govorimo o **smanjenju siromaštva odnosno raspodjeli dobiti SVIM slojevima stanovništva**. U mnogim zemljama (Latinska Amerika, Istočna

Evropa), iako su stope rasta BDP jako visoke, stopa siromaštva je takođe jako visoka, a nejednakosti su jako izražene. Da bi se omogućila raspodjela koristi od ekonomskog rasta, država bi trebalo da omogući primjenu takozavnih "pro-poor" strategija, odnosno strategija koje omogućavaju smanjenje siromaštva i uravnotežen rast i razvoj. Drugi jako bitan aspekt ekonomskog rasta je i **eliminisanje regionalnih dispariteta**. Jako izražena migracija stanovništva iz sjevernih krajeva Crne Gore prema jugu, govori o izraženoj potrebi stvaranja boljih životnih uslova za stanovnike sjevera. Pospješivanje preduzetništva praćeno otvaranjem novih radnih mesta, bolje korišćenje lokalnih potencijala, bolja zdravstvena zaštita i pristup visokom obrazovanju mogli bi biti neki od pravaca razvoja sjevera. Sljedeći jako bitan aspekt ujednačenog ekonomskog razvoja jeste **podstrek ruralnom razvoju**. Takođe, evidentna migracija selo-grad (koja u većoj ili manjoj mjeri traje 60 godina) ukazuje na to da seosko stanovništvo nije zadovoljno uslovima koje i pruža život u crnogorskom selu. Loša infrastruktura, komunikacija, otežan pristup osnovnom i srednjem obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, kao i jako limitiran kulturni život, jedni su od razloga za ovakvo stanje. Ovo su istovremeno i oblasti kojima je potreban značajniji napredak, ukoliko se žele omogućiti adekvatni životni uslovi u ruralnim oblastima.

Kada govorimo o određenim kategorijama stanovništva, evidentno je da je potrebno usmjeriti više pažnje pitanjima **rodne ravnopravnosti**. Iako je generalno broj visokoobrazovanih žena približno isti kao i broj obrazovanih muškaraca, podjela rukovodećih pozicija, pisustvo žena u vlasti, imovina koju posjeduju žene i sl, govor o društvu kojim i dalje dominiraju muškarci. Imajući u vidu oskudnost resursa u Crnoj Gori i njenu proevropsku i demokratsku orientaciju, pitanja rodne ravnopravnosti mogu se posmatrati ne samo sa aspekta ljudskih prava, već i kao razvojno pitanje jedne zemlje. Crna Gora bi trebalo da čini sve što je u njenoj moći da obezbijedi jednakе mogućnosti i muškarcima i ženama i na taj način omogući bolje korišćenje svojih potencijala.

Naročitu pažnju Crna Gora treba da posveti najugroženijim kategorijama stanovništva kao što su **Romi, izbjeglice i raseljena lica**. Svakako najugroženija kategorija stanovnika su Romi za čije poboljšanje životnih uslova je potrebna opsežna i dugotrajna intervencija. Neobrazovanost, nepismenost, loši zdravstveni uslovi, jako visoka

nezaposlenost, samo su neke od ograničavajućih faktora sa kojima se suočava romska populacija.

Procesi tranzicije u velikoj mjeri doveli su do pojave **gubitka "srednjeg sloja"** – radničke klase iz doba socijalizma. Zatvaranje velikog broja preduzeća (djelimično ili potpuno) dovelo je do visoke nezaposlenosti stanovništva srednjih godina koje je u većini slučajeva "zarobljeno" u urbanim sredinama. Ovi bolni ali neizbjježni procesi tranzicije mogli bi biti ublaženi različitim programima prekvalifikacija, veće zaštite radnika od poteza 'novih' poslodavaca, ali i legalizacijom radnih mjeseta, između ostalog, smanjenjem dažbina poslodavaca prema institucijama države.

Kriza 90-ih je takođe uticala i na pad kvaliteta nekih društvenih usluga. Iako se generalno može reći da je stopa pismenosti visoka, kao i da su zdravstvene usluge dostupne praktično svim stanovnicima Crne Gore, neophodno bi bilo da se reforme i na ovom polju ubrzaju, ali i da se što više ulaže na praćenje novih tehnologija.

Tokom 90-ih godina prošlog vijeka, došlo je do povećanja stope kriminala i ugrožavanja sigurnosti svih slojeva stanovništva. Ratna dešavanja, pojava nacionalizma, negativna politička situacija naročito su negativno uticali na međunacionalne odnose u Crnoj Gori. Ipak, **Crna Gora je uspjela da kao jedina republika bivše SFRJ izbjegne ratne sukobe na svojoj teritoriji**. Samim tim, u Crnoj Gori nikad i nije došlo do nivoa mržnje između određenih etničkih (nacionalnih) grupa kao što je to bio slučaj u nekim drugim zemljama na Balkanu.

Sadašnja legislativa i pravna rješenja garantuju pravnu jednakost svim građanima Crne Gore nezavisno od pola, rase, nacionalne pripadnosti, godišta... Ova činjenica (ali istovremeno i preduslov) trebalo bi biti iskorišćena za dalji podstrek međusobnom uvažavanju i nacionalnoj toleranciji u crnogorskom društvu. Samo ukoliko sačuva svoje kulturne, religijske i nacionalne **različitosti**, Crna Gora će uspjeti na putu očuvanja svog jedinstvenog identiteta i **sveukupnom korišćenju svojih potencijala**.

Statistički dodatak

	1991.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
INDEKS HUMANOG RAZVOJA (HDI)							
Očekivano trajanje života po rođenju (godine)	75,2	73,4	73,4	73,4	73,0	73,1	73,1
muški pol	72,0	70,7	70,7	70,7	70,0	70,1	70,1
ženski pol	78,4	76,1	76,1	76,1	76,0	76,1	76,1
Stopa pismenosti kod odraslih (%)	94,9	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5
Kombinovani bruto upis (%) u osnovno, srednje i visoko obrazovanje	70,2	74,8	74,0	72,4	74,2	72,5	73,9
BDP per capita (PPP US\$)	5347,3	3107,0	3430,2	4035,2	4437,8	5834,3	6641,4
Indeks očekivanog trajanja života	0,837	0,807	0,807	0,807	0,800	0,802	0,802
<i>Indeks pismenosti kod odraslih</i>	0,949	0,975	0,975	0,975	0,975	0,975	0,975
<i>Indeks ukupnog upisa u obrazovni sistem</i>	0,702	0,748	0,740	0,724	0,742	0,725	0,739
Indeks obrazovanja	0,867	0,899	0,897	0,891	0,897	0,892	0,896
BDP indeks	0,664	0,574	0,590	0,617	0,633	0,679	0,700
Vrijednost indeksa humanog razvoja (HDI)	0,789	0,760	0,764	0,772	0,777	0,791	0,799

(1) Izvor: Monstat: Statisticki godišnjak 1991. i 2003; državni Statisticki godišnjak 2000; Crnogorski model penzionog sistema

	1991.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
INDEKS RAZVOJA PO POLOVIMA - (GDI)							
Indeks razvoja po polovima (GDI)	0,775	0,748	0,753	0,760	0,765	0,779	0,787
Index jednak raspoređenog očekivanog trajanja života	0,810	0,781	0,781	0,781	0,774	0,776	0,776
<i>Indeks očekivanog trajanja života - ženski pol</i>	0,848	0,810	0,810	0,810	0,808	0,810	0,810
<i>Indeks očekivanog trajanja života - muški pol</i>	0,775	0,753	0,753	0,753	0,742	0,743	0,743
Udio ženske populacije	0,503	0,508	0,508	0,508	0,508	0,508	0,508
Udio muške populacije	0,497	0,492	0,492	0,492	0,492	0,492	0,492
Očekivano trajanje života po rođenju	75,2	73,4	73,4	73,4	73,0	73,1	73,1
muški pol	72,0	70,7	70,7	70,7	70,0	70,1	70,1
ženski pol	78,4	76,1	76,1	76,1	76,0	76,1	76,1
Indeks jednak raspoređenog obrazovanja	0,860	0,900	0,897	0,892	0,898	0,892	0,893
<i>Indeks obrazovanja ženskog pola</i>	0,836	0,896	0,893	0,888	0,892	0,891	0,889
<i>Indeks obrazovanja muškog pola</i>	0,887	0,904	0,902	0,896	0,903	0,894	0,896
<i>Stopa pismenosti odraslih - ženski pol</i>	0,903	0,959	0,959	0,959	0,959	0,959	0,959
<i>Stopa pismenosti odraslih - muški pol</i>	0,979	0,992	0,992	0,992	0,992	0,992	0,992
Stopa pismenost odraslih (%) - iznad 10 godina	94,9	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5
Stopa pismenosti odraslih (%) - ženski pol	90,26	95,90	95,90	95,90	95,90	95,90	95,9
Stopa pismenosti odraslih (%) - muški pol	97,93	99,20	99,20	99,20	99,20	99,20	99,2
<i>Koeficijent bruto upisa - ženski pol</i>	0,702	0,769	0,760	0,745	0,758	0,754	0,749
<i>Koeficijent bruto upisa - muški pol</i>	0,702	0,729	0,721	0,704	0,726	0,697	0,705
Kombinovani bruto upis (%) u osnovno, srednje i visoko obrazovanje	70,15	74,8	74	72,4	74,2	72,5	73,9
Koeficijent bruto upisa - ženski pol	70,2	76,9	76,0	74,5	75,8	75,4	74,9
Koeficijent bruto upisa - muški pol	70,2	72,9	72,1	70,4	72,6	69,7	70,5
Indeks jednak raspoređenog prihoda	0,655	0,564	0,581	0,608	0,624	0,670	0,691
<i>BDP indeks-ženski pol</i>	0,615	0,525	0,541	0,568	0,584	0,630	0,651
<i>BDP indeks-muški pol</i>	0,702	0,611	0,628	0,655	0,671	0,716	0,738
<i>BDP per capita (PPP US\$)</i>	5.347,3	3.107,0	3.430,2	4.035,2	4.437,8	5.834,3	6.641,4
<i>BDP per capita (PPP US\$)-ženski pol</i>	3.987,7	2.317,0	2.558,0	3.009,2	3.3094	4.350,8	4.952,7
<i>BDP per capita (PPP US\$)-muški pol</i>	6.701,8	3.894,0	4.299,1	5.057,4	5.561,8	7.312,1	8.323,7

Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori

	1991.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
MJERA RODNOG OSNAŽIVANJA (GEM)							
Mjera rodnog osnaživanja (GEM)	0,351	0,332	0,361	0,366	0,431	0,442	0,452
Indeks EDEP za zastupljenost u parlamentu	0,193	0,191	0,191	0,191	0,377	0,377	0,377
Indeks jednako raspoređenog ekvivalentnog procenta (EDEP) za zastupljenost u parlamentu	9,64	9,55	9,55	9,55	18,83	18,83	18,83
Mjesta u parlamentu koja zauzimaju žene (kao % od ukupnog broja)	5,1	5,1	5,1	5,1	10,67	10,67	10,67
Mjesta u parlamentu koja zauzimaju muškarci (kao % od ukupnog broja)	94,9	94,9	94,9	94,9	89,33	89,33	89,33
EDEP za ekonomsko učešće	0,736	0,736	0,816	0,816	0,816	0,816	0,827
<i>Indeksirani EDEP za zakonodavce, više službenike i menadžere</i>	0,504	0,501	0,661	0,661	0,661	0,661	0,684
<i>EDEP za zakonodavce, više službenike i menadžere</i>	25,21	25,03	33,07	33,07	33,07	33,07	34,20
Ženski zakonodavci, viši službenici i menadžeri (kao % od ukupnog broja)	14,86	14,86	21,16	21,16	21,16	21,16	22,16
Muški zakonodavci, viši službenici i menadžeri (kao % od ukupnog broja)	85,14	85,14	78,84	78,84	78,84	78,84	77,84
<i>Indeksirani EDEP za profesionalne i tehničke radnike</i>	0,969	0,971	0,971	0,971	0,971	0,971	0,971
<i>EDEP za profesionalne i tehničke radnike</i>	48,44	48,53	48,53	48,53	48,53	48,54	48,54
Ženski profesionalni i tehnički radnici (kao % od ukupnog broja)	58,97	58,97	58,97	58,97	58,97	58,97	58,97
Muški profesionalni i tehnički radnici (kao % od ukupnog broja)	41,03	41,03	41,03	41,03	41,03	41,03	41,03
EDEP za prihode	0,122	0,070	0,077	0,092	0,101	0,134	0,152
<i>Indeks prihoda - ženski pol</i>	0,097	0,056	0,062	0,073	0,080	0,107	0,122
<i>Indeks prihoda - muški pol</i>	0,165	0,095	0,105	0,124	0,137	0,181	0,206
BDP per capita kod žena (PPP US\$)	3.987,7	2.317,0	2.558,0	3.009,2	3.309	4.350,8	4.952,7
BDP per capita kod muškaraca (PPP US\$)	6.701,8	3.894,0	4.299,1	5.057,4	5.561	7.312,1	8.323,7
TRENDovi HUMANOG RAZVOJA I PRIHODI PER CAPITA							
BDP per capita (1994. US\$) - uključujući i sivu ekonomiju	3.541,2	2.526,5	2.882,9	2.839,4	2.852	2.884,6	2.977,0
TRENDovi HUMANOG RAZVOJA I EKONOMSKOG RASTA							
BDP per capita (1994. US\$) - uključujući i sivu ekonomiju	3.541,2	2.526,5	2.882,9	2.839,4	2.852	2.884,6	2.977,0
Najniža vrijednost tokom 1991-2003.				1.706,86 in 1993.			
Najveća vrijednost tokom 1991-2003.				3.541,1 in 1991.			
BDP per capita (valuta US\$)			1.541	1.813	1.994	2.621	3.091
Prosječna godišnja realna stopa ukupne promjene BDP-a (%)				-0,2	1,7	2,3	3,7
PROGRES OPSTANKA							
Očekivano trajanje života po rođenju (godine)	75,2	73,4	73,4	73,4	73,0	73,1	
Stopa smrtnosti novorođenčadi (na 1.000 novorođenih)	11,1	13,4	11,2	14,6	10,8		
Stopa smrtnosti ispod pete godine života (na 1.000 novorođenih)	11,1	14,5	12,5	15,7	11,4		
Ljudi za koje se očekuje da neće doživjeti 60 godina (%)							
Stopa smrtnosti porodilja (na 100.000 novorođenih)	31,23			23,53			
Izvor: Državna statistika; projekat reforme penzionog sistema							
ZDRAVSTVO							
Novorođenčad sa niskom kilažom po rođenju (%)		5,0					
Jednoqodišnjaci potpuno vakcinisani protiv (%):							
a) tuberkuloze							
b) malih boginja							
Stopa upotrebe oralne rehidracije		481,0	453,3				
Trudnice sa anemijom							
Slučajevi tuberkuloze (na 100.000 stanovnika)		22,12	15,60				
Slučajevi malarije (na 100.000 stanovnika)		0,76	0,30				
Ljudi oboljeli od HIV/AIDS-a							
Ukupan broj		37,0	43,0				
Stopa odraslih (% godina 15-49)		86,5	86,0				
Potrošnja cigareta po osobi, godišnji prosjek							
Ljekari (na 100.000 stanovnika)		175,7	175,1				
Medicinske sestre (na 100.000 stanovnika)		599,0	600,0				
OBRAZOVANJE							
Stopa pismenosti odraslih (% 15 godina i više)		94,9	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5
Stopa pismenosti kod mladih (% godina 15-24)		99,1					

Različitosti - potencijal razvoja

Koeficijent upisa po starosnim grupama (prilagođen)						
Grupa osnovnog obrazovanja (% relevantne starosne grupe)	99,9	99,5	99,2	96,5	92,3	
Grupa srednjeg obrazovanja (% relevantne starosne grupe)	79,4	79,3	79,6	83,8	83,7	
Studenti visokih i viših škola prirodno-društvenih nauka (od ukupno studenata)	16,3	17,6	16,0	16,9	16,1	
Troškovi javnog obrazovanja						
Kao % od BND-a	5,5	4,5	4,2	5,5		
Kao % ukupnih budžetskih rashoda	24,8	24,9	18	19,7	18,9	
Rashodi predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja (kao % svih nivoa)	87,8	84,9	85,8	84,5	86,4	
Rashodi visokog obrazovanja (kao % svih nivoa)	12,2	15,1	14,2	15,5	13,6	

Izvori: ISSP, Statistika populacije (za osnovno obrazovanje godina od 7-14, srednje 15-18, visoko 19-23)

Ministarstvo prosvjete i nauke za broj učenika u osnovnim i srednjim školama

Univerzitet Crne Gore za broj studenata

Vlada Crne Gore: Izvještaj budžeta za 2000-2003.

PRISTUP INFORMACIONIM TOKOVIMA

Odlasci turista u inostranstvo						
U hiljadama						
Indeks (1990=100)						
Telefonske linije (na 1.000 stanovnika)	169,5	177,4	182,5	188	188	
Javne govornice (na 1.000 stanovnika)	0,53	0,86	1,1/1,4	1,1/1,5	1,04/1,52	
Pretplatnici mobilne telefonije (na 1.000 stanovnika)	62,3	241,4	356,2	445	420	190
Televizori (na 1.000 stanovnika)			939	947		
Računari (na 1.000 stanovnika)			96,3	124,5		783
Korisnici interneta (na 1.000 stanovnika)	6,3	11,3	18	27	37,5	938

Izvor: Agencija za telekomunikacije; Internet Crne Gore, ISSP Istraživanje domaćinstava

EKONOMSKI POKAZATELJI

BND (u milionima US\$)		977	1.157	1.366	1.770	1.992
BND nominalna godišnja stopa rasta (%)			18,34	18,09	29,61	14,90
BND <i>per capita</i> (US\$)		1600	1886	2219	2865	3209
BND <i>per capita</i> godišnja stopa rasta (%)			17,91	17,66	29,13	14,44
Prosječna godišnja stopa inflacije		11,3	23,8	9,2	6,2	4,3
US\$/€ devizni kurs		0,92367	0,89563	0,9455	1,1311	1,24390

MAKROEKONOMSKI POKAZATELJI

BDP (u milionima €)		1022,2	1244,8	1301,5	1433,0	1535,0
BDP (u milionima US\$)		944,2	1114,9	1230,7	1621,0	1909,4
Poljoprivreda (kao % od BDP) (1)		11,8	11,2	11,4	11,3	11,2
Industrija (kao % od BDP) (2)		18,1	19,6	18,8	18,8	18,8
Usluge (kao % od BDP) (3)		60,8	58,4	58,8	58,7	58,7
Potrošnja						
Privatni sektor (kao % od BDP)			77,9	76,8	76,2	76,9
Vlada (kao % od BDP-a)			36,7	35,9	34,6	32,9
Bruto domaće investicije (kao % od BDP-a)	11,68	16,3	19,2	18,9	19,1	19,5
Bruto domaća štednja (kao % od BDP-a)						
Vlada (4)						
Prihod od poreza (kao % od BDP-a)				17,66	23,83	24,48%
Troškovi (kao % od BDP-a)				19,52	27,00	26,58%
Ukupni prihod/deficit budžeta ne računajući stranu pomoć (kao % od BDP-a)				1,93%	-3,16%	-2,10%

* Struktura ekonomskih aktivnosti (2000-2001) bazirana na BDP - porezi na proizvode umanjeni za subvencije na proizvode:

Izvor: Monstat, podaci za 2002-2004, procjena ISSP

** Struktura po institucionalnim sektorima bazirana na rezultatima predviđanja makroekonomskog modela.

Izvor: CBCG

(1) Uključuje: Poljoprivredu, lov i šumarstvo.

(2) Uključuje: Rudarstvo i kamenolome, prerađivačke djelatnosti, električnu energiju, gas i vodosнadbiјevanje

(3) Uključuje: Građevinarstvo, trgovinu, hotele i restorane, saobraćaj, skladištenje, komunikacije, finansijsko posredovanje, nekretnine, rentiranje i biznis aktivnosti, državnu upravu i vojsku, javnu bezbjednost, obrazovanje, zdravstveno i socijalno osiguranje

(4) Izvor: Ministarstvo finansija

PROTOK SREDSTAVA						
Izvoz roba i usluga (kao % od BDP-a)	17,35	29,74	31	36,4	31,5	
Uvoz roba i usluga (kao % od BDP-a)	50,5	41,9	62,4	60,1	48,5	
Neto direktnе strane investicije (u milionima US\$)			9,5	84,3	44,9	
Neto portfolio investicije (u milionima US\$)			-0,11	-0,2	1,1	
Neto bankarski i trgovачki zajmovi (u milionima US\$)						
Osnovno drugoročno kretanje dugova						

Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori

Izvor: CBM import-export baza podataka, ušešće bazirano na BDP Monstata (2000-2001) i procjeni ISSP (2002-2003)						
POMOĆ I DUGOVI ZEMLJE KORISNIKA						
Zvanična primljena pomoć za razvoj (ODA) (neto isplate)						
Ukupno (u milionima US\$) (1)		51,24	13,20	25,24	14,23	
Kao % od BDP-a		5,43	1,18	1,96	0,86	
Per capita (US\$)		83,66	21,47	40,90	23,02	
Spoljni dug						
Ukupno (US\$ u milionima) (2)				395,8	496,4	
Kao % od BND-a				0,304085744	0,2863113	
Ukupan dug za usluge (kao % izvoza roba i usluga) (3)				2,45	2,2	
(1) Izvor: Ministarstvo finansija						
(2) Izvor: Centralna Banka Crne Gore						
(3) Izvor: Centralna Banka Crne Gore, uključujući samo plaćenu kamatu						
DEMOGRAFSKI TRENDVOVI						
Ukupna populacija (sredinom godine)	591.269	610.324	612.496	614.791	617.085	618.233
Godišnja stopa rasta stanovništva (%)	0,640%	0,358	0,356%	0,375%	0,373	0,186
1975-1991.						
1991-2015.						
Gradsko stanovništvo (kao % od ukupnog broja)	59				62	
Stopa zavisnosti (%)	51,16	48,88	48,88	48,88	48,80	48,77
Stanovništvo starosti 65 godina i više (kao % od ukupnog broja)	9,54	11,76	11,76	11,76	12,07	12,37
Stopa ukupnog fertiliteta	2,10	1,89	1,93	1,87	1,83	1,00
Nivo korišćenja kontracepcije (%)						
Napomena:						
Podaci za 1991. i 2003. su podaci po osnovu popisa						
Podaci iz 1992-2002. procijenjeni su koristeći prosječnu godišnju stopu rasta stanovništva, ISSP						
Podaci iz popisa 2003. bazirani su na stalnom boravištu						
Izračunata prosječna stopa godišnjeg rasta između popisa 1991. i 2003. godine iznosi 0,397%						
Izvori:						
Monstat (Statistički godišnjak 1991. i 2003. i Preliminarni izvještaj o popisu 2003.)						
Model penzionog sistema u Crnoj Gori, Radna grupa za penzionu reformu						
POTROŠNJA ENERGIJE						
Potrošnja električne energije						
Ukupno (GWh)	3.389	3.542	3.848	4.116	4.117	4.393
Indeks (1980=100)	140,2	146,5	159,1	170,2	170,3	181,7
Per capita (kWh)	5,7	5,8	6,3	6,7	6,7	7,1
Potrošnja goriva						
Ugalj (na 1.000 tona)	1.327					
Drvo (na 1.000 m3)	164					
Komercijalna potrošnja energije						
Ukupno (GWh)	2.404,0	2.011,0	2.235,0	2.627,0	2.613	2.761,3
Per capita (kw)	4,1	3,3	3,6	4,3	4,2	4,5
BDP prihodi po kw (US\$)			2,37	2,36	2,12	1,70
Neto uvoz energije (kao % komercijalne potrošnje energije)	8,0	17,0	27,0	32,0	33,0	32,0
Izvor: ISSP/CARA						
ŽIVOTNA SREDINA						
Godišnji interni obnovljivi izvori vodenih resursa (u m3 per capita)*		185				
Godišnja potrošnja slatke vode						
Kao % vodenih resursa						
Per capita (u m3)		87				
(1996)						
Prosjecna godišnja stopa deforestacije (%)						
Potrošnja papira za štampanje i pisanje (kilogrami per capita)						
Ispuštanje ugljen dioksida						
Ukupno (u milionima metričkih tona)						
Procenat ukupnog svjetskog nivoa (%)						
Per capita (u metričkim tonama)						
Ispuštanje sumpor dioksida per capita (u kilogramima)						
Napomena: Podaci za 1991. bazirani su na podacima za 1996. podijeljeni sa brojem populacije 1991. od strane ISSP						

Različitosti - potencijal razvoja

UPRAVLJANJE ŽIVOTNOM SREDINOM						
Glavna zaštićena područja (kao % državne teritorije)	10	10	10	10	10	10
Stvoreni nuklearni otpad (metričke tone teških metala)						
Stvoreni opasni otpad (kilograma po osobi)						1
Stanovništvo usluženo						
Od lokalne komunalne službe						50%
Od javne sanitarnе službe						
Recikliranje otpada (kao % očigledne potrošnje)						
Papir i karton						19
Staklo						8
Izvor : GOPA						
SIGURNOST HRANE I ISHRANE						
Potrošnja hrane (kao % ukupne potrošnje domaćinstava (1))		55,1	50,4	47,7	45,8	
(1) Izvor: Monstat, Statistički godišnjak 1995-2002.						
SIGURNOST ZAPOSLENJA						
Broj nezaposlenih - registrovanih (u hiljadama)	58.114	75.303	84.061	81.561	80.865	71.679
Broj nezaposlenih - anketa (u hiljadama)		53.340	54.949	57.536	57.688	62.105
Stopa nezaposlenosti (registrovanih)						71.759
Ukupno (% radne snage)	28	34	37	37	37	34
Indeks (1994=100)	94	117	128	125	125	116
Stopa nezaposlenosti (anketa) - ukupno (% radne snage)		22	23	25	25	27
Pojava dugoročne nezaposlenosti (kao % ukupne nezaposlenosti)						
Muški pol	28	29	30	31	25	
Ženski pol	46	46	50	51	40	
Državna potrošnja na nadoknade za nezaposlene (kao % od BDP-a)		0,11	0,10	0,10	0,07	0,09
Izvori: Anketa o radnoj snazi - Savezni zavod za statistiku, Zavod za zapošljavanje, Mjesecni statistički pregled - Monstat						
Napomena: Podaci za 2004. predstavljaju prosjek za 10 mjeseci						
POLITIČKI ŽIVOT						
Donji dom ili jednodomni parlament						
Datum posljednjih izbora ili imenovanja			22/04/01	20/10/02		
Izabrani (E) ili imenovani članovi (A)			77 E	75 E	75 E	
Odaziv birača na prethodnim izborima (%)			81,79	77,2	77,2	77,2
Političke partije koje su zastupljene u Parlamentu						
U donjem domu ili u jednodomnom parlamentu			8	9	9	9
Komentar: Parlament u Crnoj Gori je jednodoman						
Izvor: Skupština Republike Crne Gore						
KRIMINAL						
Ljudi u zatvorima (na 100.000 stanovnika)	370,4	394,7	391,4	304,3		
Osuđeni maloljetnici (kao % ukupno osuđenih)	7,4	4,0	4,2	3,7		
Ukupna registrovana krivična djela (na 100.000 stanovnika)			1216,5	1211,7	1206,8	
Ukupno registrovani prekršaji vezani za narkotike (na 100.000 stanovnika)			42,8	49,7	47,8	
Registrovana silovanja (na 100.000 žena od 15 godina i više)			14,6	16,5	18,9	
Registrovana ubistva						
U zemlji (na 100.000 stanovnika)			5,5	4,4	4,0	
U najvećem gradu (na 100.000 stanovnika)			10,3	12,5	9,5	
Najveći grad					Podgorica	
STRADANJA						
Povrijeđeni i mrtvi stradali u saobraćajnim nesrećama (na 100.000 stanovnika)					9,10	
Samoubistva (na 100.000 stanovnika)	12,85	27	17,6	23,16	19,50	
Razvodi (kao % sklopljenih brakova)	10,17	11,8	12,1	12,64	13,34	11,67
Porodaji majki ispod 20 godina (%)	1,48	5,3	5,9	1,07	0,95	
Ljudi nastradali u prirodnim katastrofama						
Ukupan broj nastradalih u jednoj najtežoj katastrofi		176	116		5	
Interno raseljena lica (u hiljadama) (1)		33.315	28.131	28.131	28.131	18.537
Izjeglice			12.982	12.982	12.982	12.982
U zemlji azila (u hiljadama)						
Iz zemlje iz koje potiče (u hiljadama) - Slovenija			18	18	18	18
Iz zemlje iz koje potiče (u hiljadama) - Hrvatska			3.493	3.493	3.493	3.493
Iz zemlje iz koje potiče (u hiljadama) - Bosna i Hercegovina			9.471	9.471	9.471	8500

Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori

POL I OBRAZOVANJE						
Pismenost odraslih žena						
Stopa (% god. 15 i više)	89,3					
Indeks (1981=100)						
Kao % muškog nivoa	91,1					
Upis ženskih osoba u osnovne škole po godinama (koričovani)						
Odnos (% ženskih osoba qodišta osnovne škole)			97,42	98,9	98,3	
Indeks (1985=100)						
Kao % muškog stope			102,45	102,41	105,94	
Upis ženskih osoba u srednje škole po godinama (koričovani)						
Odnos (% žena sa godinama za srednju školu)			82,9	84,94	86,98	
Index (1985=100)						
Žene studenti visokih i viših škola						
Na 100.000 žena			1470	1595	1513	
Indeks (1985=100)						
Kao % muškaraca	115,1	118,2	133,4	142,1	145,4	
Žene koje upisuju društve i prirodne nauke (kao % žena studenata u višem i visokom obrazovanju)						
Izvor: Ministarstvo obrazovanja; Monstat; ISSP populacija u 2001-2002.						
Komentar: Podaci za broj studenata ne uključuju crnogoske studente koji studiraju u inostranstvu (uključujući Srbiju).						
POL I EKONOMSKA AKTIVNOST						
Stopa ekonomske aktivnosti žena (godina 15 i više)						
Stopa (%)	38,6	45,3	43,8	46,8	48,4	48,7
Indeks (1981=100)	118	138,5	133,9	143	147,9	148,8
Kao % stope muškog pola	62,8	82,8	77,9	68,8	69,2	72,7
Stopa nezaposlenosti (%)						
Muški pol (godine 15-64)		13,8	15,5	17,3	17,4	20,6
Ženski pol (godine 15-64)		20,3	21,9	33,2	33,7	35,0
Mladi (godine 15-24)						71,26
Neplaćene domaćice (kao % ukupnog aktivnog stanovništva)		21,6	18,4	22,1	19,8	18,7
						0
						24,1
Izvor: Anketa o radnoj snazi - Savezni zavod za statistiku, Zavod za zapošljavanje, Mjesecni statistički pregled - Monstat						33,5
						60,9
POLITIČKA PARTICIPACIJA ŽENA						
Godina u kojoj su žene dobile pravo:						
Da glasaju						1946
Da budu birane na izborima						1946
Prva žena izabrana (E) ili imenovana (A) u skupštini						1947 (E)
Žene u Vladi						
Na svim nivoima (%)				21,61	21,61	21,61
Na ministarskim pozicijama (%)				12,5	12,5	12,5
Na podministarskim pozicijama (%)				32,98	32,98	32,98
Učešće žena u Parlamentu (%)	4,8	5,1	10**	10,67	10,67	10,67
Izvor: Skupština Republike Crne Gore						
* Izvor: Ministerstva u Vladi Crne Gore. Podaci ne uključuju žene zaposlene u Ministarstvu prosvjete i nauke i Ministarstvu za zaštitu prava manjina						

Metodološki vodič

Indeks humanog razvoja (HDI)

HDI je zbirni pokazatelj nivoa humanog razvoja. Mjeri prosječna dostignuća u zemlji u tri dimenzije:

- Dug i zdrav život, mjerен prosječnim životnim vijekom
- Znanje, mjereno kao nivo pismenosti odraslih (sa dvotrećinskom težinom) kombinovan sa primarnim, sekundarnim i tercijarnim nivom upisa (upis u osnovne, srednje i više/visoke škole)

- Standard života mjerjen kao BDP *per capita* (PPP US\$)

Prije nego što se HDI izračuna, indeks mora biti kreiran za svaku od ovih dimenzija. Da bi se izračunao za svaku oblast – indeksi za očekivano trajanje života, obrazovanje i BDP – maksimalne i minimalne vrijednosti se uzimaju za svaku kategoriju.

U svakoj dimenziji posmatra se ponašanje kao vrijednost između 0 i 1 primjenjujući sljedeću formulu:

$$\text{Dimenzioni indeks} = \frac{\text{stvarna vrijednost} - \text{minimalna vrijednost}}{\text{maksimalna vrijednost} - \text{minimalna vrijednost}}$$

Dalje se HDI računa kao prosječna vrijednost dimenzionalnih indeksa:

Granične vrijednosti za izračunavanje HDI su:

Indikator	Maksimalna vrijednost	Minimalna vrijednost
Očekivano trajanje života	85	25
Nivo pismenosti odraslih (%)	100	0
Kombinovani GER	100	0
BDP <i>per capita</i> (PPP US\$)	40.000	100

2. Izračunavanje indeksa obrazovanja

Ovaj indeks mjeri relativni nivo pismenosti odraslih i kombinovani nivo upisa u osnovne, srednje i više/visoke škole. Prvo se izračunaju indeksi za pismenost odraslih, a onda kombinovani GER. Potom se kombinuju ova dva indeksa da bi se dobio obrazovni indeks. Slijedi primjer sa podacima za Crnu Goru (2002), gdje je pismenost odraslih 97,5% a kombinovani nivo upisa u osnovne, srednje i više/visoke škole – 74,2%

$$\text{Indeks pismenosti odraslih} = \frac{97.5-0}{100-0} = 0.975$$

$$\text{GER indeks} = \frac{74.2-0}{100-0} = 0.742$$

$$\begin{aligned} \text{Indeks obrazovanja} &= \frac{2}{3} \text{indeks pismenosti odraslih} + \frac{1}{3} \text{GER indeks} \\ \text{Indeks obrazovanja} &= \frac{2}{3} 0.975 + \frac{1}{3} 0.742 = 0.597 \end{aligned}$$

3. Izračunavanje BDP indeksa

BDP indeks se dobija koristeći korigovani BDP *per capita* (PPP US\$). U HDI prihod služi kao surogat za sve dimenzije ljudskog razvoja koje se ne mogu mjeriti dugim i zdravim životom i znanjem. Prihod je korigovan zato jer dostizanje pristojnog nivoa ljudskog razvoja ne zahtijeva beskonačan prihod. Prema tome, logaritam prihoda se koristi:

Indeks očekivanog trajanja života

$$= \frac{73-25}{85-25} = 0.800$$

BDP Crne Gore 2002. (PPP US\$) je \$4,437

$$\text{BDP indeks} = \frac{\log(4.437) - \log(100)}{\log(40.000) - \log(100)} = 0.633$$

4. Izračunavanje HDI-a

Kada se dimenzioni indeksi izračunaju, izračunavanje HDI-a je jednostavno:

$$\begin{aligned}\text{HDI} &= \frac{1}{3} \text{ indeks pros. životnog vijeka} \\ &+ \frac{1}{3} \text{ indeks pros. životnog vijeka} + \frac{1}{3} \text{ BDP indeks} \\ \text{HDI} &= \frac{1}{3} 0.800 + \frac{1}{3} 0.897 + \frac{1}{3} 0.633 = 0.777\end{aligned}$$

Indeks rodne jednakosti – GDI

Dok HDI mjeri prosječna dostignuća, GDI koriguje prosječna dostignuća da bi reflektovao *nejednakosti* između muškaraca i žena u sljedećim dimenzijama:

- Dug i zdrav život – mjeran prosječnim životnim vijekom
- Znanje mjereno kao nivo pismenosti odraslih i kombinovani primarni sekundarni i tercijarni nivo upisa – GER
- Pristojan standard života – mjeran prema procijenjenom prihodu (PPP US\$)

Izračunavanje GDI se odvija u tri koraka:

I- Indeksi za muški i ženski pol se računaju kroz navedenu formulu:

$$\text{Dimenzioni indeks} = \frac{\text{stvarna vrijednost} - \text{minimalna vrijednost}}{\text{maksimalna vrijednost} - \text{minimalna vrijednost}}$$

II - Indeks za muški i ženski pol u svakoj dimenziji se kombinuje na takav način da se penalizuju razlike između muškaraca i žena. Rezultirajući indeks se zove indeks jednake distribucije i računa se:

$$\text{Indeks jednake distribucije indeks} = \left[\frac{\frac{\text{udio žena u ukupnom stanovništvu}}{\text{indeks za ženski pol}}}{\frac{\text{udio muškaraca u ukupnom stanovništvu}}{\text{indeks za muški pol}}} \right]^{-1}$$

Indeks daje harmoničnu sredinu ženskih i muških indeksa.

III - GDI se računa kao neponderisan prosjek tri ravnomjerno raspoređena indeksa.

Granične vrijednosti za izračunavanje GDI-a:

Indikator	Maksimalna vrijednost	Minimalna vrijednost
Očekivano trajanje života - žene (godine)	87,5	27,5
Očekivano trajanje života – muškarci (godine)	82,5	22,5
Nivo pismenosti odraslih	100	0
Kombinovani GER	100	0
Procijenjeni prihod (PPP US\$)	40.000	100

Izračunavanje GDI-a

Primjer koristi podatke Crne Gore (2002).

1. Računanje ravnomjerno raspoređenog indeksa očekivanog trajanja života za žene i muškarce

Očekivano trajanje života (žene) = 76.0 godine

$$\text{Indeks prosječnog životnog vijeka (žene)} = \frac{76-25}{85-25} = 0.808$$

Očekivano trajanje života (muškarci) = 70.0 godine

$$\text{Indeks prosječnog životnog vijeka (muškarca)} = \frac{70-25}{85-25} = 0.742$$

Različitosti - potencijal razvoja

Učešće žena u ukupnom stanovništvu - 0.508
Učešće muškaraca u ukupnom stanovništvu - 0.492

$$\text{Indeks jednake distribucije} = \left[\frac{0.508}{0.808} \frac{0.492}{0.742} \right]^{-1} = 0.781$$

2. Računanje ravnomjerno raspoređenog indeksa obrazovanja

Indeksi se računaju za pismenost odraslih i kombinovani GER odvojeno za muškarce i žene.

Računanje ovih indeksa je jednostavno jer su već normalizovani između 0 i 100.

Žene	Muškarci
Stopa pismenosti odraslih 95,9%	Stopa pismenosti odraslih 99,2%
Indeks pismenosti odraslih 0,959	Indeks pismenosti odraslih 0,992
GER stopa 75,7%	GER stopa 72,6%
GER indeks 0,757	GER indeks 0,726

Sljedeći korak je računanje obrazovnog indeksa koji daje dvotrećinsku težinu indeksu pismenosti i jednu trećinu GER indeksu:

$$\text{Index obrazovanja (žene)} = \text{index pismenosti odraslih} + \frac{1}{3} \text{ GER index} = \frac{2}{3} 0.959 + \frac{1}{3} 0.757 = 0.892$$

$$\text{Index obrazovanja (muškarci)} = \text{index pismenosti odraslih} + \frac{2}{3} \text{ GER index} = \frac{1}{3} 0.992 + \frac{2}{3} 0.726 = 0.903$$

Konačno, kombinovani muški i ženski obrazovni indeksi formiraju ravnomjerno raspoređeni indeksi obrazovanja.

$$\text{Indeks jednake distribucije obrazovanja} = \left[\frac{0.508}{0.892} \frac{0.492}{0.903} \right]^{-1} = 0.898$$

3. Računanje jednako raspoređenog prihodnog indeksa (BDP indeks)

Indeks prihoda se računa posebno za muškarce i žene. Kao i za HDI, koristi se logaritamska vrijednost prihoda.

Žene	Muškarci
Procijenjeni prihod (PPP US\$) = 3.309	Procijenjeni prihod (PPP US\$) 5.561

$$\text{BDP indeks (žene)} = \frac{\log(4.437) - \log(100)}{\log(40.000) - \log(100)} = 0.584$$

$$\text{BDP indeks (žene)} = \frac{\log(4.437) - \log(100)}{\log(40.000) - \log(100)} = 0.584$$

$$\text{Indeks jednake distribucije dobitka} = \left[\frac{0.508}{0.584} \frac{0.492}{0.671} \right]^{-1} = 0.624$$

4. Izračunavanje GDI-a

Računanje GDI je neponderisan prosjek tri komponente – ravnomjerno raspoređen indeks očekivanog trajanja života, ravnomjerno raspoređen indeks obrazovanja i ravnomjerno raspoređen indeks dohotka.

$$\text{GDI} = \frac{1}{3} 0.774 + \frac{1}{3} 0.898 + \frac{1}{3} 0.624 = 0.765$$

Indeks rodnog osnaživanja - GEM

GEM mjeri nejednakosti u tri ključne oblasti:

- Politička participacija i moć donošenje odluka, mjereno procentualnim udjelom žena i muškaraca u parlamentu.
- Ekonomski participacija i moć donošenja odluka, mjerena sa dva indikatora – muški i ženski procentualni udio u broju zakonodavaca, viših službenika i menadžera, i muški i ženski

procentualni udio profesionalnih i tehničkih pozicija.

- Kontrola nad ekonomskim resursima, mjereno ženskom i muškom procijenjenom zaradom (PPP US\$).

Za svaku od ove tri dimenzije, ravnomjerno raspoređen ekvivalentni postotak (EDEP) se računa, kao populaciono-ponderisan prosjek po sljedećoj formuli:

$$EDEP \text{ za parlamentarnu zastupljenost} = \left[\frac{\frac{0.508}{10.67}}{\frac{0.492}{89.93}} \right]^{-1} = 18.83$$

$$\text{Indeksovani EDEP za parlamentarnu zastupljenost} = \frac{18.83}{50} \cdot 0.377$$

$$EDEP = \left[\frac{\frac{\text{udio žena u ukupnom stanovništvu}}{\text{indeks za ženski pol}}}{\frac{\text{udio muškaraca u ukupnom stanovništvu}}{\text{indeks za muški pol}}} \right]^{-1}$$

Za političku i ekonomsku participaciju i donošenje odluka, EDEP je indeksiran tako što se dijeli sa 50. Razlog ovoga je: U idealnom društvu sa jednakom snagom oba pola GEM promjenljive bi bile 50%, odnosno, ženski udio u društvu bio bi jednak muškom u svakoj promjenljivoj.

Gdje je muški ili ženski indeks jednak nuli, EDEP po gornjoj formuli nije definisan. Međutim, limit EDEP-a kada indeks teži nuli je nula. Prema tome, u tim slučajevima vrijednost EDEP-a se postavlja na nulu.

Konačno, GEM je izračunat kao običan prosjek ova tri indeksirana EDEP-a.

Računanje GEM-a

Ova ilustracija koristi podatke za Crnu Goru (2002).

1. Računanje EDEP-a za učešće u parlamentu

EDEP za učešće u parlamentu mjeri relativnu moć žena u obliku parlamentarne zastupljenosti.

Žene	Muškarci
Udio u populaciji: 0,508	Udio u populaciji: 0,492
Učešće u parlamentu: 10.67%	Učešće u parlamentu: 89.33%

2. Računanje EDEP-a za ekonomsku participaciju

Žene	Muškarci
Udio u populaciji: 0,508	Udio u populaciji: 0,492
Postotak položaja kao zakonodavci, viši službenici i menadžeri: 21,16%	Postotak položaja kao zakonodavci, viši službenici i menadžeri: 78,84%
Postotak položaja profesionalnih i tehničkih položaja: 58,97%	Postotak položaja profesionalnih i tehničkih položaja: 41.03%

Različitosti - potencijal razvoja

Od ova dva indeksovana EDEP-a pravi se prosjek i dobija EDEP za ekonomsku participaciju:

$$EDEP \text{ za ekonomsku participaciju} = \frac{0.661+0.971}{2} 0.816$$

3. Računanje EDEP-a za prihod

Prihod (PPP US\$) se procjenjuje za muškarce i žene odvojeno a onda se indeksira sa graničnim vrijednostima za HDI i GDI. Za GEM, međutim, prihodni indeks je baziran na nekorigovanim vrijednostima, ne na logaritamskim vrijednostima procijenjenog prihoda.

Žene	Muškarci
Udio u populaciji: 0,508	Udio u populaciji: 0,492
Procijenjeni prihod: 3.309\$	Procijenjeni prihod: 5.561\$

$$BDP \text{ indeks (muškarci)} = \frac{5.561-100}{40.000-100} = 0.137$$

$$EDEP \text{ za dodatak} = \left[\frac{0.508}{\frac{0.080}{\frac{0.492}{0.137}}} \right]^{-1} = 0.101$$

Kad se izračuna EDEP za ove tri dimenzije GEM-a, GEM se dobija prostim prosjekom ove tri vrijednosti.

$$BDP \text{ indeks (žene)} = \frac{3.309-100}{40.000-100} = 0.080$$

Statistički termini

BDP po glavi stanovnika u tekućim cijenama u \$US

Definicija: BDP po glavi stanovnika je bruto domaći proizvod podijeljen sa ukupnim brojem stanovnika sredinom godine. BDP je suma bruto dodate vrijednosti od strane svih rezidentnih proizvođača plus bilo koji porez na proizvod i minus bilo koja subvencija koja nije uključena u vrijednost proizvoda.

Realni rast BDP-a

Definicija: Godišnja procentualna stopa rasta BDP-a po konstantnim cijenama lokalne valute. BDP je suma bruto dodate vrijednosti od strane svih rezidentnih proizvođača u ekonomiji plus bilo koji porez na proizvod i minus bilo koja subvencija koja nije uključena u vrijednost proizvoda. On je izračunat bez oduzimanja amortizacije proizvodnih kapaciteta ili trošenja i degradacije prirodnih resursa.

Rast produktivnosti rada

Definicija: Produktivnost rada je definisana kao odnos BDP-a po konstantnim cijenama prema razmjeri radno sposobne populacije (prema Svjetskoj banci to je populacija između 15 i 64 godine). Bolje poznata kalkulacija, zasnovana na zaposlenosti, radnoj snazi ili radnim satima, ne koristi se ovdje jer niske stope učešća ili zaposlenosti su same po sebi problem strukturne produktivnosti.

Bruto fiksna investicija kao procenat BDP-a

Definicija: Bruto fiksna investicija je potrošnja koja se odnosi na zamjenju ili dopunu fiksne imovine (zgrade, pogoni, oprema i slični proizvodi).

SIROMAŠTVO I NEJEDNAKOST

Prihodno učešće od najnižih 20%

Definicija: Udio u ukupnom prihodu ili potrošnji najsiromašnjeg dijela populacije.

Broj siromašnih, nacionalna linija siromaštva

Definicija: Procenat populacije koja živi ispod nacionalne linije siromaštva.

Kvalitet podataka: Izračunavanje procenta populacije ispod "nacionalne linije siromaštva" ima taj nedostatak što ne limitira internacionalna poređenja. U nekim zemljama, linija siromaštva se definiše kao prihod potreban za nabavku ili samo nepohodne količine hrane ili hrane plus drugih potrepština.

EKONOMSKA STRUKTURA

Struktura radne snage

Definicija: Struktura radne snage se mjeri evidentiranjem zaposlenosti u glavnim ekonomskim aktivnostima

(poljoprivreda, industrija i ugostiteljstvo) kao procenat od ukupne zaposlenosti.

Proizvodna struktura

Definicija: Proizvodna struktura sadrži dodatu vrijednost glavnih ekonomskih aktivnosti (poljoprivreda, industrija i ugostiteljstvo) kao procenat BDP-a. Dodata vrijednost je definisana kao vrijednost bruto prihoda proizvodnje umanjena za vrijednosti prelaznih proizvoda i usluga potrošenih u proizvodnom procesu, prije zaračunavanja potrošnje fiksнog kapitala u proizvodnom procesu.

DEMOGRAFIJA I ŽIVOTNA SREDINA

Stopa pismenosti odraslih

Definicija: Procenat ljudi od 15 i više godina koji umiju, sa razumijevanjem, pročitati i napisati kratku, prostu rečenicu o svom svakodnevnom životu.

Stopa starosno zavisnih lica

Definicija: Odnos zavisnih (onih mlađih od 15 i starijih od 64 godine) i radno sposobnog stanovništva, onih od 15-64 godine.

Stopa urbanizacije

Definicija: Srednjovječna populacija jedne zemlje koja živi u oblastima definisanim kao urbane i koja je prijavljena Ujedinjenim Nacijama kao procenat ukupne populacije te zemlje, uključujući sve stanovnike bez obzira na njihov legalni status ili državljanstvo.

POL

Stopa pismenosti odraslih, odnos muškaraca i žena

Definicija: Odnos pismenih muškaraca i pismenih žena.

Stopa ukupno upisanih na svim nivoima obrazovanja, odnos muškaraca i žena

Definicija: Odnos stopa ukupno upisanih muškaraca i ukupno upisanih žena. Stopa ukupno upisanih je odnos ukupno upisanih u osnovnom, srednjoškolskom i visokoškolskom obrazovanju i ukupne populacije u obrazovnom dobu za sva tri nivoa, uz pretpostavku normalnog početka obrazovanja i neprekidnog trajanja do njegovog završetka.

Očekivano trajanje života, odnos muškaraca i žena

Definicija: Odnos očekivanog trajanja života muškaraca po rođenju (godine) i očekivanog trajanja života žena po rođenju (godine).

Različitosti - potencijal razvoja

FISKALNA I MONETARNA POLITIKA

Struktura rashoda Vlade

Definicija: Rashodi republičke vlasti navedeni po kategorijama: subvencije i drugi tekući transferi, nadnice i lični dohoci, isplate kamata, rashodi roba i usluga i troškovi investicija.

Struktura prihoda Vlade

Definicija: Klasifikacija izvora vladinih prihoda na sljedeće: porez na robu i usluge, porez na dohodak, profit i kapitalne dobitke; doprinose za socijalno osiguranje; porez u međunarodnoj trgovini i neporeske prihode kao procenat ukupnih prihoda.

Struktura rasta ponude novca

Definicija: Ova kalkulacija identificira izvore godišnjih promjena u široj ponudi novca (M2) klasifikacijom na pet gore navedenih kategorija.

Rashodi Vlade kao procenat BDP-a

Definicija: Ukupni rashodi (centralne) republičke vlade, kao procenat BDP-a.

Prihodi Vlade kao procenat BDP-a

Definicija: Prihodi Vlade uključuju sve prihode republičke vlade, od poreza i nepovratnih novčanih pomoći (osim grantova), koji se mijere kao udio u BDP-u. Grantovi predstavljaju finansijsku pomoć centralnoj vladi koja ne zahtijeva povraćaj.

Sveukupni bilans budžeta, uključujući grantove, kao procenat BDP-a

Definicija: Razlika između ukupnih prihoda centralne vlade uključujući zvanično primljene grantove i ukupnih rashoda.

EKSTERNI SEKTOR

Novčana pomoć kao procenat BND-a

Definicija: Zvanična pomoć za razvoj (ODA) i zvanična novčana pomoć od zemalja koje ne pripadaju OECD-u (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) kao procenat bruto nacionanog dohotka.

Koncentracija izvoza

Definicija: Procenat 3 top proizvoda koji ne mogu biti klasifikovani na istom trećem nivou agregacije SITS-a (Rev.3).

Struktura izvozne robe

Definicija: Ovaj indikator odražava vrstu izvozne robe prema glavnim grupama artikala – hrana, poljoprivredne sirovine, gorivo, ruda i metal i fabrikanti.

EKONOMSKA INFRASTRUKTURA

Internet korisnici na 1.000 ljudi

Definicija: Internet korisnici su oni koji imaju pristup svjetskoj mreži.

Telefonska gustina, fiksne linije i mobilna telefonia

Definicija: Suma glavnih telefonskih linija i mobilnih telefona na 1.000 ljudi kao i suma mobilnih telefona na 1.000 ljudi. Fiksne linije predstavljaju glavne telefonske linije koje su povezane na javnu telefonsku mrežu. Korisnici mobilnih telefona su korisnici čelijski bazirane tehnologije sa pristupom javnoj telefonskoj mreži.

Telefonski trošak, prosječan lokalni poziv

Definicija: Trošak lokalnog poziva je trošak trominutne, maksimalne stope; pozivi sa fiksne telefonske linije su pozivi u okviru iste oblasti, pri čemu se koristi sopstveni telefonski aparat.

ZDRAVSTVO

Stopa učestalosti HIV-a

Definicija: Procenat ljudi između 15-49 godina koji su inficirani HIV virusom.

Očekivano trajanje života po rođenju

Definicija: Očekivano trajanje života po rođenju ukazuje na broj godina koje bi novorođeno dijete doživjelo u prosjeku, ukoliko se održe postojeći obrasci mortaliteta tokom njegovog života.

Stopa smrtnosti žena na porođaju

Definicija: Broj žena koje umru tokom trudnoće ili porođaja na 100.000 živorodenih.

Stopa vakcinacije djece

Definicija: Procenat djece ispod godinu dana koja primaju vakcincu za 4 bolesti: male boginje, difteriju, veliki kašalj i tetanus (DDPT).

Učestalost dječje pothranjenosti, težina prema godinama

Definicija: Procenat djece ispod 5 godina čija je težina u odnosu na godinu više od dvije standardne devijacije ispod sredine međunarodne preporuke za uzrast 0-59 mjeseci.

Rashodi javnog zdravstva, procenat BDP-a

Definicija: Rashodi javnog zdravstva se sastoje od stalnih i kapitalnih troškova iz vladinog (republičkog i lokalnog) budžeta, eksternih pozajmica i grantova (uključujući donacije međunarodnih agencija i nevladinih organizacija), i socijalnih (ili obaveznih) fondova za zdravstveno osiguranje.

OBRAZOVANJE

Neto stopa upisa – ženska, muška i ukupna

Definicija: Udio populacije u zvaničnoj starosnoj dobi za primarno, sekundarno i tercijarno obrazovanje, prema domaćem zakonu, koja je upisana u osnovne škole. Osnovno obrazovanje daje djeci osnovne vještine iz čitanja,

pisanja i matematike, zajedno sa osnovnim poznавањем predmeta kao što su: istorija, geografija, prirodne nauke, društvene nauke, umjetnost i muzika.

Stopa pismenosti omladine

Definicija: Postotak ljudi dobi od 15 do 24 godine koji umiju, sa razumijevanjem, pročitati i napisati kratku, prostu rečenicu o svom svakodnevnom životu.

Rashodi za osnovno obrazovanje, postotak BDP-a

Definicija: Totalni rashodi za obrazovanje sa svih nivoa vlasti.

Obrazovni rashodi po studentu, postotak BDP-a po glavi stanovnika – primarno, sekundarno i tercijarno

Definicija: Javni rashodi po studentu (primarno, sekundarno i tercijarno) su tekući javni izdaci na obrazovanje podijeljeni ukupnim brojem studenata po nivoima, kao postotak BDP-a *per capita*.

ZAPOSLENOST I RADNA SNAGA

Stopa učešća radne snage – ukupno, muškarci, žene

Definicija: Postotak radno sposobne populacije koja je u radnoj snazi. Radna snaga obuhvata ljude koji ispunjavaju definiciju Međunarodne organizacije rada ekonomski aktivnog stanovništva: svi ljudi koji obezbjeđuju rad za proizvodnju roba i usluga tokom određenog perioda. Uključuje i zaposlene i nezaposlene.

Veličina i rast radne snage

Definicija: Obim radne snage, i godišnja stopa promjene. Radna snaga obuhvata ljude koji ispunjavaju definiciju Međunarodne organizacije rada ekonomski aktivnog stanovništva: svi ljudi koji obezbjeđuju rad za proizvodnju roba i usluga tokom određenog perioda. Uključuje i zaposlene i nezaposlene. Dok se prakse zemalja razlikuju u tretmanu ovakvih grupa, kao npr. oružanih snaga ili sezonskih ili part-time radnika, u globalu radna snaga uključuje oružane snage, nazaposlene, ljude koji po prvi put traže posao, ali se isključuju domaćice i ostali neplaćeni njegovatelji i radnici u neformalnom sektoru.

Institute for Strategic Studies and Prognoses

